

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Martin Pácha

Komunisté, katolíci a výuka náboženství (1950–1956)

Communists, Catholics and Teaching Religion (1950–1956)

Praha 2018

Vedoucí práce: doc. Mgr. Matěj Spurný, PhD.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Mgr. Matěji Spurnému, PhD. za cenné rady a připomínky. Zároveň děkuji všem kolegům z diplomového semináře *Myšlenkový svět obyvatel českých zemí ve 20. století* za všechny komentáře k textu. Dále bych rád poděkoval PhDr. Janu Randákovi, PhD. především za nápad zabývat se náboženskou problematikou. Také děkuji rodině a kamarádům, kteří mi v práci pomohli, jmenovitě Kryštofu Doležalovi, Ondřeji Vinšovi, Nastě Páchové a Anně Páchové. V neposlední řadě děkuji všem legálním stimulačním látkám, především kávě, bez jejíž pomoci bych práci pravděpodobně nikdy nedokončil.¹

---

¹ Např. viz Augustín, Jozef. *U kávy o kávě a kávovinách*. Brno: Jota, 2016.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13. 8. 2018

Martin Pácha

Abstrakt

Tato práce se snaží historizovat fenomén výuky náboženství v českých zemích, především v období 1950–1956. Předmětem zájmu je v první části práce analýza vztahu Komunistické strany Československa a římskokatolické církve s cílem vytvořit vhodný rámec pro část empirickou. Ve druhé části práce popisuje jak strategie KSČ na poli výuky náboženství, tak i konkrétní sociální praxi spojenou s jejich implementací. Díky tomu studie mapuje určitý pomyslný prostor stýkání ideologického nároku s každodenní praxí, která je vytvářena v komunikaci mezi komunistickými elitami, církevními tajemníky, lokálními funkcionáři, učiteli a řediteli, církevní hierarchií a samotnými věřícími. Práce dochází k závěrům, že v socialistickém školství existovala jistá snaha o využití náboženské výuky ve smyslu socialistická výchovy. Nicméně od konce první poloviny 50. let byla tato snaha postupně redukována a všechny známky normality výuky náboženství měly být omezeny na minimum. Práce však ukazuje, že lokální praxe ne vždy tomuto nároku dostála. Vždy totiž byla limitována snahou nepřekročit rámec „legality“, který by mohl ohrožovat legitimitu komunistického panství. Celý proces výuky náboženství nebyl tedy pouze diktátem představitelů KSČ, ale důsledkem interakce nejrůznějších faktorů nastíněných v práci.

Klíčová slova: výuka náboženství, římskokatolická církev, diktatura KSČ, hegemonie

Abstract

This thesis tries to historicize the phenomenon of teaching religion in the Czech lands, especially in the period 1950-1956. In the first part of the thesis, the subject of interest is the analysis of the relationship between the Communist Party of Czechoslovakia (CPCZ) and the Roman Catholic Church in order to create an appropriate framework for the empirical part. The second part of the thesis describes both the CPCZ strategy in the field of religious education and the concrete social practice associated with their implementation. As a result, the study maps a certain imaginary space between the ideological claim and the daily practice that is created in communication between communist elites, church secretaries, local officials, teachers and directors, church representatives, and believers themselves. The thesis concludes that in socialist education there was a certain effort to use religious teaching in the sense of socialist upbringing. However, since the end of the first half of the 1950s, this effort has been gradually reduced and all signs of the normality of teaching religion should have been reduced to a minimum, but the study shows that local practice has not always achieved this claim. It has always been limited by an effort not to go beyond the "legality" framework that could jeopardize the legitimacy of communist rule. The whole process of teaching religion was not only a dictate of CPCZ representatives but a consequence of the interaction of the various factors outlined in the thesis.

Key words: Teaching Religion, Roman Catholic Church, CPCZ Dictatorship, Hegemony

Obsah

Seznam zkratk	7
Úvod	8
I. část	10
1. Dosavadní výzkum a prameny	10
2. Historiografický exkurz do výzkumů římskokatolické církve	13
2.1 Role Karla Kaplana v církevní historiografii	19
3. Možnosti konceptualizace římskokatolické církve	22
II. část	32
1. Škola a komunismus	32
2. Škola a římskokatolická církev	35
3. Náboženství a prostor školy po roce 1948	40
4. Změny ve výuce náboženství	47
4.1 Čísla	47
4.2 Změny ve školním roce 1952/1953	50
5. Laičtí vyučující náboženství	59
6. Komunisté a katolíci ve výuce náboženství	66
6.1 Literární učitelé	67
6.2 Komunisté	69
6.3 Proměna církevní politiky v roce 1953	72
6.4 Shrnutí	77
Závěr	79
1. Mezníky a zlomy	79
2. Mezi represí a integrací	82
Prameny a literatura	85
1. Archivní prameny	85
2. Dobové publikace a vydané prameny	85
3. Periodika	87
4. Literatura	88

Seznam zkratk

DABB – Diecézní archiv Biskupství brněnského

KCT – Krajský církevní tajemník

KNV – Krajský národní výbor

KSČ – Komunistická strana Československa

MNV – Místní národní výbor

MŠK – Ministerstvo školství a kultury

NA – Národní archiv

OCT – Okresní církevní tajemník

ONV – Okresní národní výbor

SKNV – Středočeský krajský národní výbor

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

SÚC – sekretariát pro věci církevní

ÚPV-T – Úřad předsednictva vlády

VN – Výuka náboženství

ZO – Základní organizace

Úvod

„Všechna novodobá náboženství a církve, nejrůznější náboženské organizace považuje marxismus vždy jako orgány buržoazní reakce, sloužící k obhajobě vykořisťování a k ohlupování dělnické třídy.“² Takto vcelku přímočaře definoval vztah marxismu k náboženství Vladimir Iljič Lenin. Kdybychom se zaměřili na perzekuci příslušníků římskokatolické církve v českých zemích po roce 1948, museli bychom dojít k závěru, že Komunistická strana Československa tento názor přijala zcela za svůj. Je ovšem toto jediná možná interpretace? Tato studie vykračuje směrem určeným předchozí otázkou a hledá i alternativní výklady soužití komunistů s katolíky než jen čiré nepřátelství, a to skrze fenomén výuky římskokatolického náboženství, který dosud nebyl v české historiografii systematicky zpracován.

Diplomová práce se snaží historizovat výuku římskokatolického náboženství především v rané fázi diktatury KSČ.³ Předmětem práce je v první části analyzovat vztah mezi Komunistickou stranou Československa a římskokatolickou církví⁴ v období 1945–1948 s cílem vytvořit vhodný konceptuální rámec pro následující empirickou část. Ve druhé části je cílem postihnout jak proměny ve strategiích KSČ na poli výuky náboženství vycházející z jejích marxistických a ateistických předpokladů, tak i konkrétní sociální praxi, která z daných východisek vycházela. Díky tomu studie mapuje určitý pomyslný prostor stýkání ideologického nároku s každodenní praxí, která je vytvářena v komunikaci mezi komunistickými elitami, církevními tajemníky, lokálními funkcionáři, učiteli a řediteli, církevní hierarchií a v neposlední řadě i samotnými věřícími.

Práce si tedy klade několik dílčích otázek. Jaké byly nároky KSČ na výuku náboženství? Jak se tyto nároky proměňovaly a jak se prosazovaly v praxi? Jak byla výuka kontrolována? Jakým způsobem probíhaly snahy o její omezení? Cílem je se pokusit alespoň částečně zodpovědět obecnější otázku: Co přítomnost výuky náboženství vypovídá o povaze komunistické diktatury?

---

² Lenin, Vladimir I. *O náboženství*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954. s. 12.

³ Pojem „raná fáze komunistické diktatury“ mi slouží jako časové vymezení období 1948–1956.

⁴ V práci je také někdy místo pojmu římskokatolický použit ne úplně přesný pojem katolický, a to pouze ze stylistických důvodů.

Práce je geograficky omezena na české země, nikoli na Slovensko. Činí tak především z důvodu odlišného postavení a vývoje KSČ i římskokatolické církve, a z toho vyplývající rozdílné situace v lokální praxi. Z důvodu i tak rozsáhlé pramenné základny se studie v největší míře zaměřuje na materiály produkované centrální organizací – Sekretariátem pro věci církevní (SÚC) a následně lokální praxí ve Zlínském kraji.⁵ Dobově se práce věnuje v diskurzivní rovině období 1945-1948 s cílem vytvořit konceptuální rámec, ale v hlavní empirické části se zaměřuje především na období 1950-1956. Práce je ohraničena rokem 1950, jelikož v tomto roce byli církevní tajemníci pověřeni dozorem nad výukou náboženství.⁶ Konec práce tvoří rok 1956 spojený se zrušením SÚC, a tedy i proměnu pramenné základny.

První část studie mapuje jednak současnou historiografickou produkci k tematice římskokatolické církve s cílem ověřit její konceptuální vhodnost pro naznačené otázky, kterými se zabývá část empirická. Oddíl se také zaměřuje na diskurzivní rovinu vztahu římskokatolické církve a KSČ v období 1945–1948 pomocí teoretických konceptů Maxe Webera a Antonia Gramsciho.

Část druhá je zaměřena na historizaci fenoménu výuky římskokatolického náboženství. Text kontextualizuje školství a jeho vztah s katolickou církví ve sledované době. Dále se práce zaměřuje na analýzu pomyslného prostoru stýkání ideologického nároku s každodenní praxí. Činí tak v prostoru školy a následně si především všímá samotné výuky náboženství v lokální praxi na příkladu témat, která byla zvolena po prvotní analýze pramenného materiálu. Jedná se o změny ve výuce náboženství ve školním roce 1952/1953, problematiku laických vyučujících a tematiku komunistů ve výuce náboženství.

Překládaná diplomová práce si klade ambici být skromným příspěvkem do výzkumů římskokatolické církve skrze ne příliš frekventované téma výuky náboženství. Na obecnější rovině by práce chtěla přispět do diskuzí o povaze rané fáze komunistické diktatury⁷ v Československu.

---

⁵ Blíže část *Prameny*

⁶ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 20, inv. č. 89. 7. února 1950.

⁷ K pojmu diktatura viz. Buben, Radek; Pullmann, Michal; Spurný, Matěj; Růžička, Jiří. *Diktatura a autoritářské režimy*. In: Storchová, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 258-268.

I. část

1. Dosavadní výzkum a prameny

Historiografických prací zabývajících se římskokatolickou církví v mnou sledovaném období je dnes velké množství. Pokud se ovšem zaměříme na studie pojednávající o tematice syntetickým způsobem, jedná se v zásadě o tři: trilogie *Dům na skále* Václava Vaška,⁸ *Katolická církev v Československu* Jiřího Hanuše a Stanislava Balíka⁹ a práce Zdeňka Demela *Pod dohledem církevních tajemníků*.¹⁰ Ze starších prací pak nemůžeme opomenout studii Karla Kaplana *Stát a církve v Československu v letech 1948–1953*.^{11 12}

Výuka náboženství v období 1948–1956 nepatří v česko-slovenské historiografii k nejčastějším tématům. Jediná monografie zabývajících se komplexněji touto problematikou v celém období komunistické diktatury je zaměřena pouze na Slovensko a situaci v českých zemích analyzuje jen v omezené míře.¹³ Z domácí provenience lze zmínit práci Martina Weise, který v monografii *Svědectví dokumentů* věnoval tématu výuky náboženství jednu kapitolu – *Zápas o dětskou duši*.¹⁴

Dále je třeba zmínit několik dílčích studií. Nejnověji se výuce náboženství věnovala Jitka Jonová, jejíž práce se zaměřila na omezování náboženské výuky v 50. letech v prostoru šternberského okresu, která vyšla ve sborníku *Církev za totality – lidé a místa*.¹⁵ Dále se jedná o studii Martina Jindry, *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*¹⁶, kde ovšem náboženská výchova není ústředním tématem. Dalšími texty,

---

⁸ Vaško, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.; Vaško, Václav. *Dům na skále 2. Církev bojující*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.; Vaško, Václav. *Dům na skále 3. Církev vězněná*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

⁹ Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013.

¹⁰ Demel, Zdeněk. *Pod dohledem církevních tajemníků*. Brno: CDK, 2008.

¹¹ Kaplan, Karel. *Stát a církve v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993.

¹² Rozboru těchto prací se věnuje kapitola *Historiografický exkurz do výzkumů římskokatolické církve*.

¹³ Dolinský, Juraj. *Problematika vyučovania náboženstva na Slovensku v rokoch 1948-1973*. Trnava: Dobrá kniha, 2001.

¹⁴ Weis, Martin. *Svědectví dokumentů*. České Budějovice: Nakladatelství Jih, 2009.

¹⁵ Jonová, Jitka. *Omezování náboženské výuky a účasti dětí na náboženských obřadech v padesátých letech 20. století na příkladu šternberského okresu*. In: Doležalová, Markéta (ed.). *Církev za totality – lidé a místa*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 205-211.

¹⁶ Jindra, Martin. *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*. In: Petráš, Jiří; Svoboda, Libor (eds.). *Osm let po válce*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 142-153.

kteřé se věnují rozsáhleji dané tematice jsou diplomová práce Beáty Kempné, která provedla sondu do církevní politiky v jesenickém regionu¹⁷ a diplomová práce Jitky Fričové, zabývající se perzekucí laiků v římskokatolické církvi v 50. a 60. letech 20. století.¹⁸

Jako práce zabývající se výukou náboženství mimo oblast historiografie, ovšem s dějepisným přesahem, lze jmenovat religionistickou studii Ludvíka Dřímala *Katecheze a výuka náboženství*¹⁹ a studie Záboje Horáka²⁰ a Markéty Jančarové²¹, pojednávající o tematice z právního hlediska.

Pramennou základnu pro výzkum tvoří v menší míře vydaná dobová literatura s náboženskou tematikou, na kterou průběžně odkazuji v textu. Ve větší míře práce využívá archivní materiály vytvořené státními církevními pracovníky. Z důvodů nemožnosti projít všech pramenů k tematice byla vytvořena selekce, která si klade alespoň částečnou ambici na reprezentativnost. Nejvyšší správní rovina je zastoupena především fondem *Státní úřad pro věci církevní*, dále v omezenější míře fondy *Ministerstvo školství a kultury* a *Úřad předsednictva vlády* uložené v Národním archivu. V lokální rovině bylo podniknuto několik sond s cílem zachytit jak vysoce, tak níže religiózní oblasti.²² Vysoce religiózní oblast zastupuje fond *KNV Gottwaldov* uložený v Moravském zemském archivu Brno, středně religiózní oblast zastupují materiály středočeského církevního tajemníka (SKNV KCT) uložené ve Státním oblastním archivu Praha. Do méně religiózních oblastí bylo podniknuto několik sond do materiálů národních výborů (KNV Liberec, ONV Rakovník, ONV Nymburk), ovšem jejich množství a využitelnost pro zvolené téma je podle předpokladu podstatně nižší než u jiných oblastí a práce využívá pouze materiály z ONV Rakovník. Pro verifikaci některých zjištění

---

¹⁷ Kempná, Beáta. *Církevní politika komunistického režimu na severní Moravě (se zaměřením na region Jesenicko) v letech 1950-1956*. Diplomová práce. Olomouc: FFUP, 2013.

¹⁸ Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, 2008.

¹⁹ Dřímál, Ludvík. *Katecheze a výuka náboženství – odlišnosti a komplementarita*. In: *Katecheze – realita a víze*. Praha: UK v Praze, KTF, 2007, s. 9-18.

²⁰ Horák, Záboj. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948-1989*. in: *Revue církevního práva* 3/2010, s. 201-223.

²¹ Jančarová, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*. in: *Revue církevního práva* 1/2008, s. 21-59.

²² Přehled religiozity v roce 1950 viz Boháč, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemích 1918-1999*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

vyplývající z materiálů státní správy byla ještě podniknuta sonda do fondu *Biskupská konzistoř Brno*, uloženém v Diecézním archivu Biskupství brněnského.

2. Historiografický exkurz do výzkumů římskokatolické církve

Jak již bylo řečeno výše, partikulárních studií zabývajících se římskokatolickou církví v komunistické diktatuře je dnes již nepřehledné množství. Nicméně práce, které zpracovaly toto téma syntetizujícím způsobem a přispěly tak ke konceptualizaci římskokatolické církve ve sledovaném období, jsou v zásadě tři. Jedná se o texty Václava Vaška, Jiřího Hanuše a Zdeňka Demela.²³ V následující kapitole považuji za nezbytné na základě těchto textů analyzovat současný stav poznání a výzkumu katolické církve s cílem ověřit vhodnost jejich konceptuálního rámce vzhledem k následující analýze výuky náboženství v období 1950–1956.

V této části rozeberu díla výše zmíněných autorů nikoli ve formě vyčerpávajícího popisu týkajícího se sledovaného období, ale budu si všímat pouze těch aspektů, které vypovídají o textech v obecnější rovině. Zaměřím se především na metodologická východiska, hlavní témata prací, interpretační rámce, periodizaci a na to, jaký obraz autoři o katolické církvi a o KSČ vytvářejí. Zároveň věnuji zvýšenou pozornost období tzv. Třetí Československé republiky, podobně jako analyzované práce.

Prvním textem komplexně zachycujícím tematiku ve sledovaném období je trilogie *Dům na skále*²⁴ Václava Vaška. Ta se především zabývá obdobím 1945–1960. Jedná se o soubor témat týkajících se především represe v jednotlivých strukturách římskokatolické církve.

Vaško ve svém výkladu charakterizuje konec války jako kapitulaci demokratického londýnského exilu před agresivitou komunistického exilu. Tento moment podle autora poznamenal celé následující období, které definuje jako „zrání komunistické totality“, kde byla „skutečná demokracie (bez atributů) nahrazena pseudodemokracií označenou za lidovou.“²⁵ Pluralitní systém byl nahrazen ustanovením Národní fronty, což ve

---

²³ Tento výběr si neklade nárok na úplnost, ale i kdyby tak činil, nebyl by o mnoho větší. Z mě známých syntetizujících prací není jmenována pouze studie Jaroslava Cuhry *KSČ, stát a římskokatolická církev (1948-1989)*.

²⁴ Vaško, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.; Vaško, Václav. *Dům na skále 2. Církev bojující*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.; Vaško, Václav. *Dům na skále 3. Církev vězněná*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.; plánovaný čtvrtý díl *Církev nepokořená*, zabývající se lety 1960 až 1971, už nevyšel z důvodu úmrtí autora.

²⁵ Vaško, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, s. 12.

Vaškově interpretaci byla neústavní instituce vymyšlená během války v Moskvě.²⁶ Nárůst podpory KSČ autor vysvětluje na základě řady ústupků demokratických sil, jistotou KSČ ohledně podpory ze strany Sovětského svazu a nekritičností velké části Čechů, kteří viděli v osobě Stalina a Rudé armádě své osvoboditele. Dále se autor pro objasnění vítězství KSČ zamýšlí také nad metafyzickým vysvětlením – trestem za hříchy.²⁷ Jak můžeme pozorovat, Vaško celé období 1945–1948 zachytil vcelku negativně, a i když v tzv. Vítězném únoru vidí přelom, rozhodně nepojímá poměry po roce 1945 jako obnovu prvorepublikové demokracie.

Středobod Vaškova výkladu je tvořen perzekucí katolické církve ze strany KSČ. Ta je popsána jako boj mezi dvěma subjekty, přičemž katolická církev je vykreslena jako aktivní činitel, i když s podstatně omezenějšími možnostmi než KSČ. O tom svědčí i název druhého dílu – *Církev bojující*.

Autor se věnuje jednotlivým případům perzekuce katolické církve, nikoliv ovšem koherentně a text tvoří spíše sondy do samostatných problematik. To vyplývá také z toho, že jednotlivým prvkem je pouze moment pronásledování katolické církve a nikoli ústřední otázka, kterou by autor formuloval. Materiálním základem Vaškova bádání v trilogii je především sekundární literatura, vydané prameny a částečně novinové výstřižky, které využil již pro svou starší práci *Neumlčená*²⁸ popisující období 1945–1950. Díla jsou také samotným autorem označena jako kroniky, tudíž není zřejmé, jestli bychom na ně měli klást nároky požadované od odborného textu. Nicméně vzhledem k tomu, že jsou psána retrospektivně, mají poznámkový aparát a seznam bibliografie, je zřejmé, že si nárokují režim pravdy založený spíše na vědeckém, nikoli pamětnickém statusu.

Výhodou autora je vhléd do katolického prostředí, díky kterému dokáže pochopit jeho rozmanitost. Ve vlastním výzkumu ovšem metodicky pracuje s církví jako s nediferencovaným systémem, což vyplývá z její hierarchické struktury. Takto vytváří zdání jednoty církevní instituce, jednotného boje a jednoho utrpení. Tzv. kolaboranti²⁹

---

²⁶ Tamtéž, s. 12.

²⁷ Tamtéž, s. 12-13.

²⁸ Vaško, Václav. *Neumlčená I*. Praha: Zvon, 1990.; Vaško, Václav. *Neumlčená II*. Praha: Zvon, 1990.;

²⁹ Ve Vaškově podání se jedná především o kněze, kteří spolupracovali s KSČ, ale nijak přesněji pojem vymezen není.

stojí jen na úplném pomezí jeho historického vyprávění. Komunistická strana je v jeho podání také monolitní povahy a ideologie marxismu-leninismu ji předurčuje k nenávisti vůči náboženství, především vůči katolické církvi, a to z důvodů její velikosti, jejího vedení za hranicemi ČSR, její obhajoby soukromého vlastnictví a rovněž proto, že nikdy oficiálně neuznala legitimitu „Února“.³⁰

Ve Vaškově podání je vláda Komunistické strany sice totalitní, ale to neznamená, že by ovládala úplně všechno. „Totalita“ je prostor, kde KSČ má sice snahu proniknout do všech oblastí života, ale v zásadě v tom selhává.³¹ Spíše se tedy jedná o způsob vyjádření rozdílu s demokratickým systémem než o propracovanější rámec teorie totalitarismu.

Druhou syntetickou prací je monografie *Katolická církev v Československu 1945–1989*³² z roku 2007. Ta je podle autorů Jiřího Hanuše a Stanislava Balíka první souhrnnou syntézou dějin československého katolicismu v celém období komunistického režimu.

V první části práce se autoři zabývají vztahem státu a církve. Období od roku 1945–1948 klasifikují jako pretotalitní a vycházejí z prací Stanislava Balíka, který se inspiroval politologem Juanem J. Linzem.³³ Tato doba se dá podle autorů pojmut, jako binární konflikt mezi demokracií a „myšlenkou ruské revoluce“, která byla postavená „na právu etablované moci určovat lidský život ve všech směrech jeho činnosti, ba i myšlení.“³⁴ Jako určující faktor akcentují Hanuš s Balíkem hlavně začátek 50. let, kdy represivní politika KSČ byla natolik výrazná, že poznamenala katolickou církev na dalších čtyřicet let. Církev následně v letech 1953–1954 zůstala zcela ochromena, stejně jako ostatní nekomunistické složky české občanské společnosti.³⁵ Nadále ovšem disponovala veřejnými prostory, které nepodléhaly úplné kontrole, a plnila, nebo alespoň plnit mohla, jakousi etickou alternativu ke komunistickému režimu.³⁶ Dále se autoři zaměřují na analýzu jednotlivých segmentů katolické církve. Ty jsou pojednány plasticky a autoři

---

³⁰ Vaško, Václav. *Dům na skále 3. Církev vězněná*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 13-15.

³¹ Vaško, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, s. 211.

³² Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013.

³³ Viz Balík, Stanislav: *Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945 – 1948*. in: Rexter 0/2002. nebo Týž. *Totalitní a autoritativní režimy*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university : řada historická*, č. 54. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2008, s. 41-52.

³⁴ Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013, s. 238.

³⁵ Tamtéž, 8.

³⁶ Tamtéž, s. 10.

zde současně upozorňují na fakt, že „katolík“ mohl mít celou řadu postojů, nicméně tento fakt příliš dále nerozvádí.³⁷ Největší důraz je při výkladu kladen na represe v případech kněží a také na „církve kolaborující“ či „pátou kolonu“. Tím se odkazuje na osoby uvnitř církve, kterým „nevadilo spolupracovat s ateistickým režimem“,³⁸ ale jelikož tato sousloví autoři příliš jasně nedefinují, musíme je spíše považovat za jejich morální postoje, nikoli analytické kategorie.

Interpretační rámec zvolený autory vychází především z teorie totalitarismu. Práce *Katolická církev v Československu 1945–1989* se k ní sice explicitně nehlásí, ale Jiří Hanuš tak činí na jiném místě³⁹ a její vliv v knize je patrný. Jak už jsem podotkl výše, autoři popsali katolickou církev v její různorodosti, naproti tomu komunistickou stranu (či režim či stát) pojali v zásadě monolitně. Nepřátelství KSČ vůči církvi je vzhledem k totalitárnímu uchopení pojímáno vcelku přímočaře – vládoucí strana má totální nárok „znesvobodňovat“ občany a katolická církev byla zřejmě největší překážkou pro naprostou reglementaci a kontrolu společenského dění.⁴⁰ K tomu přispěl podle autorů i fakt, že státní ideologie byla vysloveně protikřesťanská a komunisté mohli rovněž navázat na protikatolické a antiklerikální tendence vyskytující se již v předválečném období.⁴¹

Třetí sledovanou prací je kniha Zdeňka Demela *Pod dohledem církevních tajemníků*⁴² z roku 2008. Text se podle slov autora zabývá omezováním činnosti katolické církve v Československu v letech 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu.

V první, nejrozsáhlejší části nazvané „Církevně-politická situace v Československu“, Demel shrnuje celý církevně-politický vývoj katolické církve v letech 1945–1989 a přibližuje se syntetickému stylu Balíka a Hanuše. Nicméně jeho pojetí se v několika ohledech liší. Podle autora lze již od roku 1945, respektive od Slovenského národního povstání, pozorovat sklony k totalitnímu režimu, tedy k uchopení absolutní moci KSČ,

---

³⁷ Tamtéž, s. 5.

³⁸ Tamtéž, s. 129.

³⁹ Viz Fiala, Petr; Hanuš, Jiří. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, Praha: CDK, 2001.

⁴⁰ Tamtéž, s. 23.

⁴¹ Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013, s. 9.

⁴² Demel, Zdeněk. *Pod dohledem církevních tajemníků : Omezování činnosti katolické církve v Československu 1945-1989 na příkladu jihočeského regionu*. Brno: CDK, 2008.

keré se promítlo zestátněním církevního školství na Slovensku.⁴³ Po únoru 1948 klade Demel důraz na vydání „církevních“ zákonů v roce 1949, které považuje za mezník v přístupu KSČ ke katolíkům. Celé období po roce 1948 se podle Demela vyznačuje mocensko-politickým bojem o zisk totální moci ve státě a společnosti, vedený proti katolické církvi jako hlavnímu protivníkovi KSČ. Tento boj skončil totálním vítězstvím Komunistické strany a v roce 1953 je církev v „žalostném stavu“ a naprosto podřízena státu.⁴⁴ Následuje „zápas o věřící“, který trvá do roku 1956 a je bojem nejen proti katolické hierarchii, ale proti náboženství jako takovému. Ten se projevuje snahou omezit výuku náboženství, zrušit evidence náboženského vyznání a celkově ateistickou propagandou.⁴⁵

V dalších částech práce autor postupuje metodou blízkou mikrohistorii a klade důraz na to, jak církevní tajemníci omezovali život katolíků (křty, biřmování, procesí atd.). Tímto způsobem Demel dokázal vystihnout určitou ambivalenci v církevní politice státu. V jeho interpretaci chtěl ateistický komunistický režim (uplatňující totální nároky), náboženství vymýt jako nepřítele číslo jedna. Nicméně zároveň využíval rozsáhlou církevní síť k ovlivňování věřících pro „budování socialismu“.⁴⁶ Jak už jsem uvedl, v první části autor sleduje především mocensko-politický vývoj na nejvyšší úrovni. V druhé části se zabývá aktivitou státního aparátu na nejnižší úrovni. Tímto přístupem autor spíše mimochodem vytvořil jakési napětí, které nabízí zajímavé interpretační možnosti pro další výzkum.

***

Pokud hledáme společného jmenovatele analyzovaných textů, nacházíme hned několik styčných momentů jak v oblastech metodologie, tak i interpretace (monolitní pojmání KSČ i římskokatolické církve, totalitarismus, církev jako protivník katolické církve atd.). To nás může vést k otázce, z jakých zdrojů autoři vycházeli. Zde se nejmarkantněji projeví jistá uzavřenost studií zabývajících se římskokatolickou církví. Můžeme pozorovat jakousi hermetickou uzavřenost poznámkového aparátu, pramenící zřejmě i z toho, že někteří autoři vidí v církevních dějinách samostatnou disciplínu na pomezí

---

⁴³ Tamtéž, s. 15-16.

⁴⁴ Tamtéž, s. 81.

⁴⁵ Tamtéž, s. 81-91.

⁴⁶ Tamtéž, s. 7.

teologie a historie a rozlišují historiky „světské“ a „církevní“.⁴⁷ To může mít za následek, že i přes určité snahy, nejsou témata vztahující se ke katolické církvi reflektována v širší historické obci, a zase naopak v produkci zabývající se katolickou církví nejsou příliš reflektovány práce pojednávající o komunistické diktatuře. Nicméně i zde lze narazit na jednu velkou výjimku, a tou jsou texty Karla Kaplana, především *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*.⁴⁸

Adéla Gjuričová v této souvislosti poznamenává toto: „Problém psaní o českém katolicismu jako politickém a kulturním fenoménu je to, že jeho autory i konzumenty jsou – snad s výjimkou prací Karla Kaplana – většinou znovu jen samotní katolíci.“⁴⁹ Od zmíněného textu uběhlo bezmála deset let, nicméně situace v církevní historiografii se příliš neproměnila. Také bychom mohli bez nadsázky souhlasit, že Kaplanovy práce jsou v kontextu této problematiky výjimečné. Nicméně není tomu tak pouze v oblasti recepce širší historické obce, ale Kaplanovy práce jsou i zcela zásadní pro uvažování zde probíraných autorů.

Václav Vaško se sice ke Kaplanovým pracím v samotném textu nehlásí, ale např. v prvním díle trilogie *Dům na skále* v části zabývající se událostmi po roce 1948, tvoří práce Karla Kaplana 68 % citačního aparátu.⁵⁰ Jedná se především o *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953* a *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*.⁵¹ V případě *Církevních komisí* lze samozřejmě namítnout, že se jedná pouze o výběr dokumentů, nicméně ani ten není selektován náhodně a opět odpovídá Kaplanovým interpretacím. V Balíkově a Hanušově práci takové množství odkazů na Kaplana nenajdeme, explicitně se však k němu autoři hlásí a publikaci *Stát a církev v Československu* označují za základní práci k tematice.⁵² Demel se ke Kaplanovi přihlašuje také v rozboru použité literatury⁵³ a v jeho popisu „církevně-politické situace“ je tento vliv vidět opravdu silně.⁵⁴ Považuji

---

⁴⁷ Hanuš, Jiří. (Ed.). *Eseje o povaze církevních dějin*. Brno: CDK, 2012, s. 7.

⁴⁸ Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993.

⁴⁹ Gjuričová, Adéla. *Třikrát o českém katolicismu a katolické církvi*. S. 729. in: *Soudobé dějiny* 3-4/2008, s. 729-735.

⁵⁰ Jedná se o strany 85-191 (134 odkazů na Kaplana).

⁵¹ Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel (Ed.). *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951*. Praha – Brno: Doplněk, 1994.

⁵² Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013, s. 6.

⁵³ Demel, Zdeněk. *Pod dohledem církevních tajemníků*, Brno: CDK, 2008, s. 7.

⁵⁴ Na stranách 15-91 zabývajících se obdobím 1945-1956 je 71 odkazů na Kaplanovy práce (cože je cca 29% citačního aparátu), především na *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*.

proto za přínosné se v následující části na tento text zaměřit jak obsahově, tak po stránce metodologie a zjistit, jakou roli hraje na poli historiografie zabývající se katolickou církví.

2.1 Role Karla Kaplana v církevní historiografii

Práce Karla Kaplana *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*⁵⁵ je první souhrnnější analýzou na poli profesní historie zabývající se katolickou církví, která vyšla po roce 1989. Jak naznačuje název, jedná se o studii dokumentující vztah katolické církve a KSČ především na poli politických dějin. Autor dělí mnou sledované období do tří různých celků, odrážejících jeho interpretaci přístupu Komunistické strany ke katolické církvi – 1945–1948, 1948–1953 a 1953–1956.

Léta 1945–1948 Kaplan charakterizuje jako období vzájemného respektu mezi oběma aktéry a upozorňuje na převážně příznivé podmínky pro činnost církve. Ta z války vyšla sice s morálním kapitálem, ale musela se vypořádat s několika problémy. Šlo hlavně o její komplikované postavení na Slovensku, spory o církevní školství, o majetek a o ztrátu oficiální politické reprezentace.⁵⁶ Komunisté se dle jeho pojetí snažili v politické praxi udržet dobrý poměr k církvi a nedostávat se s ní do sporu, a to především z pragmatického důvodu, kterým byla snaha o rozšiřování volební základny.⁵⁷

Období 1948–1953, které tvoří jádro knihy, je nazváno „mocenskopolitický boj“. Kaplan zde ukazuje na snahy komunistů podřídit si plně katolickou církev (jako jednu z posledních autonomních instancí v ČSR) a zbavit ji vlivu vatikánského vedení. Z tohoto souboje, ve kterém církev neměla naději na úspěch, vychází jako „zmrzačená“ a „ochrnutá“.⁵⁸ Poslední období 1953–1956 autor charakterizuje jako „zápas o věřící“. Důraz klade na referát Antonína Novotného pronesený v prosinci 1953, do kterého se promítla změna postoje KSČ: odklonem od boje pouze proti „Vatikánu“ k celkové protináboženské strategii.⁵⁹ Kaplan svůj výklad končí tvrzením, že tvrdá politika KSČ z let

---

⁵⁵ Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993.

⁵⁶ Tamtéž, 11-14.

⁵⁷ Tamtéž, 19-20.

⁵⁸ Tamtéž, 182.

⁵⁹ Tamtéž, 172-173.

1948–1950 sice církev výrazně omezila, ale zároveň jí touto strategií nechtěně poskytla morálně politickou autoritu, která jí pomohla udržet si vliv i v následujícím období.⁶⁰

Úběžníkem Kaplanových partikulárních výkladů je vždy určitý pramen, který v zájmu o co nejobektivnější poznání dějin často nepotřebuje skoro žádnou interpretaci a měl by vypovídat sám o sobě. Jeho styl práce by se tedy dal shrnout do fráze „jak to vlastně bylo“.⁶¹ Komunistická strana je až na výjimky⁶² v autorově pojetí homogenní institucí. Při zmínění KSČ je většinou myšlen pouze nejvyšší aparát strany. Stejným, nediferencovaným způsobem autor konceptualizuje katolickou církev – zde má na mysli pouze její hierarchii. Kaplan postupuje tímto způsobem zřejmě z důvodu opření se o prameny vycházející hlavně z mocenského centra KSČ. Jak lze pozorovat, jedná se v zásadě o bipolární interpretaci, blízkou totalitární perspektivě, popsané výše. Ta je v Kaplanově díle přítomna spíše latentně a autor se k ní explicitně nepřihlašuje.⁶³

Je patrné, že publikace *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953* slouží všem výše probíraným autorům, jako nepřehlédnutelná inspirace mnohem více než soudobá historická produkce. Nepřejímají sice všechny prvky této knihy, především Kaplanova interpretace období 1945–1948 je značně rozdílná, ale v konceptuálních aspektech se práce v mnohém shodují. Především jde o totalitární způsob narace, kde proti sobě vystávají dva soupeřící subjekty, následná periodizace tohoto konfliktu a redukované pojetí Komunistické strany. Nicméně autoři tento Kaplanův vliv nemají potřebu reflektovat, i když můžeme říci, že mnohé jeho předpoklady a závěry byly v posledním dvacetiletí minimálně předmětem diskuzí.⁶⁴

---

⁶⁰ Tamtéž, 184.

⁶¹ Ke Kaplanovu pojetí práce viz Sommer, Vítězslav. *Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin*. in: *Soudobé dějiny* 2/2008, s. 341-356.

⁶² Viz např. naznačený rozpor mezi členstvem a vedením – Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993, s. 19.

⁶³ K tomu Pullmann, Michal. *Diktatura, konsenzus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskuzích po roce 1989*. In: Storchová, Lucie – Horský, Jan (a kol). *Paralely, průsečíky, mimoběžky*. Ústí nad Labem: albis international, 2009, s. 231-246.

⁶⁴ Ať už se jedná o neutuchající diskuze o totalitarismu nebo i více konkrétně Kaplanův mezník 1953 v církevní politice státu, zpochybněný Ondřejem Matějkou, viz. Matějka, Ondřej. „Správný komunistka má také být správným křesťanem, jako byli křesťané první“. *Vztah československých evangelíků ke komunistické straně Československa 1921-1970*. in: Kalous, Jan – Kocian, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: USD AVČR, ÚSTR, 2012, s. 284-296, s. 284.

Tato situace nevyhnutelně vede k tomu, že rozdílné metodologické podněty či konceptualizace komunistické diktatury, které vedou k novým otázkám, se na pole dějin katolické církve ve sledovaném období dostávají pouze pozvolna a spíše mimochodem. To má za následek, že sledované práce míří tematicky primárně dvěma směry. První se týká výzkumu omezování katolické církve na politické úrovni, druhý míří ke zkoumání represe. To je samozřejmě legitimní a jak ukázal Demel, tak zejména sledování regionální úrovně má stále nevyužitý interpretační potenciál.

Pro další výzkum je proto přínosné ověřit některé ustálené Kaplanovy výkladové modely, které, jak jsme mohli vidět, jsou v této problematice často příliš automaticky přejímané. Na tomto místě uvedu jeden příklad jeho poněkud vyhocené interpretace. Jedna z Kaplanových centrálních tezí je, že katolická církev je největší mocensko-politický protivník KSČ v boji o ovládnutí společnosti.⁶⁵ V tomto rámci je brán stát (KSČ) jako binární opozice vůči církvi. Dle mého soudu v tuto chvíli nastává problém, jak klasifikovat osoby pohybující se na pomezí komunismu a katolictví. Všichni mnou sledovaní autoři nazývají zástupce kléru spolupracujícího s KSČ jednoduše „kolaboranty“ a ostatních věřících si v zásadě nevšímají, což je do značné míry zjednodušující. Kaplan svou tezi převzal z pramenů mocenského centra, což vypovídá o tom, jak byla daná problematika vnímána na nejvyšší úrovni, nikoli nutně jaká byla každodenní praxe. A i kdybychom připustili, že společnost komunistické interpretace vnímala jako reálné a tím se stávaly skutečnými ve svých důsledcích, tak i to pořád nijak nevysvětluje 63,9 % členstva KSČ hlásícího se v roce 1953 k římskokatolické církvi.⁶⁶

---

⁶⁵ K tomu také Matějka, Ondřej. „*Jsou to berani, ale můžeme je využít*“. *Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956*. s. 305. in: *Soudobé dějiny* 2-3/2007, s. 305-340.

⁶⁶ Matějka, Ondřej. „*Správný komunističtina má také býti správným křesťanem, jako byli křesťané první*“. *Vztah československých evangelíků ke komunistické straně Československa 1921-1970*. in: Kalous, Jan – Kocian, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: USD AVČR, ÚSTR, 2012, s. 284-296, s. 284.

3. Možnosti konceptualizace římskokatolické církve

Ať už jsou metodologie a způsoby konceptualizace reflektovány či nikoli, vedou k určitému předporozumění římskokatolické církvi, které následně určuje volbu témat, způsob kladení otázek a výběru pramenů. To neznamena, že by byly předurčeny závěry těchto prací, nicméně nedostatečná reflexe tohoto procesu může vést ke snížení výpovědní hodnoty výzkumů.⁶⁷ Právě v mnou analyzovaných textech se tento problém otiskuje v jisté repetitivnosti přístupů a výkladových modelů, založených v bezmála neotřesitelné pozici Kaplanových textů.

V následující části navrhnou jinou konceptualizaci, která by podle mého názoru mohla rozšířit pole zkoumaného fenoménu a otevřít pluralitnější interpretační prostor. Je třeba si uvědomit, že přístup zvolený v analyzovaných textech (a i každý jiný přístup) část poznávané minulosti odhaluje, ale nutně jinou její část zase zatemňuje.⁶⁸ Kupříkladu nepodává žádnou uspokojivou odpověď na otázku, jak je možná existence katolické církve, či případně vyučování náboženství v „totalitním režimu“, kde KSČ má absolutní moc a ve své ideologické podstatě vnímá náboženství jako přežitek a pouze jako prostředek k ovládnutí mas. Jelikož je tato otázka pro mě i ve své banálnosti fundamentální, práce se pokouší opustit výkladový model represe, aniž by chtěla snižovat jeho legitimnost. V návaznosti na pramenný výzkum Zdeňka Demela a na jím naznačený rozpor mezi oficiální církevní politikou a lokální praxí, jsem jako teoretickou inspiraci zvolil koncepty hegemonie navazující na Antonia Gramsciho a legitimacy vycházející z prací Maxe Webera, které jsou podle mého názoru k zachycení této dynamické situace vhodnější. Samozřejmě, ani takto nebude možné zachytit zkoumaný fenomén v jeho celistvosti – to není možné nikdy, ale doufám, že by se tímto způsobem mohlo upozornit na souvislosti, které přispějí ke studiu rané fáze komunistické diktatury v Československu. Tento přístup nemá tudíž ambici pokrýt všechny aspekty interakce římskokatolické církve, KSČ ani Československa ve sledovaném období, ale je to další návrh, jak alespoň částečně zpřítomnit minulou, nenávratně zmizelou skutečnost.

---

⁶⁷ O nutnosti explicitní teorie v historické vědě viz Horský, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo, 2009.

⁶⁸ Viz např. Fapšo, Marek. *Číst Pekaře. Čtyři interpretační cesty k jednomu textu*. Diplomová práce, Praha: FFUK, 2013.

***

K vysvětlení katolické problematiky v období rané fáze komunistické diktatury je podle mého názoru nutné tázat se po povaze moci KSČ a její neschopnosti či neochotě ke zničení katolické církve. Jednou z možných cest je hledání odpovědi pomocí interpretace legitimacy KSČ, jejíž základ leží v období let 1945–1948.

Vycházím z předpokladu, že Československo po roce 1948 bylo „participační diktaturou“, jež mimo jiné fungovala díky masovému zapojení obyvatelstva.⁶⁹ To znamená, že komunistické panství, stejně jako každé jiné panství, nemohlo dlouhodobě existovat pouze na základě strachu z násilí, ale mělo určitou legitimitu, pokud vycházíme z nenormativního výměru pojmu, jak s ním pracuje Max Weber.⁷⁰ Tato legitimita není hodnotící, jedná se o uznání právní autority a podmiňuje ochotu jednotlivců respektovat pravidla a podílet se na životě v určitém systému. Zdroje legitimacy komunistických panství byly sice různorodé a proměňovaly se, ale v poválečném Československu v souvislosti s katolickou církví lze upozornit minimálně na dva. Jedná se především o projekt národního státu a vizi sociální spravedlnosti.⁷¹

KSČ širokou podporu obyvatelstva nezískala až roce 1948, ale velice úspěšně ji budovala již během války a následně po roce 1945. Důležitý výchozí faktor byl, že organizační síť KSČ za okupace nepřestala existovat a členové strany se celkem rozsáhle účastnili odboje. Podle pozdější rekonstrukce měla KSČ k 5. květnu 1945 v českých zemích 247 325 členů, z toho pouze 28 tisíc členů předválečných. Do konce října stejného roku to již bylo 784 tisíc příslušníků. V době prvních poválečných voleb na konci května 1946 bylo 19,8 % všech voličů v českých zemích členy komunistické strany.⁷² Předpoklad byl takový, že každý člen získá alespoň jednoho voliče, což se vyplnilo a komunisté ve volbách získali 40,3 % hlasů. To představitele strany dovedlo k názoru, že při dalších volbách mohou získat absolutní většinu a do konce února 1948 měla KSČ přes 1 milion 400 tisíc členů. Masový nábor byl zastaven až ke konci roku 1948 s celkovým počtem

---

⁶⁹ Viz Sabrow, Martin. *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*. In: *Soudobé dějiny* 2/2012, s. 196-208.

⁷⁰ Viz Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. (ed.) Miloš Havelka, Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 161-168.

⁷¹ Odstavec inspirován Spurný, Matěj. *Most do budoucnosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Nakladatelství Karolinum, 2016 s. 49-57.

⁷² 1 158 193 členů

2 332 084 členů.⁷³ Na tento bezprecedentní vzestup KSČ je nutné se zaměřit, abychom pochopili postavení katolické církve ve sledovaném období.

Období po druhé světové válce, v návaznosti na terminologii Antonia Gramsciho⁷⁴, lze považovat za budování *hegemonie*. Gramsci se odchýlil od čistě materialistického pojetí determinace nadstavby ekonomickou základnou a hájil tezi, že ideologická nadstavba je působící skutečnost, protože pouze v ní si lidé uvědomují své postavení a cíle. Stabilní panství tedy nestojí pouze na monopolu použitého násilí, ale neobejde se bez ideologického⁷⁵ přesvědčení poddaných (i vykonavatelů), komunikačně vytvářených ve sféře kultury pomocí symbolů a různorodých praktik.⁷⁶ Gramsciho koncept hegemonie je podstatným upravením předchozího užívání tohoto pojmu marxisty, např. Leninem, který poukazoval na vedoucí postavení dělnické třídy v „demokratické revoluci“ proti absolutismu. Gramsci pojem hegemonie rozšířil oproti minulému využití na mechanismus vlády buržoazie nad dělnickou třídou ve stabilizované kapitalistické společnosti.⁷⁷ To znamená, že pouze špatné materiální podmínky neumožní dělnické třídě uchopení moci, ale je nutné, aby dosáhla kulturní hegemonie nad ostatními třídami. Kultura v tomto smyslu neznamena pouze encyklopedickou znalost faktů bez souvislostí, ale je to nástroj sebedisciplinace, vyrovnání se sama se sebou a uvědomění si vlastní historické hodnoty, práv a povinností.⁷⁸ Jde tedy o to proměnit myšlenkový svět aktérů, aby byli ochotni dobrovolně přijmout své podřízené postavení a tím potvrdit vládnoucí moc. To se může dít jak fyzickými represemi, tak i kulturními výkony, ve kterých se původně partikulární třídní či politické ideje prosazují jako univerzální. Kultura

---

⁷³ Zde vycházím z: Maňák, Jiří. *Proměna dělnické strany v organizaci moci*. S. 159-176. in: Kárník, Zdeněk; Kopeček, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek I*. Praha: USD AV ČR; Dokořán, 2003, s. 157-199.

⁷⁴ Mouffe, Chantal. *Hegemony and ideology in Gramsci*. in: Týž (ed.). *Gramsci and Marxist Theory*. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1979, s. 168-204.

⁷⁵ Ideologií v této studii není myšlena neměnná doktrína, ale spíše způsob myšlení ukotvený prostřednictvím textů, ale v praxi nabývající různorodých podob. Viz Spurný, Matěj. *Most do budoucnosti*. Praha: Karolinum, 2016, s. 54.

⁷⁶ Barša, Pavel; Císař, Ondřej. *Levice v postrevoluční době*. Brno: CDK, 2004, s. 26-30.

⁷⁷ Anderson, Perry. *The Antinomies of Antonio Gramsci*. s. 15-20. in: *New Left Review* 1/1976, s. 5–78.

⁷⁸ Gramsci, Antonio. *Socialism and Culture*. In: Forgacs, David (ed.). *The Antonio Gramsci Reader*. New York: New York University Press, 2000, s. 56-59.

tedy není v tomto kontextu něco hodnotově neutrálního, ale jedná se o mocenskopolitickou záležitost.⁷⁹

Především období let 1945–1948 lze v tomto smyslu nazvat hegemonií *expanzivní*. Třída, jež se chce stát hegemónní, musí aktivně vytvářet přímý konsenzus, což znamená přejímání a reprezentaci zájmů i ostatních skupin obyvatelstva. Podle Gramsciho, hegemonie zahrnuje vytvoření jakési syntézy, kde vládnoucí třída je schopná artikulovat zájmy většiny jako kolektivní či národní vůli. Jedná se tedy o transformaci předchozího ideologického prostoru a vytvoření nového vidění světa, které následně bude sloužit jako pojítka celé společnosti. To neznámá, že by předchozí vidění světa bylo zcela opuštěno, ale jeho základy jsou zjednodušeny, a nakonec reartikulovány do podoby nového systému. Jinými slovy úspěšná hegemonie je taková, kde se vládnoucí třída jeví jako představitel univerzálních zájmů společnosti.⁸⁰

Nyní, když se pokusíme pomocí této konceptualizace zachytit období po roce 1945, můžeme říci, že se KSČ úspěšně prezentovala jako hlavní představitel a garant zájmů celé společnosti. To neznámá, že by neexistovala sporná místa mezi římskokatolickou církví a komunistickou stranou. Jednalo se především o její komplikované postavení na Slovensku, spory o církevní školství,⁸¹ o majetek a o ztrátu oficiální politické reprezentace.⁸² Na tomto místě bych se však chtěl zaměřit především na výše naznačené snahy o vytvoření syntézy. Tato ilustrace má ambici ukázat, že pojímat poválečné období a vztah mezi komunistickou stranou a katolickou církví jiným způsobem než jako soubor demokracie a totality, může být produktivní pro další bádání.

Vydeme-li z výzkumu Christiane Brenner, Komunistická strana neměla v roce 1945 žádný všeobjímající projekt budoucnosti, který by nutně směřoval k diktatuře, ale její koncepty se vyvíjely postupně a byly flexibilní vzhledem k okolnostem.⁸³ To v našem kontextu znamená, že KSČ neměla žádnou jednotnou strategii ohledně římskokatolické církve a stejně tak, římskokatolická církev nebyla v otázce komunismu jednotná. Jelikož

---

⁷⁹ Randák, Jan. *V záři rudého kalicha*. Praha: NLN; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 308-309.

⁸⁰ Mouffe, Chantal. *Hegemony and ideology in Gramsci*. S 181-194. in: Týž (ed.). *Gramsci and Marxist Theory*. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1979, s. 168-204.

⁸¹ Viz Cigánek, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu*. Praha: Karolinum, 2009.

⁸² Kaplan, Karel: *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk 1993, s. 11-14.

⁸³ Brenner, Christiane. *Mezi východem a západem*. Praha: Argo, 2015, s. 347.

celá společnost byla prezentována jako homogenní a uzavřená,⁸⁴ minimálně v diskurzivní rovině bylo druhotné, jestli byl člověk katolík, komunista nebo obojí zároveň. Je logické, že katolická církev jako nedílná součást tehdejší společnosti nemalou měrou participovala a spoluutvářela toto prostředí ovlivněné primárním důrazem na jednotu. Tak ostatně můžeme usuzovat i z velmi podobného typu rétoriky využívané jak katolickým, tak komunistickým tiskem.

Už v *Manifestu katolického duchovenstva*,⁸⁵ napsaném kněžími, kteří se vrátili z koncentračních táborů, a otištěném v *Lidové demokracii* 2. června 1945, můžeme pozorovat podobné motivy dominující tehdejšímu veřejnému diskurzu. Jedná se o důraz na národ a stát, sociální reformu a budování nového společenství, nikoli s odkazem na první republiku, ale v součinnosti s „bratrským východem“. Pronikavé volání po jednotě je často argumentováno tak, že katolické kněžstvo bylo vždy vlastenecké a sloužilo lidu⁸⁶ nebo je projektováno historicky: „Tak jako před sto padesáti lety při národním obrození dával kněz obětavě a hrdinně vše k čemu byl hlasem stejné krve a hlasem svého poslání povolán, tak nabízí i dnes své nejlepší síly svému národu.“⁸⁷

Dále lze upozornit na projekt národního státu zbaveného etnických menšin, kde můžeme pozorovat určitou snahu vyvarovat se násilným excesům,⁸⁸ ale samotná idea zpochybňována není: „Dík domácím revolučním pracovníkům a Rudé armádě byla Československá republika zase obnovena jako samostatný stát Čechů a Slováků, v němž není místa pro příslušníky jiných národností a zejména nikoli pro příslušníky národnosti německé, z jejichž řad vždy vycházelo ohrožování českého národa.“⁸⁹

Podobně se lze zaměřit na komunistické projevy směřující k představitelům římskokatolické církve. Ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý 15. listopadu 1945 navštívil velkou schůzi kněží z Čech a Moravy, jako podle vlastních slov první příslušný resortní ministr od roku 1918. Před více než 380 zástupci katolického kléru ve svém projevu uznal pozitivní roli kněžstva v národním životě a složil obdiv k chování kněží za

---

⁸⁴ Brenner, Christiane. *Mezi východem a západem*. Praha: Argo, 2015, s. 341.

⁸⁵ Kněží vrátivší se z koncentračních táborů – manifest in: *Duchovní pastýř*. 1945/4 s. 190-192.

⁸⁶ Ludvík, František: *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*. Praha: Arcidiecéšní pastorační ústředí, 1946, s. 5.

⁸⁷ Kněží vrátivší se z koncentračních táborů – manifest in: *Duchovní pastýř*. 1945/4 s. 190-192.

⁸⁸ Např. *Pastýřské listy 1945-2000*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 15.

⁸⁹ *Duchovní pastýř* 1945/4, s. 190 (Život církevní u nás za války a po převratu)

okupace. Nicméně největší důraz kladl stejně jako katoličtí představitelé na potřebu jednoty: „My stavíme dnes náš stát však jinak. My budujeme lidový národní stát. My komunisté za tím stojíme! Z tohoto hlediska dívám se já i na otázku duchovenstva. Nás všechny, – třeba stojíme názorově na různých místech – musí spojovati jednota národa.“⁹⁰

Přetrvávající snahu o vytvoření konsenzu, převážně ze strany KSČ, můžeme pozorovat i ve volbách 1948. Alespoň tak lze usuzovat z volební kampaně mířené na katolíky. V krátkém předvolebním textu *Proč volí věřící katolík Národní frontu?*, se mimo často opakované zásluhy katolického kněžstva za okupace můžeme dočíst, že „cesta k socialismu“ je pro ně více než přijatelná: „Co tedy z toho vyplývá pro české katolíky? Nic menšího než to, že naše cesta k socialismu je katolíkům přijatelná, ba, že jdouce k socialismu, jdou dokonce ve šlépějích svého Božského mistra.“⁹¹

Dále se pro představu lze zaměřit přímo na předvolební plakát Komunistické strany Československa mířící na katolíky před volbami do Národního shromáždění v roce 1948.⁹² Samozřejmě nelze brát pouze tento pramen za bernou minci, ale podle mého názoru dostatečně vyjadřuje hlavní témata Komunistické strany týkající se náboženství. „Reakcionářům zbyla poslední zbraň – nízká pomluva! Aby zmátli náš věřící lid a odvrátili ho od cesty, kterou ho vede komunistická strana, roztrušují starou hitlerovskou lež, že komunisté jsou úhlavními nepřáteli náboženství a církve.“ Komunisté podle této kampaně uznávají demokratickou zásadu svobody svědomí a náboženského vyznání a považují ho za soukromou věc. Dále plakát tvrdí, že ideály křesťanské pospolitosti a lásky k bližnímu nejsou v rozporu s jejich programem. Nicméně nejsilnějším tématem je opět národní pospolitost: „[věřící] Vědí, že bez hrdinného boje Sovětského svazu a bez obětí, které přinesli komunisté na oltář národa, nezněla by již nikdy česká řeč ani v kostelích.“

Tento druh snahy vytvořit konsenzus a vyhnout se ostřejším sporům přetrvával po celé období 1945–1948. Pro lepší ilustraci se můžeme vysloveně zaměřit na některé rozepře mezi katolickou církví a Komunistickou stranu. Jedním z nich byly spory kolem Zákona o

---

⁹⁰ Ludvík, František: *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*. Praha: Arcidiecéšní pastorační ústředí, 1946, s. 51.

⁹¹ *Proč volí věřící katolík Národní frontu?*. Praha: Ústřední akční výbor Národní fronty, 1948, s. 5.

⁹² Vaníčková, Vladimíra(ed.). *Diktatura versus naděje*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, s. 17.

úpravě svátkového práva,⁹³ podle něhož mohlo být pracovní volno zrušeno z hospodářských důvodů u všech svátků vyjma Vánoc, Nového roku a Všech svatých.⁹⁴ Zde z obou stran sporu je argumentace založená nikoli svobodou víry či zákony, ale jednotou národa a pracovním výkonem. Zjednodušeně jde o to, že z hlediska KSČ se občasně v neděli musí pracovat, jinak se bude poškozovat národ. Z katolického hlediska se zase v neděli musí chodit na mši, jinak se poškozují národní jednoty⁹⁵ a pracovní výkon lze i podle arcibiskupa Berana navýšit právě skrze víru: „Nenuťte k práci ty, kdož se cítí ve svědomí zavázání světit neděle a svátky. Zvýšíme pracovní tempo i výkonnost ve dny pracovní, a předstihneme ostatní výsledky. Kde Bůh žehná, tam se všechno daří. (...) Práce, ano práce, a zase práce, práce účelná a neúnavná, to nechť je naším programem (...)“⁹⁶

Podobnost a nevyhrocenost argumentace můžeme pozorovat i na ne příliš častých příkladech protikomunistických či protikatolických výpadů. Např. šéfredaktor časopisu *Katolík* a jezuita Adolf Kajpr⁹⁷ sice na jednu stranu s nelibostí reagoval na slova katolického kněze Černockého otištěná v *Rudém právu*⁹⁸ týkající se toho, že komunisté vybudují království boží na zemi, ale na druhou stranu se nebránil tomu s komunisty polemizovat a občasně s nimi souhlasit: „Jsme upřímně pro znárodnění velkých podniků, protože odpovídá více lidské důstojnosti zaměstnanců a protože odpovídá směrnicím našich papežských Encyklik.“⁹⁹ I v Kajprově pojetí byli všichni „na stejné lodi“.¹⁰⁰ Proti tomu i Zdeněk Nejedlý nevidí v náboženství apriorního protivníka: „I naše komunistická strana ve svém programu, přijatém na sjezdu strany r. 1946, neodmítá zásadně toho, kdo by svůj komunismus opíral o své křesťanské nazírání, protože to nás nijak neohrožuje.“¹⁰¹ A v roce 1949 je ochoten uznat pozitivní roli, kterou sehrála idea prvotního křesťanství, založená především na podrývání nespravedlivé třídní hierarchie

---

⁹³ Zákon č. 248/1946 Sb.

⁹⁴ Vaško, Václav. *Neumlčená I*. Praha: Zvon, 1990, 120.

⁹⁵ *Katolík*. 26. 10. 1947. (Urban, Václav. *Národní směna a dobré sousedství v národě*), citováno podle Vaško, Václav. *Neumlčená I*. Praha: Zvon, 1990, s. 121.

⁹⁶ *Pastýřské listy 1945-2000*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 29.

⁹⁷ Viz Novotný, Vojtěch. *Maximální křesťanství : Adolf Kajpr SJ a list Katolík*. Praha: Karolinum, 2012.

⁹⁸ Kajpr, Adolf. *Svědectví doby*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993, s. 39-40

⁹⁹ Tamtéž, s. 78

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 77.

¹⁰¹ Nejedlý, Zdeněk. *Slovo o náboženství*. Praha: Melantrich, 1949, s. 24.

v dějinách¹⁰² a argumentuje způsobem, jako kdyby prvotní idea křesťanství (která pro něj byla především sociální, nikoli metafyzická) našla svoje dokonalejší vyjádření právě v marxismu.¹⁰³

Je zřejmé, že jak Kajpr komunismu, tak Nejedlý náboženství dokáží přiznat určitou pozitivní roli ad hoc. Nicméně v ideové rovině, která ovšem není tak jasně artikulována a je projektována někam do budoucnosti, samozřejmě ke smíření nedochází. Podle Nejedlého náboženství odumře, jelikož ho již nebude ve společnosti potřeba, a Kajprův komunismus by opravdově dokázal spolupracovat s křesťanstvím pouze za předpokladu svého překonání a přijetí víry v Krista, čímž by ovšem přestal být komunismem.

Jak lze pozorovat z tohoto krátkého náčrtu, Komunistická strana se pokoušela reprezentovat celou společnost tím, že se úspěšně stavěla do pozice garanta všeobecně přijímaných názorů a hodnot. Jak jsem již uvedl, existovaly neshody mezi představiteli katolické církve a KSČ, nicméně v diskurzivní rovině, která pomáhá konstruovat každodenní praxi, se tyto rozpory v poválečném období nezdály nepřekonatelné.

Po roce 1948 se situace ovšem proměnila. V návaznosti na Richarda Madsena můžeme hovořit o tom, že komunistické strany, po vzoru Sovětského svazu, měly vytvořit aparát, který by postupně s probíhající sociální transformací, vytvořil podmínky, kde náboženství bude irelevantní.¹⁰⁴ Nicméně nikdo nepočítal s tím, že se to stane ze dne na den, proto ve většině komunistických zemí probíhaly snahy omezit vliv církví především ve smyslu ovládnutí jejich organizační struktury. Sovětský model této praxe, který se skládal ideálně ze šesti bodů, převzaly v nějaké podobě všechny země socialistického bloku. Jednalo se o 1) vyhlášení svobody vyznání v ústavě, 2) znárodnění církevního majetku, 3) v nějaké formě likvidaci vedoucích církevních představitelů, 4) vytvoření pro-státního kléru a využití menších náboženských organizací k likvidaci organizace dominantní, 5) jmenování nového vedení církve, 6) ovládnutí méně početných náboženských organizací.¹⁰⁵

---

¹⁰² Tamtéž, s. 16-17.

¹⁰³ Viz Tamtéž.

¹⁰⁴ Madsen, Richard. *Religion Under Communism*. s. 585. in: Smith, Stephen Anthony (ed.). *The Oxford handbook of the history of communism*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2014, s. 585-601.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 587.

V případě Československa je tento ideální model platný také, ale je potřeba ho vidět v rámci místních souvislostí. Komunistické vedení pozvolna po „vítězném únoru“ začíná redefinovat „poválečný“ všeobecně přijímaný konsenzus a ostřeji formuluje vlastní marxistickou ideologii.¹⁰⁶ Jinými slovy, KSČ se tedy na jednu stranu opírá o širokou legitimitu a konsenzus z období 1945–48, které v zájmu udržení panství nemůže jednoduše opustit. Ale na druhou stranu v rámci komunistické doktríny protlačuje svoji ideologii, která má být napříště univerzálním pojítkem celé společnosti. Lze shrnout, že tento proces je naprosto zásadní pro pochopení celé rané fáze komunistické diktatury.

Takto dialekticky můžeme vnímat také naprostou většinu sporů a procesů s katolíky i po roce 1948 a pochopit podvojnost diskurzu vytvářeného oficiálními strukturami. Na jedné straně v rámci komunistické doktríny je náboženství považováno za přežitek, na straně druhé můžeme nalézt pokusy o využití struktur katolické církve, a to nejen za účelem jejího zničení. Také je nutné si uvědomit, že postoje k církevní problematice nezůstávají ve sledovaném období konstantní. Naprostá většina veřejných útoků proti katolické církvi po roce 1948 byla alespoň v argumentační rovině vedena z nacionálních ideologických pozic, nikoli z pozic marxistických. Jen namátkou lze upozornit i na limity této praxe. Například se jedná o neúspěch tzv. Katolické akce, kde se komunističtí představitelé pokusili vytvořit národní církev nezávislou na Vatikánu. Až v roce 1952, a to velice sporadicky, se v mediálním diskurzu, např. v *Rudém právu*, začínají objevovat texty kritizující náboženství z „vědeckých“ pozic.¹⁰⁷ Oproti tomu od roku 1953 se náboženská otázka vytlačuje z povědomí úplně, kam se vrací na okamžik až v letech 1958–1959.¹⁰⁸

Vydeme-li pouze z toho, že KSČ převzala buďto Marxovu tezi o náboženství jako instituci, jež umožňuje falešný pocit rovnosti,¹⁰⁹ nebo Leninův cíl úplně ateizovat společnost,¹¹⁰ nutně dojdeme k tomu, že komunisté chtěli církev prostě zničit. Nicméně je očividné, že tyto představy a mocenské nároky, i kdyby je Komunistická strana přijala

---

¹⁰⁶ Nicméně často opět na osvědčené národní argumentaci.

¹⁰⁷ Nešpor, Zdeněk R. *Ideologické nástroje ateizace české společnosti v letech 1948-1989*. s. 47. in: *Církevní dějiny* 1/2008, s. 36-63.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 42.

¹⁰⁹ Petrušek, Milan a kolektiv. *Dějiny sociologie*. Praha: Grada, 2011, s. 37.

¹¹⁰ Lenin, Vladimír Iljič: *O náboženství*, Praha: SNPL, 1954, s. 15.

za své, se nedaly ve své úplnosti přenést na státní aparát a organizační systém.¹¹¹ Ve sledovaném období ovšem zůstává otázkou, a to nejen směrem k výuce náboženství, o jaké nároky se vlastně jednalo a jak se ve sledovaném období vyvíjely. Na to se pokusím nalézt alespoň částečné odpovědi v dalších částech této práce.

---

¹¹¹ Heumos, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006, s. 20.

II. část

1. Škola a komunismus

Škola je bezesporu jeden ze základních socializačních činitelů vůbec, jehož cílem není pouze předávat dané penzum znalostí, jež děti potřebují k zařazení do společnosti, ale je to také nástroj k reprodukování určitých hodnot sdílených danou společností. V návaznosti na *Teorii jednání* Pierra Bourdieu můžeme hovořit o tom, že jedna z hlavních mocí státu, „je moc vytvářet a vnučovat kategorie myšlení spontánně námi aplikované na všechno na světě“¹¹² a to zvláště prostřednictvím školy. Jedním z cílů výuky je prosazovat dominantní kulturu jako kulturu národní a legitimní.¹¹³ V případě rané komunistické diktatury se ještě nabízí dodat, že tato kultura je legitimní právě z důvodu, že je národní. Nicméně snaha o ovládnutí školství – ať už z hlediska učebnic, osnov, učitelů i samotné vyučovací praxe – není jen záležitostí diktatury, ale jakéhokoli moderního státu.¹¹⁴

V případě Komunistické strany je posun ve školství směrem k jejím představám patrný již v *Košickém vládním programu*.¹¹⁵ Zde v návaznosti na představy tehdejšího ministra školství Zdeňka Nejedlého je kladen důraz nejen na „očistu“ školství od německého elementu, ale je zde rovněž viditelná snaha vyrovnat se s prvorepublikovým školským systémem. Nejedlý zde vyzdvihuje nutnost „demokratizace“ školství ve smyslu zpřístupnění vzdělání co nejširším vrstvám obyvatelstva a v „zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“.¹¹⁶ Ostatně nutnost změny školského systému byla dlouhodobě všeobecně uznávaná, a tudíž nepředstavovala zásadní hrozbu v komunistickém budování hegemonie. Kritizováno bylo zejména přílišné memorování, odtrženost vzdělání od lidského života a především dvojkolejnost systému, kde již ve věku přibližně jedenácti let byli žáci rozdělováni na ty, kteří mohou dosáhnout vyššího vzdělání, a na ty, kteří měli nastoupit na měšťanské

---

¹¹² Bourdieu, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998, s. 69.

¹¹³ Tamtéž, s. 80.

¹¹⁴ Randák, Jan. *V záři rudého kalicha*. Praha: NLN, FFUK, 2015. s. 101.

¹¹⁵ *Košický vládní program*, přístupné: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf; (28.3. 2018)

¹¹⁶ Tamtéž, s. 13.

školy.¹¹⁷ Tato kritika a vzrůstající vliv komunistů se záhy promítla do *Přechodných učebních osnov* pro školní rok 1945/1946 vydaných Ministerstvem školství a národní osvěty 30. 11. 1945,¹¹⁸ kde se již v nějaké podobě odráží nejen snaha o jednotné školství, ale uchycují se zde i neexplicitně vyslovené marxistické postuláty: „Úkolem věcných nauk je (...) podati poznání hospodářsko-společenského prostředí a hospodářských sil, vytvářených zásahem člověka a určujícím dynamiku hospodářsko-politického vývoje, aby vzniklo poznání, že tyto hospodářské síly jsou činitelem rozhodujícím (...).“¹¹⁹

Nicméně *Zákon č. 95 o základní úpravě jednotného školství* byl po různých obstrukcích schválen až v dubnu 1948. Škola měla vychovávat „národně a politicky uvědomělé občany lidově demokratického státu, statečné obránce vlasti a oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu.“¹²⁰ Byla zavedena jednotná školní výchova, školní docházka byla prodloužena z 8 na 9 let a všechny školy až na výjimky měly být státní.¹²¹ V této době rostla snaha o ovládnutí školství a prosazování „marx-leninského světonázoru“ v mnohem explicitnější podobě, kterou se již nikdo nepokoušel zakrývat: „Ideovost nesmí být chápána jako přílepek, ale musí pronikat všemi předměty jako jejich organická součást.“¹²² I socialistická škola měla být „stranická“.¹²³ Státní představitelé si toto poslání školy uvědomovali také a kladli na něj zasloužený důraz. Již v roce 1949 můžeme nalézt v osnovách z pera Zdeňka Nejedlého úkol a cíl občanské nauky: „Vychovávat poučováním a organisováním žákovské společnosti mládež, tak aby vyrůstala v politicky uvědomělé, činnorodé a mravně odpovědné občany lidově demokratické republiky Československé, v hrdé vlastence a Slovany, statečné obránce vlasti, oddané zastánce pracujícího lidu a socialismu. Vést mládež k porozumění potřebám výstavby státu, aby cílevědomou prací ve škole i svou obětavou účastí na práci mimo školu přispívala

---

¹¹⁷ Křestán, Jiří. *Dva školské zákony 1948 a 1953*. s. 28. in: Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014. s. 27-43.

¹¹⁸ Vorlíček, Chrudoš. *České školství v letech 1945 – 2000*. s.128. in: Walterová, Eliška (ed.). *Česká pedagogika: Proměny a výzvy*. Praha: UK v Praze – Pedagogická fakulta, 2004. s. 119-176.

¹¹⁹ *Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/1946*. Praha: Státní nakladatelství, 1946, s. 11.

¹²⁰ 95/1948 Sb., § 2.

¹²¹ Křestán, Jiří. *Dva školské zákony 1948 a 1953*. s. 28. in: Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. S. 36-37. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014, s. 27-43.

¹²² Uher, Bohumil. *Za školu radostnou, za školu vlasteneckou a bojovnou, za školu socialistickou!* s. 664. in: *Komenský. Ročník LXXVI (1951-1952)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952, s. 641-648.

¹²³ Randák, Jan. *V záři rudého kalicha*. Praha: NLN, FFUK, 2015, s. 101.

k budování republiky.¹²⁴ V roce 1951 je význam školy definován v nesmírné důležitosti pro výstavbu socialismu: „Ruku v ruce s velkou socialistickou přestavbou a výstavbou naší země má škola vychovat uvědomělé, socialistické pracovníky, dělníky a rolníky a vytvářet novou socialistickou inteligenci.“¹²⁵

Tento školský zákon byl nahrazen zákonem ze dne 24. dubna 1953 *O školské soustavě a vzdělávání učitelů*, který do velké míry šel proti vizi Nejedlého a dovršil takto jeho ústup z mocenských pozic. Školská soustava se měla reformovat podle sovětského příkladu s cílem přesunout co nejrychleji „kádry“ do výroby a armády. Povinná devítiletá školní docházka byla nahrazena osmiletou,¹²⁶ gymnázia byla nahrazena posledními třemi výběrovými ročníky jedenáctileté střední školy. Změnilo se i vzdělání pro učitele, kde pedagogické fakulty, s velkou slávou zřízené v roce 1946, byly zrušeny.¹²⁷ Rétorika a cíle vzdělání obsažené v tomto zákoně však zůstávají stále velmi blízké zákonu předchozímu. Škola může socialistické občany vychovávat pouze v součinnosti s „velkými úkoly socialistického budování a s politickým, hospodářsko-technickým a kulturním rozvojem vlasti.“¹²⁸

Jinými slovy škola v rané fázi komunistické diktatury měla být naprosto zásadním činitelem, který měl nejen vzdělávat, ale i formovat nové občany, loajální ke státnímu zřízení.¹²⁹ Pokud vycházíme z pojetí hegemonie Antonia Gramsciho, tak na tomto místě můžeme říci, že jedním z cílů školy bylo předat určité hodnoty vycházející ze státní ideologie, která se prezentovala jako univerzální. Nicméně je potřeba si uvědomit, že škola jako instituce s velkou tradicí má také sklon k jakési setrvačnosti – kontinuitě obsahů i forem. To znamená, že konkrétní podoba školy a vyučování je důsledkem interakce nejrůznějších faktorů, nikoli pouze diktátem představitelů KSČ.

---

¹²⁴ Nejedlý, Zdeněk. *Ideová výchova na střední škole*. Praha: Státní nakladatelství, 1949, s. 5.

¹²⁵ *Usnesení předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa o učebnicích pro národní a střední školy*. Praha: Kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1951, s. 3.

¹²⁶ Prodloužena byla opět v roce 1958.

¹²⁷ Křesťan, Jiří. *Dva školské zákony 1948 a 1953*. s. 39. in: Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014, s. 27-43.

¹²⁸ 31/1953 Sb., § 1.

¹²⁹ Randák, Jan. *V září rudého kalicha*. Praha: NLN, FFUK, 2015. s. 103.

2. Škola a římskokatolická církev

Celé období 1945–1948 je poznamenáno právě snahou prosadit „jednotné školství“, jehož zastánci převažovali jak mezi českými učiteli¹³⁰ a pedagogickými odborníky, tak politickou reprezentací.¹³¹ Součástí těchto debat byla také otázka zestátnění školství, která se přímo dotýkala římskokatolické církve, a vlastně všichni hlavní odpůrci zákona s ní byli nějak spjati.¹³²

Na prvním místě musíme rozlišit situaci v českých zemích a na Slovensku, kde všechno školství bylo zestátněno Národní slovenskou radou již v roce 1944. Církevní školství v Čechách bylo po válce obnoveno v řádu několika desítek škol, a proto odpor k zestátnění byl vcelku logický. Katolická argumentace se pohybovala především po ose přirozeného práva, kde to jsou především rodiče, kteří mají hlavní odpovědnost za výchovu svých dětí, až v druhém kroku má na děti právo stát a církev.¹³³ Z úst katolické hierarchie zazníval také častý argument, že výuka náboženství a celkově církevní školství učí žáky mravnosti, jež je základní „podmínkou hospodářského, politického a vůbec všeho života národa.“¹³⁴ V katolické argumentaci, politicky prosazované Československou stranou lidovou (ČSL), nepředstavuje náboženství a církevní školství pro budování nové republiky problém, právě naopak – je jeho podmínkou. Ovšem politická podpora ČSL nebyla nejsilnější, jelikož vedení strany se v roce 1947 rozhodlo, že na otázku rezignuje, a až po nátlaku katolických spolků, tak neučinilo. Po roce 1948 se ovšem situace změnila. Novým školským zákonem mělo být školství jednotné nejen strukturou, ale k dosažení proklamovaných cílů mělo být jednotné i ideově,¹³⁵ k čemuž patřilo až na výjimky zestátnění všech škol. Komunistická strana přistoupila nejprve

---

¹³⁰ Častou výjimku tvořili středoškolská profesori, jež se obávali, že dojde k degradaci jejich postavení a úpadku výchovy.

¹³¹ Křestán, Jiří. *Dva školské zákony 1948 a 1953*. s. 34. in Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014, s. 27-43.

¹³² Cigánek, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949*. Praha: Karolinum, 2009, s. 9.

¹³³ *Pastýřské listy 1945-2000 / Arcidiecéze pražská*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 18.

¹³⁴ Tamtéž, s. 19.

¹³⁵ Vorlíček, Chrudoš. *České školství v letech 1945 – 2000*. s. 136. in: Walterová, Eliška (ed.). *Česká pedagogika: Proměny a výzvy*. Praha: UK v Praze – Pedagogická fakulta, 2004. s. 119-176.

k diskreditaci a následně v roce 1949 k likvidaci zbytku církevních škol, které byly často přeměny na školy státní.¹³⁶

Na tomto místě odhlédněme od toho, jak se proklamované cíle představitelů KSČ pojily se skutečnou sociální praxí, a držme se pouze právní úrovně. I když s P. Bourdieu můžeme identifikovat snahu moderních států o ovládnutí školství, minimálně jeden předmět se do určité míry vymykal státní kontrole, a to je právě výuka náboženství.

Ve sledovaném období je poněkud komplikované odlišit výuku náboženství od katecheze, tak jak je to častější od Druhého vatikánského koncilu (1962–1965), kdy výuka náboženství ve školách měla vychovávat žáka k přístupu ke křesťansky orientovanému vzdělání s cílem pomoci mu ke konverzi. Na rozdíl od katecheze, již je míněna snaha přivést věřícího k blízkému vztahu k Ježíši Kristu a skrze něho k Bohu Otci a Duchu svatému.¹³⁷ Nicméně mohli bychom říci, že zavedením povinné školní docházky přišla církev s katechezí do škol, kde se stala samozřejmou součástí školní výuky. Katecheze ovšem již neměla být primárně pouze prožívána a slavena jako v dřívějším období, ale měla se stát ve formě výuky náboženství školním předmětem. Ten měl vyučovat pravdy víry a mravní normy a byl považován za jeden z hlavních nástrojů rozvoje kultury.¹³⁸ Předmětem výuky byly biblické dějiny, katechismus, liturgika a církevní dějiny. Ve sledovaném období se nejčastěji učilo podle *Malého* a *Středního katechismu katolického náboženství*¹³⁹ nebo podle modernějších učebnic Josefa Hronka¹⁴⁰ a Václava Kubíčka.¹⁴¹ Biblické dějiny se vyučovaly z *Velké biblické dějepavy*¹⁴² a církevní dějiny např. podle učebnice *Katolícky církevní dejepis*.¹⁴³ Dále měl mít každý žák kancionál a modlitební knížku. Nicméně problematické na školách bylo, že výše

---

¹³⁶ Horák, Záboj. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948-1989*. s. 201-202. in: *Revue církevního práva* 3/2010, s. 201-223.

¹³⁷ Dřímál, Ludvík. *Katecheze a výuka náboženství – odlišnosti a komplementarita*. s. 10. in: *Katecheze – realita a vize*. Praha: UK v Praze, KTF, 2007, s. 9-18.

¹³⁸ Tamtéž

¹³⁹ Hronek, Josef (upravil). *Malý katechismus katolického náboženství*. Praha: Státní nakladatelství, 1947. ; Hronek, Josef (upravil). *Střední katechismus katolického náboženství*. Praha: Státní nakladatelství, 1947.

¹⁴⁰ Hronek, Josef. *Cesta k Bohu*. Praha: Kropáč a Kucharský, 1947.

¹⁴¹ Kubíček, Václav. *Katolická prvouka pro nižší třídy obecných škol*. Olomouc: R. Promberger, 1929.

¹⁴² Panholzer, Johann; Podlaha, Antonín. *Velká biblická dějepava Starého i Nového zákona pro katolickou mládež škol národních*. Praha: Státní nakladatelství, 1947.

¹⁴³ Dvořák, Xaver. *Katolícky církevní dejepis*. Praha, Prešov: Československá grafická Unia, 1938.

zmíněných učebnic byl naprostý nedostatek a nebylo výjimečné, aby učitelé učili pouze pomocí *Bible* nebo *Katolických novin*.¹⁴⁴

Již záhy po vzniku samostatného Československa můžeme v rámci protikatolických nálad pozorovat spory o oddělení církve a školství, tedy i o náboženskou výchovu. Zákonodárství se nicméně omezilo na to, že náboženské úkony, jako návštěva mše (nikoli přímo výuka náboženství), mají být čistě dobrovolné a nikdo do nich nesmí být nucen a nesmí být kontrolován.¹⁴⁵ Ministerstvo školství a národní osvěty ovšem neargumentovalo přímo protinábožensky a poslední slovo ponechalo rodičům.¹⁴⁶ Po roce 1945 právní uspořádání náboženské výchovy zůstalo v podstatě beze změny a katolická hierarchie se s výše naznačenou argumentací dožadovala toho, aby výuce náboženství byla zachována zasloužená vážnost a první místo mezi vyučovacími předměty.¹⁴⁷

Ani nový školský zákon v roce 1948 nepřinesl v právní rovině pro výuku náboženství viditelnější změny. Škola byla povinna se starat o náboženskou výchovu žáků podle jejich náboženského vyznání¹⁴⁸ s výjimkou žáků, kteří budou z výuky na žádost obou rodičů, či zákonných zástupců okresnímu školnímu inspektorovi, uvolněni. V případě neshody rodičů se situace musela řešit soudně.¹⁴⁹ Učebnice pro náboženskou výchovu nevydával jako jedině stát a musely být schváleny příslušnými církevními orgány, ovšem stejně tak musely být také schváleny příslušným krajským národním výborem, z hlediska občanského a z hlediska náboženské snášenlivosti.¹⁵⁰ Výuka tedy zůstala pro členy uznaných vyznání povinným, klasifikovaným předmětem (s možností odhlášení), který

---

¹⁴⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Zpráva o vyučování náboženství v Praze*. 16. ledna 1951.

¹⁴⁵ Nicméně návštěvnost mší a svátostí stejně kontrolována byla vyučujícími náboženství ještě v 1. pol. 50. let.

¹⁴⁶ Jonová, Jitka. *Československá strana lidová jako zástupce zájmů katolické církve na příkladu jednání o výuce náboženství na školách na počátku existence Československé republiky*. s. 69-70. in: Marek, Pave (ed.). *„Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové*. Olomouc: Gloria, 2009, s. 69-85.

¹⁴⁷ *Pastýřské listy 1945-2000 / Arcidiecéze pražská*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 19.

¹⁴⁸ To znamená, že žáci vedeni bez náboženské příslušnosti výuku navštěvovat nemuseli.

¹⁴⁹ Chlup, Otakar; Kahuda, Franišek; Král, Karel. *Školský zákon*. Praha: Orbis, 1949. s. 83.

¹⁵⁰ 95/1948 Sb., § 69.

byl uváděn na školních vysvědčeních jako třetí předmět od konce před hudební a tělesnou výchovou.¹⁵¹

Samotnou výuku měli zajišťovat jak příslušníci církevních institucí, tak laici. Duchovní podle zákona *O hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem*¹⁵² měli v případě, že o výuku není postaráno jinak, povinnost náboženství vyučovat bezplatně na prvním a druhém stupni pro žáky od 6 do 15 let. Výuku měli zabezpečovat kaplani v rozsahu deseti hodin týdně a samotní duchovní v rozsahu osmi hodin týdně.¹⁵³ Laičtí učitelé a učitelky měli být ustanoveni pouze v případě, že nemohl být dosazen duchovní, a to v pracovní povinnosti 28 či 24 hodin týdně. V případě většího počtu hodin měli být jak duchovní, tak laici honorováni za každou odučenou hodinu navíc.¹⁵⁴

Ovšem při pozornějším čtení zákona 95/1948 Sb. nalezneme, že: „Vyučování náboženství musí být v soulase s výchovnou činností školy.“¹⁵⁵ Když toto diktum dovedeme do extrému, může se jevit jako příkrý protiklad. Jestliže vezmeme vážně výše zmíněné proklamace socialistické školy, která má vychovávat v duchu „marx-leninského světonázoru“, jehož součástí je i ateismus, musíme dojít k nelogičnosti toho, že tímto způsobem se má provádět i výuka náboženství. Nicméně jak jsem již ukázal a v následujícím textu se ještě pokusím ukázat, doboví aktéři nemuseli tento protiklad vnímat takto černobíle. Ostatně i zákon je vykládán tak, že přínos náboženství tkví v jeho morální rovině, i když podmínky pro náboženství, jako odraz sociálních a ekonomických vztahů postupně zanikají: „Zákon o jednotné škole je prodchnut poznáním, že náboženství je ethický vývojový odkaz dřívějších ethických a kulturních tradic, jež jsou v lidových vrstvách vžity (...).“¹⁵⁶

Změna školského systému v roce 1953, respektive zákon č. 31/1953 Sb., již náboženskou výchovu nezmiňuje. Výuka se totiž nově opírala pouze o interní směrnice,¹⁵⁷ nikoli o

---

¹⁵¹ Horák, Zábaj. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948-1989*. s. 204-205. in: *Revue církevního práva* 3/2010, s. 201-223.

¹⁵² 218/1949 Sb., § 5.

¹⁵³ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 35-36. Porada KM 23. 9. 1953. *Směrnice pro tvoření obvodů pro vyučování náboženství*. s. 2.

¹⁵⁴ *Soubor právních předpisů upravujících poměr k církvím v Československé socialistické republice*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1962, s. 102-103.

¹⁵⁵ 95/1948 Sb., § 19.

¹⁵⁶ Chlup, Otakar; Kahuda, Franišek; Král Karel. *Školský zákon*. Praha: Orbis, 1949. s. 83.

¹⁵⁷ Viz část *Změny ve výuce náboženství ve školním roce 1952/1953*.

zákonný podklad, což trvalo až do roku 1989/1990, což bychom mohli interpretovat jako snahu vyřadit náboženství z povinné, klasifikované výuky.¹⁵⁸ Také od školního roku 1953/54 bylo náboženství omezeno pouze na 2. – 7. třídu.

---

¹⁵⁸ Horák, Záboj. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948-1989*. s. 209. in: *Revue církevního práva* 3/2010, s. 201-223.

3. Náboženství a prostor školy po roce 1948

„Škola má svéstí zápas o duši nejmladší generace národů Československa, má tuto generaci vychovávat jako generaci socialistickou, generaci nových společenských vztahů, generaci nové kultury, nové morálky.“¹⁵⁹ Takto je význam školy definován v usnesení předsednictva KSČ z roku 1951 a jak bylo naznačeno výše, snahy o proměnu školského systému můžeme pozorovat záhy po 2. světové válce. Co se konkrétně týče náboženství ve školním prostředí, největší proměny můžeme sledovat až v roce 1952. Nicméně snahy uzpůsobit školu jako místo vyhovující socialistické výchově (ve smyslu odstraňování náboženských symbolů) lze chronologicky zařadit před největší snahy o omezení návštěvnosti náboženské výchovy.

Praxi odstraňování náboženských symbolů – zde konkrétně snímání křížů – bychom na tomto místě mohli označit za součást širší snahy představitelů KSČ o omezení přítomnosti náboženství ve veřejném prostoru. Sociální interakce se odehrávají vždy v nějakém prostoru, který má následně zásadní vliv na způsob, kterým si jedinec osvojuje svět a učí se mu rozumět. Tento vztah ovšem není jednosměrný, naše představy totiž tento prostor zpětně ovlivňují.¹⁶⁰ Prostor také v návaznosti na Michela de Certeau bytostně souvisí s pojmem *místa*, jež je v jeho definici určité momentální uskupení pozic, které implikuje určitou stabilitu – prostor je zde křížovatkou těles v pohybu, tedy jinými slovy používané místo je prostor.¹⁶¹ Školu v této souvislosti lze považovat jak za místo, tak za prostor. Škola jako *místo* je tedy nějaký hmotný komplex, který je architektonicky uspořádán s cílem vytvořit *prostor*, který v sociálních interakcích bude formovat nové občany státu. Z této příčiny lze vnímat pokusy o odstranění křížů jako snahu představitelů KSČ o ovládnutí místa, jelikož náboženské symboly neodpovídají jejich představám o škole jako prostoru. Pokud se tedy zaměříme pouze na náboženskou výchovu a nikoli na ostatní vyučovací předměty, jež v sobě obsahovaly protináboženské

---

¹⁵⁹ Usnesení předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa o učebnicích pro národní a střední školy. Praha: Kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1951, s. 3.

¹⁶⁰ Řezníková, Lenka. *Prostor*. s. 36. in: Storchová, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 36-45.

¹⁶¹ Certeau, Michel de. *Vynalézání každodennosti*. In: Cahiers du CEFRES. N° 10, Antologie francouzských společenských věd. 2010, s. 81. Dostupné z http://www.cefres.cz/pdf/c10/certeau_1996_vynalezani_kazdodennosti.pdf (3.4. 2018),

postuláty, můžeme říci, že v sociální praxi snaha o ovládnutí školy jako *místa* předcházela snahám o ovládnutí školy jako *prostoru*.

Tato část nemá ambici zachytit praxi snímání křížů ve své celistvosti, protože vzhledem k rozsáhlosti pramenné základny není možné analyzovat širší pole, než je regionální rámec. Nicméně ukáží, že tato praxe namířená proti náboženství, nebyla často přímočará, a ve sledované době byli místní státní představitelé ovlivňováni nejrůznějšími faktory. Jako pramennou základnu jsem zvolil materiály především ze Zlínského (dříve Gottwaldovského) kraje. Tento region jsem zvolil především z toho důvodu, že okresní církevní tajemníci, potažmo ředitelé škol, měli potřebu na praxi upozorňovat pouze v případech, že byla nějak problematická. A to se dělo především v oblastech s vysokou religiozitou a v Gottwaldovském kraji návštěvnost na bohoslužbách dosahovala až 40% účasti ještě v roce 1954.¹⁶²

Od roku 1951 můžeme v Gottwaldovském kraji pozorovat snahu státních orgánů, odstranit kříže ze škol, ale nikoli za cenu pobouření obyvatelstva. Proto nebyl zvolen jednotný přístup a ředitelům škol bylo dáno několik možností. V případě „nejpokrokovějších“ obcí Gottwaldovského kraje, jmenovitě v Kyjově, Koryčanech, Vracově a Ždánicích, měly být kříže odstraněny úplně, ale v případě jakéhokoli odporu místních měly „býti kříže včas a takticky vráceny na svá místa.“¹⁶³ Ředitelé tak občasně vymýšleli strategie typu, že se kříž odstraní při malování školy a kdyby si někdo stěžoval, tak ředitel bude tvrdit, že se na to zapomnělo.¹⁶⁴ Jinak kříže měly být ponechány ve školách, tam kde jsou, ale pouze přemístěny na boční stěny. Případně měl být kříž umístěn pouze v učebně sloužící k vyučování náboženství, ovšem v praxi se toto podle slov OCT tolerantní opatření nepovedlo uskutečnit, a to hlavně z důvodů nedostatku tříd.

Počínání ředitelů nelze považovat za úplně úspěšné ani v „nejpokrokovějších“ obcích. V případě Kyjova a Koryčan se opatření podařilo prosadit, i přes protesty tamního faráře. Nicméně ve Ždánicích kříže zůstaly z důvodů, že farář o to požádal ředitele a hrozil, že s místní správou přestane spolupracovat. V případě Vracova nemusel ani místní

---

¹⁶² NA, f. 994 (MŠK), k. 2133, sig. 471. *Výkaz o účasti na náboženských obřadech v roce 1954.*

¹⁶³ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. ONV Kyjov. *Kříže ve školách.* (12. září 1951)

¹⁶⁴ Tamtéž, ONV Uherský Brod. (10. července 1951)

představitel církve zasahovat, jelikož ředitelé škol se dohodli se zástupci místní lidové správy „aby v zájmu klidu a dobré spolupráce zůstaly kříže na školách.“¹⁶⁵

Toto opatření ve formě v zásadě interních instrukcí se také ukázalo komplikované v tom, že řada ředitelů se rozhodla jednat samostatně a bez konkrétních pokynů. Před začátkem školního roku 1951 byli ředitelé všech stupňů upozorněni, že musí sami podle místní situace zvážit, jestli je obyvatelstvo dostatečně „politicky vyspělé“, aby celou akci bylo možno provést. Žádný konkrétní rozkaz nebyl udělen ani školním inspektorem, ani školním referátem ONV.¹⁶⁶ Ve většině případů samostatného počínání ředitelů, si věřící prostřednictvím rodičovských sdružení vyžádali vrácení křížů zpět.¹⁶⁷

Jako příklad úspěšného, ale nelehkého počínání ředitele z ne úplně „pokrokové“ oblasti nám může posloužit mikropříběh, který se odehrál ve městě Morkovice, okres Kroměříž v roce 1951. Jelikož popis událostí je především z pera hlavního aktéra, ředitele místní národní školy, nepůjde mi o přesnou rekonstrukci událostí, ale spíše o vhled do myšlenkového světa ředitele a jeho sebe prezentace vůči nadřízeným.

Břetislav Klusal, ředitel národní školy v Morkovicích, podle svých vlastních slov přesvědčený marxista, vystoupil z katolické církve v roce 1923 a členem KSČ byl od května 1945. Z ideologických důvodů výchovy mládeže mu ve škole neladil „symbol feudálních pozůstatků“, jinými slovy křesťanský kříž, s „krásnou výzdobou třídy a školy v duchu socialismu.“¹⁶⁸

Ředitel se inspiroval dopisem Klementa Gottwalda ze VI. celostátní konference školských pracovníků, ve kterém se dočetl, že „právě učitel je tím rozhodujícím činitelem v zápasu o novou školu“¹⁶⁹ a že právě v jeho rukou je duše mládeže. Na základě tohoto dopisu se rozhodl pro odstranění všech křížů ze své školy. K celé situaci Klusal nepřistoupil lehkovážně a předem se o společném postupu dohodl i s ředitelem místní národní školy J. Poliškenským. Oba ředitelé se dohodli, že si do školy pozvou místního faráře Jana Rozehnalu a společnými silami s argumentací, že jim jde pouze o zkvalitnění učebního procesu, včetně výuky náboženství, ho přesvědčí k souhlasu s odstraněním křížů a

---

¹⁶⁵ Tamtéž, ONV Kyjov. *Kříže ve školách*. (12. září 1951)

¹⁶⁶ Tamtéž, *Morkovice – zpráva o věci odstranění křížů na národní a střední škole*. (12. září 1951)

¹⁶⁷ Tamtéž, ONV Kyjov. *Kříže ve školách*. (12. září 1951)

¹⁶⁸ Tamtéž, *Vylíčení situace s odstraněním křížů na národní škole Morkovice*. (8. září 1951), s. 1.

¹⁶⁹ *Za socialistickou školu, za socialistickou výchovu*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1951, s. 5.

teprve pak kříže odstraní. Nicméně podle slov Klusala, Polišenský nedodržel slovo a zmíněného duchovního navštívil sám a ten ho striktně odmítl. Farář Rozehnal si také mezitím stihl stěžovat u okresního církevního tajemníka s tím, že celé město je pobouřeno a chystá deputace na příslušné úřady. I potom, co ředitelé dementovali pravděpodobně nadnesenou zprávu kněze se církevní tajemník nechtěl ve věci příliš angažovat a ředitele odbyl s tím, že celou situaci si musí dohodnout s knězem a bude-li s tím Rozehnal souhlasit, souhlasí i OCT.¹⁷⁰

Ředitel Klusal ovšem od svého záměru neupustil a se slovy „nebyl bych bolševikem, abych z boje utíkal“¹⁷¹ nalákal kněze do školy s tím, že potřebuje vědět, v jakých třídách bude učit náboženství. Rozehnal se skutečně dostavil a podle vyjádření Klusala po dlouhém přesvědčování se sejmutím křížů souhlasil, ale za podmínky, že budou pietně uloženy. Součástí dohody také bylo, že se nikdo z jednajících pánů nebude o věci veřejně vyjadřovat s výjimkou toho, že budou přímo dotázáni a v tom případě, věc vysvětlí a řeknou, že se takto dohodli. Tak se také stalo a 31. srpna, těsně před začátkem školního roku, byly kříže uloženy do kabinetů v obou školách a ani při slavnostním zahájení školního roku je nikdo nepostrádal.

Situace ovšem vzala obrat hned další den, kdy farář telefonoval Klusalovi s tím, že v Morkovicích je kvůli křížům pozdvižení. Ředitel na to nabádal kněze, aby celou věc zastavil s tím, že jestli za ním obyvatelé přijdou, odvolá se na farářův souhlas. Podle Klusalova přesvědčení potom farář celou akci zastavil sám s obavami „že by ztratil důvěru lidu.“¹⁷² Nicméně hned další den se konala schůze rodičů a občanů organizovaná společně národní, střední a mateřskou školou a oba ředitelé se pro jistotu na tu situaci připravili. A opravdu na konci diskuze vzešel dotaz na sundání křížů a podle vzájemné dohody Polišenský argumentoval, že „školy jsou státními, ne církevními a že on sám, jako římský katolík toto musí jako správné uznati“ a že se v této intenci tak dohodli i se samotným farářem.¹⁷³ Situaci nakonec uklidnil Klusal, který se snažil přesvědčit přítomné s tím, že důvod sundání křížů je takový, že v samotných Morkovicích nejsou

---

¹⁷⁰ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Vylíčení situace s odstraněním křížů na národní škole Morkovice*. (8. září 1951), s. 2.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 2.

¹⁷² Tamtéž, s. 3.

¹⁷³ Tamtéž, s. 3.

jenom katolíci, ale i příslušníci Církve československé, nemluvě o lidech bez vyznání, kteří tento symbol nepovažují za svůj. Navíc stísněné prostory ve škole prý neumožňují, aby byla jedna místnost vyhrazena pouze pro vyučování katolického náboženství. Klusal celou věc nakonec zakončil tím, že nemá nic proti tomu, aby si kněz bral kříž jako pomůcku z kabinetu přímo na vyučování a konečně že by byl i ochoten zařídit, aby tam kříže byly vždy před vyučováním instalovány.

Svůj dopis okresnímu školnímu inspektorovi zakončil Klusal svojí obhajobou, s poukazem na to, že celou dobu jednal naprosto korektně v tom smyslu, že kdyby věc byla jenom na něm, tak by se situace zřejmě vůbec nedostala na veřejnost. Také přidal trojí kritiku zúčastněných. Jednak ne příliš dobře vymezené skupiny jednotlivců, kteří celou věc s kříži zorganizovali a v zásadě se snažili o protistátní činnost. Dále Polišenského, který jednal bez něj a celou věc zkomplikoval. A nakonec faráře, kterého ovšem se zmíněnou skupinu přímo nespojuje. „Pouze“ upozorňoval na to, že by měl držet slovo a jednat stále tak, jako jedná s členy místního Svazu československo-sovětského přátelství, jehož je sám místopředsedou.¹⁷⁴

Sám školní inspektor záležitost prošetřil také a dospěl k tomu, že situace je poněkud uměle nafouklá a v zásadě dal Klusalovi až na jeho teorii o protistátní skupině za pravdu. Tedy jinými slovy kříže do škol vráceny nebyly ani na naléhání faráře, kterého inspektor upozornil, že celá věc je místního rázu a jelikož on kříže nesundal, nemůže je dát zpět. Nutno ovšem říci, že nejdříve sám osobně na místě celou situaci prošetřil. Zjistil, že jak představitelé obce, tak i JZD se o kříže nezajímají a že ani náboženské složení není homogenní. Jedna třetina obyvatel jsou příslušníky Církve československé a její místní farář je na straně ředitelů. Vzhledem k výše zmíněnému došel okresní školní inspektor k závěru, že sejmutí křížů budování socialismu neohrozí.¹⁷⁵

***

Tento konkrétní případ ilustruje několik věcí. Jmenovaný ředitel se ve vztahu ke svým nadřízeným pokoušel zachovat minimálně zdání naprosto korektního a spravedlivého vystupování vůči církevním představitelům a katolicky smýšlejícím žákům: „Tak na př. 1.

---

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 5.

¹⁷⁵ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Morkovice – zpráva o věci odstranění křížů na národní a střední škole.* (12. září 1951)

září, když po skončení naší oslavy ve škole, byly bohoslužby v kostele, vyzval jsem žactvo řím. kat., aby šlo do kostela, kde na ně pan farář se mší čeká.¹⁷⁶ Dále, že mnohá nařízení nebyla podávána normativní formou a často záleželo přímo na aktivitě a ochotě jednotlivých ředitelů. A nakonec, ředitelé byli do jisté míry ve vleku místních lokálních poměrů, kde museli mít stále na paměti, že škola má sice tvořit kulturně homogenní místo, ale nikdy ne za cenu ohrožení vlastní, a především stranické legitimacy.

Nějakou typologizaci úspěšnosti, či neúspěšnosti procesu snímání křížů určit nelze, jelikož situace se vždy odvíjela od lokálního kontextu. Kupříkladu v Opavě se i přes sročení asi osmdesáti žen kříže do školy vrátit nepodařilo.¹⁷⁷ Na druhou stranu např. v Ludkovicích v Gottwaldovském kraji kříže byly vráceny zpět, i přes odpor ředitele, přímo místním místopředsedou MNV.¹⁷⁸ Vyskytovaly se i případy, kdy kříže byly zavěšeny i do nově postavených škol, místní farář se zúčastnil slavnostního zahájení a okresní církevní tajemník akci vykládal jako úspěch „budovatelského úsilí“.¹⁷⁹ Všudypřítomná je již výše zmíněná snaha o udržení legitimacy komunistické moci vzhledem k „politické vyspělosti“ obyvatelstva v náboženských otázkách, kde se vyskytuje především obava, že odstranění křížů by mohlo ohrozit probíhající kolektivizaci nebo celkově budování socialismu.¹⁸⁰

V obecnější rovině můžeme říci, že snaha o získání hegemonie nad školou jako *místem* probíhala v závislosti na lokálních poměrech postupně a nabývala mnohem obezřetnějších a méně viditelných forem než třeba diskreditace katolické hierarchie. Jinými slovy zjednodušeně, v době, kdy ústup viditelných náboženských symbolů a náboženské praxe probíhá někde téměř v souladu s plány ÚV KSČ a naplno se rozjíždí ateistická produkce¹⁸¹, si maminky v Lopeníku v okrese Uherské Hradiště navracení křížů

---

¹⁷⁶ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Vylíčení situace s odstraněním křížů na národní škole Morkovice*. (8. září 1951), s. 4.

¹⁷⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Hodnocení akce „vyučování náboženství na školách I. a II stupně“*. Národní výbor v Ostravě. 11. 9. 1952.

¹⁷⁸ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Hlášení o událostech v Ludkovicích*. (3. ledna 1954)

¹⁷⁹ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 2/II, inv. č. 5. ONV Hodonín, situační zprávy za r. 1951. (16. dubna)

¹⁸⁰ Např. MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 2/II, inv. č. 5. ONV Kroměříž, situační zprávy za r. 1951. (28. března) nebo MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 2/II, inv. č. 5. ONV Holešov, situační zprávy za r. 1951. (26. září)

¹⁸¹ Olšáková, Doubravka. *Věda jde k lidu!* Praha: Academia, 2014, 418 a 427.

do školy v roce 1954 stejně vymohou pod výhružkou, že tam v opačném případě nebudou posílat své děti.¹⁸²

---

¹⁸² MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 5/II, inv. č. 5. ONV Uherský Brod. *Hlášení zpráv o činnosti církevního tajemníka ONV v Uh. Brodě za dobu od 25.8. 1954 do 25.9. 1954.* (21. září 1954)

4. Změny ve výuce náboženství

4.1 Čísla

V této části se budu zabývat obecněji situací římskokatolické církve z hlediska religiozity, konkrétně pak návštěvností výuky náboženství, s cílem upozornit na její radikální proměny ve sledovaném období. Určení religiozity obyvatel je vždy trochu komplikované, hlavně z důvodu, že měřené ukazatele vypovídají především o náboženství spjatém s institucionální strukturou, což nemusí být nutně nejvýznamnější forma náboženství.¹⁸³ Nicméně v našem případě mohou do jisté míry vypovídat o postavení římskokatolické církve jako organizace, či minimálně o tom, jak mohl být její vliv nazírán státními orgány.

Lze vyjít z toho, že podle statistických údajů shromážděných při sčítání lidu v roce 1950, se za věřící považovalo 93,9 % obyvatelstva českých zemích, k římskokatolické církvi se hlásilo 76,4 %.¹⁸⁴ Přestože se od tohoto roku náboženské vyznání obyvatel při sčítání lidu nezjišťovalo, státní orgány, především Státní úřad pro věci církevní, tato data stále vyžadovaly. K dispozici jsou tedy alespoň jednotlivé dílčí propočty a odhady, které církevní tajemníci měli za úkol zjišťovat neveřejně, aby tím nevyvolali nechtěný zájem věřících.¹⁸⁵ Tyto praktiky můžeme považovat za snahu vytlačovat náboženství z veřejného prostoru, ale stále mít co nejpřesnější přehled o situaci.

Jednotlivé kraje českých zemích byly církevními tajemníky nejdříve rozděleny do tří skupin podle religiozity na nejreligióznější, s průměrnou religiozitou a nereligiózní kraje.¹⁸⁶ Později v roce 1955 se prostor rozdělil na čtyři oblasti podle přibližné návštěvnosti nedělních bohoslužeb. V nejreligióznější oblasti byl kraj gottwaldovský s účastí kolem 35–40 % obyvatel, ve druhé olomoucký, jihlavský, českobudějovický, ostravský a brněnský s účastí 11–19 %, ve třetí pražský, královohradecký a pardubický s 7–8 % a ve čtvrté, nejméně religiozní oblasti byly kraje ústecký, liberecký, plzeňský a

¹⁸³ Nešpor, Zdeněk R. *Příliš slábi ve víře*. Praha: Kalich, 2010, s. 12.

¹⁸⁴ https://www.czso.cz/csu/czso/4110-03--obyvatelstvo_hlasici_se_k_jednotlivym_cirkvim_a_nabozenskym_spolecnostem (18.6. 2018)

¹⁸⁵ Babička, Václav. *Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949-1989 (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní)*. s. 382-384. in: *Sborník archivních prací*. 2. Ročník LV. Praha: Ministerstvo vnitra, 2005, s. 379-506.

¹⁸⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, Hodnocení církevně politické práce r. 1951-1952. *Hodnocení instruktáže v krajích provedená od 5. – 9. VI. 1952*. s. 1.

karlovarský s účastí kolem 3–7 %.¹⁸⁷ Tyto čísla, ať jakkoli nepřesná, minimálně přesvědčivě ukazují, jak obrovské rozdíly mohly v jednotlivých krajích, potažmo i okresech existovat.

Bohužel nemáme data, která by nám přesně ukázala, kolik lidí označujících se za věřící se účastnilo náboženských obřadů, nicméně logicky musíme předpokládat, že toto číslo bude podstatně menší. Kupříkladu v roce 1954, kdy se stále většina obyvatel v českých zemích hlásila k nějaké církvi, se nedělních bohoslužeb zúčastňovalo z 9,2 milionu obyvatel kolem 10 %.¹⁸⁸

Přesnější čísla můžeme nalézt v otázce výuky náboženství, kdy přehledy žáků měli na starosti přímo ředitelé jednotlivých škol, nikoli okresní církevní tajemníci. Bohužel ani z těchto dat nelze rozlišit, kolik žáků navštěvovalo přímo římskokatolické náboženství. Také nemůžeme návštěvnost hodin náboženství považovat za přímý odraz religiozity obyvatel, a to hlavně z důvodu, že hodiny náboženství byly rodiči považovány za něco přirozeného a až do roku 1952 nebylo úplně administrativně jednoduché žáka z hodin odhlásit.

Ještě v roce 1950 byla v sedmi českých krajích účast na hodinách náboženství kolem 99 %, pouze v jednom kraji – karlovarském – byla účast nižší než 90 % (88,25 %). V následujícím roce klesla účast pod 90 % v kraji plzeňském a libereckém, ovšem v kraji karlovarském se zase zvýšila.¹⁸⁹ Ještě v roce 1951/1952 přesahovala návštěvnost 95,5 %, ovšem zlom v procentech přihlášených dětí přinesl až školní rok 1952/1953, jak lze vidět z následující tabulky vypracované Sekretariátem pro věci církevní v roce 1956:

---

¹⁸⁷ NA, f. 994 (MŠK), k. 2133, sig. 471. *Informační zpráva o šetření o náboženském životě lidu*. 11. listopadu 1955 s. 1.

¹⁸⁸ Tamtéž, *Výkaz o účasti na náboženských obřadech v roce 1954*.

¹⁸⁹ Babička, Václav. *Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949-1989 (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní)*. s. 489. in: *Sborník archivních prací*. 2. Ročník LV. Praha: Ministerstvo vnitra, 2005. s. 379-506.

Tabulka č. 1 – Přehled o počtu žáků přihlášených do náboženství v letech 1952–1956 v procentech¹⁹⁰

Kraj	1951/1952	1952/1953	1953/1954	1954/1955	1955/1956
ÚNV Praha	93,6	49,7	33,7	21,3	18,2
KNV Praha	?	60,6	38,5	28,7	33,8
Čes. Buděj.	99	79,1	56,4	54,5	49,7
Plzeň	86,5	60,1	37,7	39,8	33
Karl. Vary	92	51,8	19,5	20,2	18,4
Ústí n. L.	90,2	41,6	16,7	15,2	12
Liberec	88,7	41,9	20,8	17,3	16,4
Hrad. Králové	98,7	70	47,3	46,9	40,8
Pardubice	98,6	75	57,2	57	50,2
Jihlava	97,3	87,2	73,5	74	69,9
Brno	99,5	86,7	73,3	69,7	64,8
Olomouc	99,8	83	61,5	61	53,59
Gottwaldov	99	91,5	80,4	79,3	75,5
Ostrava	99	81,7	63,6	60,3	59,2
Celkem	95,5	69,4	49,1	47,4	43,2

Na konci sledovaného období bylo tedy přihlášeno na hodiny náboženství v průměru na 43,2 % školou povinných žáků. Jen pro doplnění tento počet se v následujících letech snížil přibližně 8krát a koncem 70. let oficiálně na hodiny náboženství docházelo kolem 5 % žáků.¹⁹¹ Ovšem při čtení tabulky je nutné si uvědomit, že počty žáků přihlášených nutně nemusí odpovídat žákům, kteří na náboženství skutečně docházeli. Totiž minimálně po roce 1952, kdy se známka z náboženství přestala dávat na vysvědčení,

¹⁹⁰ Pro období 1952–1956: NA, f. 852 (SÚC), k. 21, inv. č. 93. 28. Schůze KM 2. 11. 1956. a pro školní rok 1951/1952: Babička, Václav. *Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949-1989 (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní)*. s. 489. in: *Sborník archivních prací*. 2. Ročník LV. Praha: Ministerstvo vnitra, 2005. s. 379-506.

¹⁹¹ Jančarová, *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*. s. 52. in: *Revue církevního práva* 1/2008, s. 21-59.

neměli žáci žádné kázeňské postihy plynoucí z jejich absence, na což si vyučující často církevním tajemníkům stěžovali.¹⁹²

Jak můžeme pozorovat, tak největší změnu v počtu přihlášených žáků přinesl právě školní rok 1952/1953. Této zásadní administrativní změně se budu věnovat v následující části.

4.2 Změny ve školním roce 1952/1953

Návštěvnost náboženské nauky začala radikálně klesat ve školním roce 1952/1953, kdy se nepřihlásilo cca 30 % školou povinných dětí. V této části se text zaměří na příčiny tohoto poklesu a na konkrétní průběh a plnění jednotlivých nařízení vydaných státními orgány. Změny výuky náboženství se týkaly jednak jeho omezení na 2.–7. ročník, přesunutí vyučovacích hodin na konec vyučování a povinností rodičů dítě k výuce přihlásit.

Proklamovaným důvodem omezení výuky náboženství na 2.–7. ročník bylo snížení povinné školní docházky na 8 let, a v důsledku toho zvýšení objemu učiva. Žáci podle ministerstva školství byli příliš vytíženi ostatními předměty. To se týkalo především 8. třídy, jelikož žáci měli 33 hodin výuky týdně a potřebovali se připravovat na závěrečné zkoušky.

Z hlediska výuky náboženství má první rok výuky význam hlavně z důvodů, že dítě získává „první zvyklosti a šetrné návyky“.¹⁹³ Mělo jít o to, aby se v žákovi záhy „vzbudila láska k Bohu a jiné zbožné city, jimiž by se mysl dětí povznesla k nebeským věcem, vůle jejich naklonila k dobrému, a tak se v dětech připravila půda pro další vyučování.“¹⁹⁴ Zásadní ovšem pro výuku byl až pozdější věk dítěte, především 2. a 3. třída školy, kdy mělo být vedeno k první svaté zpovědi a k prvnímu svatému přijímání.¹⁹⁵

---

¹⁹² Např. NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Hodnocení církevně politické situace za říjen 1953 podle zpráv KCT.* (nedatováno)

¹⁹³ Hronek, Josef. *Methodika náboženské výuky.* Praha: Státní úřad pro věci církevní, 1953. s. 62.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 63.

¹⁹⁵ Hronek, Josef. *Cesta k Bohu.* Praha: Kropáč a Kucharský, 1947. s. 6.

Nařízení o omezení výuky předcházely nesouhlasné projevy představitelů Sekretariátu pro věci církevní, kteří se obávali bouřlivé reakce kléru.¹⁹⁶ Nicméně tyto obavy se ukázaly jako neopodstatněné a římskokatoličtí duchovní neprotestovali v takové míře, aby to církevní tajemníci měli potřebu písemně zachytit. Výjimku můžeme ve sledovaných oblastech najít v Praze v otázce 8. třídy. Důvodem stížností však nebylo omezení výuky, ale spíše skutečnost, že se náboženství nebude známkovat na vysvědčení.¹⁹⁷ Nicméně toto nařízení někteří duchovní úspěšně obcházel tím, že známky posílali přímo rodičům sami.¹⁹⁸ Pobouření lze více sledovat u rodičů, především v Gottwaldovském kraji, kde podle zpráv církevního tajemníka rodiče dokonce vysílali deputace na okresní národní výbory.¹⁹⁹ Ovšem od dalšího školního roku i tyto protesty až na vzácné případy prakticky utichly,²⁰⁰ ojedinele se ovšem, především v religiózních krajích, objevovala snaha nařízení „pod rouškou tzv. křesťanských cvičení“ obcházet a děti vyučovat i v 1. a 8. třídě.²⁰¹

Dnes není s jistotou možné říci, jestli byl důvod omezení výuky náboženství pouze snahou omezit náboženství jako takové, nebo se opravdu KSČ obávala přetížení žáků. Nicméně podle množství soudobé pedagogické literatury reagující na zhoršující se prospěch žáků se zdá, že se obě odpovědi vzájemně nevylučují.²⁰²

Druhou změnou ve školním roce 1952/1953 bylo, že hodiny vyučování náboženství se měly do rozvrhu zařadit tak, aby nepřerušovaly plynulost výuky. Důvodem bylo, že ne všichni žáci hodiny navštěvují a čekají ve škole bez dozoru.²⁰³ Ať již proklamovaný důvod byl reálný, či nikoli, snahám státních orgánů o omezení výuky náboženství se mimořádně vyplatila. Především z důvodů, že ve stejné době výuka přestala být klasifikována,²⁰⁴

---

¹⁹⁶ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. (31. 5. 1952)

¹⁹⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 22. Porada KM 4. 6. 1953. *Vyučování náboženství*.

¹⁹⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Hodnocení církv. politické situace za červen 1954 podle zpráv církevních tajemníků*. (nedatováno)

¹⁹⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, *Výuka náboženství ve školách r. 1953. These k referátu na poradě KCT v Bratislavě dne 29. 9. 1953 o vyučování náboženství a úkolech KCT na IV. čtvrtl. 1953*. Praha, 26. září 1953, s. 4.

²⁰⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 17, inv. č. 93. 26 Schůze KM 28-29. 10. 1954. *Zpráva o přihlašování dětí do vyučování náboženství ve školním roce 1954 - 55*.

²⁰¹ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Hodnocení církevně politické situace za říjen 1953 podle zpráv KCT*. (nedatováno)

²⁰² Např. na stránkách časopisů *Pedagogika* či *Komenský*.

²⁰³ SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 915, inv. č. 2167. *Instrukce č. 433/55*. 31. srpna 1955.

²⁰⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 4, inv. č. 53. *Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o výuce náboženství na školách I. a II. stupně z října 1952*. s. 6.

tudíž žáci nebyli nijak postiženi, když na výuku nedocházeli. Vedení školy se také na popud státních orgánů snažilo dělat nejrůznější kroužky či akce v době výuky. Dobře organizované protiakce takto mohly způsobit v hodinách někdy až 50 % absenci, kdy děti dávaly „přednost před vyučováním náboženství zábavě nebo práci v zájmových kroužcích.“²⁰⁵ Výuka také v některých odlehlejších školách probíhala příliš pozdě na to, aby žáci následně stihli spoj domů.²⁰⁶ Rozsáhlost tohoto problému dokládají i zprávy samotných katechetů, kteří si na praxi nepřestávali stěžovat, a to především z důvodů únavy dětí v posledních hodinách.²⁰⁷

Jedním z dalších plánů bylo úplně přesunout výuku náboženství na neděli, což se ovšem nepodařilo prosadit. Jednak z důvodů toho, že by se ve škole v zimních měsících muselo navíc topit, a především kvůli tomu, že by vyučující náboženství byli ve školách sami, bez jakékoli vnější kontroly.²⁰⁸

Proti přesunutí hodin na konec školní výuky se vyučující náboženství v zásadě nemohli nijak bránit. Ovšem v některých případech mohli do jisté míry ovlivňovat, jaký den výuka bude probíhat, aby alespoň nekolidovala s volitelnými kroužky. Výuka náboženství většinou začínala až v průběhu září,²⁰⁹ kdy už ostatní rozvrhy byly hotové a laičtí vyučující si mohli výuku naplánovat později. V méně častých případech mohlo být vyučujícímu dovoleno, aby zameškanou hodinu nahradil v jiný čas.²¹⁰ To samozřejmě neznamenovalo, že by tak činili všichni vyučující, většina ředitelů danou praxi zakazovala a samotní kněží si ji často pro svou časovou vytíženost nemohli ani dovolit. Vždy záleželo na konkrétních podmínkách místa školy, především na samotných ředitelích, jaký manévrovací prostor vyučujícím poskytli a také záleželo na vyučujících, jaké zvolili konkrétní taktiky, které mohly tuto snahu o zvýšení absencí žáků limitovat.

Nejdůležitější proměnou, která omezila návštěvnost výuky náboženství, byla změna způsobu přihlašování. Ještě do školního roku 1951/1952 žáci náboženství navštěvovali automaticky podle svého vyznání, či případněji vyznání rodičů. S možností odhlásit dítě

---

²⁰⁵ Tamtéž, s. 4.

²⁰⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 14.-15. Porada KM 15. 4. 1953. *Vyučování náboženství na školách.*

²⁰⁷ DABB, f. BKB, k. 5579, inv. č. 17858.

²⁰⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 14.-15. Porada KM 15. 4. 1953. *Vyučování náboženství na školách.*

²⁰⁹ SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 916, inv. č. 2167. *Instrukce č. 433/55.* 31. srpna 1955.

²¹⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 4, inv. č. 53. *Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o výuce náboženství na školách I. a II. stupně z října 1952.* s. 4.

ve smyslu zákona ze dne 13. července 1922, č. 226 sb. z. a n., což znamenalo poslat dopis podepsaný oběma rodiči na referát pro školství, osvětu a těl. výchovu příslušného ONV.²¹¹ Tato situace se změnila až vydáním věstníku Ministerstva školství, věd a umění 30. června 1952.²¹² Od této chvíle žák automaticky náboženství nenavštěvoval a musel být přihlášen. Nařízení se odvolává na § 19 školského zákona, kde je přímo uvedeno, že rodiče mají právo se dobrovolně a svobodně rozhodnout, zda se jejich dítě výuky zúčastní. Argumentace ministerstva ovšem spočívala v tom, že rodiče se rozhodují příliš pozdě, což následně komplikuje sestavení rozvrhu a zajištění potřebného počtu učitelů. Dále věstník zavádí praxi, že rodiče musejí žáka přihlásit nejpozději do 8. září osobně ve škole přihláškou, kterou jim dodá škola. Každá škola se má postarat o to, aby žáci i jejich rodiče věděli, že docházka je nepovinná a dobrovolná a nikdo tedy nemá právo rodiče nutit, aby dítě přihlásili. A i když k přihlášce stačil podpis pouze jednoho z rodičů, ředitelé byli instruováni krajskými církevními tajemníky, aby si tuto informaci ponechali pro sebe a rodiče nechali v domnění, že přihlášku musí podepsat oba.²¹³

Zprávu o změně přihlašování se samotní kněží mohli dozvědět z *Věstníku katolického duchovenstva*, jenž vyšel 31. července.²¹⁴ Jejich instrukce byla taková, že oběžník²¹⁵ mohou v kostele přečíst 31. srpna a připojit k němu tento doslovný komentář: „Jak z oběžníku vyplývá, mohou se rodiče svobodně a dobrovolně rozhodnout, zda chtějí nebo nechtějí, aby se jejich dětem dostalo náboženské výuky. Je tedy na rodičích samých, zda chtějí dostát svým povinnostem jako věřící a já jako duchovní chci vám tuto povinnost připomenout. Současně však varuji, že tohoto patření MŠVU, učiněného v zájmu pořádku ve škole, nebylo zneužíváno lidmi, kteří by rádi vyvolali neklid a kalili dobrý poměr církvi ke státu.“²¹⁶

Toto nařízení se neobešlo bez roztrpčení ani u tzv. vlasteneckých kněží. Církevní tajemníci byli instruováni, aby kněze o nařízení informovali a případně jim vysvětlili, že

---

²¹¹ Tato praxe fungovala ještě v roce 1951, např. SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 916, inv. č. 2167. *Osvobození od výuka náboženství od 1. února 1952 /pololetí/*.

²¹² SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 915, inv. č. 2167. *Instrukce č. 433/55*. (31. srpna 1955)

²¹³ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Hlášení o zajištění vyuč. náboženství podle MŠVU*. (13. 9. 1952)

²¹⁴ Weis, Martin. *Svědectví dokumentů*. České Budějovice: Nakladatelství Jih, 2009, s.73.

²¹⁵ SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 915, inv. č. 2167. *Instrukce č. 433/55*. 31. srpna 1955.

²¹⁶ Tamtéž, *Úprava vyučování náboženství na školách I a II stupně*. 14. srpna 1952.

se nejedná o likvidaci výuky náboženství.²¹⁷ Také jim měli sdělit, že budou moci oběžník s komentářem přečíst přímo v kostele rodičům i dětem, což podle zpráv SÚC duchovní poněkud uklidnilo.²¹⁸ Situace se ovšem velice rychle změnila a čtyři dny před tím, než měl být v kostelech oběžník čten, kněží obdrželi další zprávu, že z důvodů, že někteří duchovní tuto možnost zneužili ke kritice MŠVU, se čtení i s komentářem zakazuje.²¹⁹

Jelikož zdaleka ne všichni duchovní nařízení uposlechli, církevní tajemníci vypracovávali seznamy kněží, kteří nařízení nerespektovali, a ze Sekretariátu pro věci církevní jim byla dána přesná instrukce, jak se s problémem vypořádat. Těm kněžím, kteří výnos přečetli před vydáním zákazu mělo být domluveno, těm, co četli a komentovali později, měla být později udělena pokuta ve výši 2–10 tisíc Kčs,²²⁰ v nejtěžších případech, kdy výnos využili k podněcování obyvatelstva, měli být kněží pokutováni a přeloženi, případně s nimi mělo být zahájeno trestní řízení.²²¹ Výše pokuty a celkové nakládání s duchovními se potom odvíjelo od jejich politických postojů a předešlé práce, podle kterých byli řazeni k jedné ze čtyř kádrových skupin. V první skupině byli kněží naprosto loajální k systému, ve čtvrté pak duchovní „reakční“ a „bigotní“.²²²

Z pramenů nelze vyčíst kolik kněží se skutečně dopustilo porušení nařízení, nicméně je zřejmé, že jejich jednání bylo do velké míry ovlivněno regionálními rozdíly. Například v Karlovarském kraji, kde účast na výuce náboženství v roce 1952/1953 byla 51,8 %, ²²³ krajský církevní tajemník vyhodnotil situaci tak, že žádný kněz v kraji oběžník nečetl, a dokonce někteří kněží projevovali spokojenost s tím, že nebudou muset učit nevěřící žáky.²²⁴ Zde se nabízí dvojí interpretace. Kněží na Karlovarsku byli v otázce výuky poslušní vůči státním nařízením, či církevní tajemníci neměli situaci plně pod kontrolou. Rozdílnou situaci lze pozorovat ve vysoce religiózním kraji Gottwaldov, kde počet

---

²¹⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Směrnice pro KCT ve věci vyučování náboženství.* (nedatováno)

²¹⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Zpráva o činnosti za III. čtvrtletí 1952.* (nedatováno)

²¹⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce VN – průběh neděle 31. t. m.* Krajský národní výbor v Českých Budějovicích. (2. 9. 1952)

²²⁰ Jen pro srovnání průměrná hrubá měsíční mzda byla v první pol. 50. l. 948-1278 Kčs.

²²¹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Postup vůči duchovním, kteří se provinili v souvislosti s novou úpravou vyučování náboženství.* 10. září 1952.

²²² NA, f. 852 (SÚC), k. 20, inv. č. 93. *Porad KM 14. 9. 1955. Návrh kádrových hledisek pro kádrování řím. katolických duchovních.*

²²³ Viz tabulka č. 1.

²²⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Situační zpráva o průběhu akce výuky náboženství.* Karlovy Vary. 10. září 1952.

přihlášených dětí ve zmíněném roce dosáhl 91,5 %. Zde byl přímo vypracován obsáhlý seznam kněží, kteří nařízení nějak porušili, především tím, že oběžník četli ještě před tím, než byl zakázán. Seznam obsahoval i krátké charakteristiky jednotlivých duchovních s jejich zařazením do zmíněných kádrových skupin, podle kterých krajský církevní tajemník měl za úkol určit jejich motivaci. Jinými slovy kněz, který byl řazen např. do 2. skupiny mohl očekávat „pouze“ ráznou domluvu církevního tajemníka, na rozdíl od kněze „reakčního“, kterého čekala vysoká pokuta a přeložení.²²⁵

Prameny nedovolují říci, jestli náhlé změny v instrukcích pro kněze představovaly promyšlenou strategii ke zmatení duchovních, či se prostě jednalo o chaos v organizaci. Faktem však zůstává, že snaha o kontrolu nedělních bohoslužeb 24. 31. srpna byla enormní. Kněží byli bez varování postaveni do zcela nové situace, kdy museli nejen reagovat na změnu přihlašování, ale měli i zakázáno o této změně věřící informovat. Ovšem pokles účasti na náboženství (o 27 %) v prvním roce přihlašování nelze vykládat pouze jako úspěch KSČ, jelikož lze předpokládat, že bývalá účast 96 % nebyla dána pouze religiozitou obyvatel, ale také pouhou tradicí a nutností dítě přímo z hodin odhlásit. Ostatně ve sledovaném období každoroční radikální pokles trval do školního roku 1953/1954 a v následujících dvou letech se pohyboval kolem 3 %. Tento fakt můžeme vysvětlit jednak tím, že většina rodičů, kteří nechtěli děti do náboženství posílat, tak učinili tak v prvních dvou letech a jednak tím, že samotní kněží se naučili lépe v daných podmínkách manévrovat. V srpnových kázáních se kněží častěji obraceli přímo na děti a rodiče přesvědčovali především v rámci osobních rozhovorů, které jim v řadě případů nemohl nikdo dokázat.²²⁶

***

„Přivádět lidi k vědeckému chápání náboženství, usměrňovat a působit na přeměnu a smýšlení lidí. Všechny složky KSČ podniknou uvědomovací práci. (...) Jde o boj o dítě. U dětí musíme začít a zamezit chápání starých, chybných názorů. Dávat jim vědecký názor na náboženství. Nestačí z jednoho náboženství vylézt a do druhého vlézt. Církev jako

---

²²⁵ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Hlášení o zajištění vyuč. náboženství podle MŠVU.* (13. září. 1952)

²²⁶ Např. NA, f. 852 (SÚC), k. 19, inv. č. 93. 18. Schůze KM 4. 7. 1955. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství ve školním roce 1954/55 a návrh na postup v roce 1955/56.*

církev je škodlivá pro názor dítěte. Kampaň je proto hlavně, aby děti nechodily bez tlaku na náboženství. (...) Akce není jednorázová, je to začátek ideologického boje strany, aby se děti komunistů nepřihlašovali na náboženství. Jde o boj o vědecký názor.“²²⁷ Takto hodnotili smysl snahy omezit návštěvnost výuky náboženství ředitelé škol na Rakovnicku a z tabulky č. 1 vyplývá, že tato snaha, alespoň v prvních dvou letech (pokles o 49 %), byla úspěšná. Příčinou úspěšnosti byl především výše nastíněný administrativní zásah. Jak je ovšem patrné z výše zmíněné porady ředitelů škol, nemělo se jednat pouze o to. Samotní učitelé a hlavně ředitelé, na rozdíl od církevních tajemníků, kteří měli zachovávat zdání neutrality,²²⁸ se měli přičinit o to, aby především děti rodičů–komunistů přestaly na výuku docházet.

Ředitelé škol měli v následující snaze sehrát hlavní úlohu. Jelikož si rodiče museli přihlášky vyzvednout v ředitelně, ředitel toho měl využít a snažit se rodiče přesvědčit, aby dítě na náboženství nepřihlašovali. V zásadě měl ředitel rodiče upozornit na možnost přihlášení žáků v 2. ročníku, ale měl klást důraz na již tak značné zatížení dítěte ostatními předměty, vyzdvihnout socialistickou morálku, a tak rozptýlit obavu, že se dítěti nedostane řádného vychování. Sám ředitel měl také posoudit, jak ostrou argumentaci má zvolit s přihlédnutím k rodičům daného dítěte, v případě že se jednalo o hluboce věřící, přesvědčovat je neměl vůbec.²²⁹ To souviselo hlavně s následnou kritikou některých ředitelů, kteří se v očích církevních tajemníků dopouštěli jednak „pravičáckých“ či „levičáckých úchylek“, vyplývající především z nedostatečné instruktáže místních školských orgánů.

„Pravičácké úchytky“, znamenaly vysloveně procírkevní činnost, když se samotní ředitelé výrazněji angažovali v církvi, např. jako varhaníci²³⁰ nebo když výjimečně ředitel vystoupil z KSČ právě kvůli svému nesouhlasu s církevní politikou.²³¹ Častěji se ovšem jednalo spíše o nedbalost nebo nedostatečné pochopení církevní problematiky. Například ředitel dívčí školy ve Strakonících dal výše zmíněný oběžník vyhlásit rozhlasem,

---

²²⁷ SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 915, inv. č. 2167. Porada ředitelů škol. (25.8. 1952)

²²⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Směrnice pro KCT ve věci vyučování náboženství*. (nedatováno)

²²⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 19, inv. č. 93. 18. Schůze KM 4. 7. 1955. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství ve školním roce 1954/55 a návrh na postup v roce 1955/56*.

²³⁰ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. *Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o výuce náboženství na školách I. a II. stupně z října 1952*. (nedatováno)

²³¹ NA, f. 994 (MŠK), k. 2133, sig. 471. *Informační zpráva o šetření o náboženském životě lidu*. 11. listopadu 1955, s. s. 12.

což mělo za následek, že se o něm dozvědělo více lidí, než kdyby ho kněz četl v kostele.²³² Také občasně ředitelé instruovali učitele, aby přihlášky rozdali všem dětem ve škole bez rozdílu.²³³

Jako „levičácké úchytky“, byly označovány akty, které se církevním tajemníkům jevily příliš otevřeně útočné a které podřývaly důvěru „věřícího lidu ve stát.“ V případě ředitelů se jednalo o zatajování možnosti výuky náboženství, nevydávání přihlášek a urážející forma přesvědčování rodičů, které se někde „zvrhlo (...) ve vysmívání se náboženství a polemik(y) o tom, zda je bůh, či není.“²³⁴ Občasně se naskytla i situace, kdy ředitel rodičům oznámil, že v případě, že dítě bude navštěvovat náboženskou výuku, nebude mu umožněno vyšší vzdělání.²³⁵ Otázka možnosti dalšího studia po absolvování náboženství je značně komplikovaná. V nepříliš početné sekundární literatuře k výuce náboženství se autoři hlásí k názoru, že skutečně byl takto stupňován tlak na rodiče,²³⁶ nicméně činí tak bez jakéhokoli odkazu na prameny. V materiálech využitých k této práci se sice tento okamžik sporadicky vyskytuje, ale je víceméně označen za chybu, která negativně ovlivňuje postoje obyvatel ke státnímu zřízení. „Urážející forma přesvědčování rodičů, která místy přecházela v přímé zastrašování“²³⁷ je označena jako pokřivení správné linie a „levičácká úchytky.“²³⁸ Také vzhledem k výši počtu přihlášek²³⁹ ve sledovaném období není pravděpodobné, že rodiče plošně věděli, že přihlášením na náboženství mohou ohrozit studijní budoucnost svých dětí.

I když „levičáckých úchytek“, bylo zachyceno podstatně více, je třeba si uvědomit, že samotní ředitelé, kteří se těchto přehmatů dopustili, byli postiženi maximálně domluvou. Na rozdíl od ředitelů, či učitelů, kteří se dopustili „pravičáckých úchytek“. Těm

---

²³² NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce VN akce – zhodnocení*. Krajský národní výbor v Českých Budějovicích. (11. 9. 1952)

²³³ Tamtéž, *Zpráva o průběhu přihlašování dětí do náboženství*. Ústřední národní výbor hlav. města Prahy. (17. 9. 1952)

²³⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, Referáty 1953. Plíhal, Josef. *Zpráva o situaci a aplikace projevů s. Zápotockého a Širokého na naši církev. Politickou práci*. 26. září 1953, s. 5-5a.

²³⁵ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Hodnocení zpráv o průzkumu VN 5. a 6. září 1953*. (nedatováno)

²³⁶ Např. Weis, Martin. *Svědectví dokumentů*. České Budějovice: Nakladatelství Jih, 2009, s. 73. nebo Jindra, Martin. *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*. s. 145. In: Petráš, Jiří; Svoboda, Libor (eds.). *Osm let po válce*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 142-153.

²³⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Hodnocení zpráv o průzkumu VN 5. a 6. září 1953*. (nedatováno)

²³⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, Referáty 1953. Plíhal, Josef. *Zpráva o situaci a aplikace projevů s. Zápotockého a Širokého na naši církev. Politickou práci*. 26. září 1953, s. 5-5a.

²³⁹ V roce 1955/1956 43,2 %.

byla udělována důtka a pokud to situace dovolila, byli posláni do důchodu nebo s nimi byl rozvázán pracovní poměr. V samotném roce 1952 bylo v českých krajích přešetřeno na padesát takových případů, kdy „učitelé nebo ředitelé organisovali odpor proti směrnicím MŠVU a projevíli se jako nepřátelské živly.“²⁴⁰ Ve výsledku byl v roce 1952 rozvázán pracovní poměr se čtrnácti osobami a třicet šest ředitelů či školních inspektorů bylo zbaveno funkce.²⁴¹

Lze tedy říci, že celá kampaň na omezení návštěvnosti výuky náboženství byla vcelku úspěšná. Přihlášky v letech 1952–1954 se snížily téměř o 50 % a z pohledu církevních tajemníků tato akce příliš neohrozila legitimitu systému v očích „věřícího lidu“. Ovšem jelikož velká část přesvědčovací kampaně byla namířena především na rodiče–komunisty, odhalila také to, že část členstva, jak prostí členové tak funkcionáři, učitelé i ředitelé, jsou stále „v zajetí náboženských představ“ a posílají své děti na náboženství. Této problematice se bude věnovat část *Komunisté a katolíci ve výuce náboženství*.

---

²⁴⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 34, inv. č. 98. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství na školách I. a II. stupně a o usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 29. října 1952.* (nedatováno)

²⁴¹ Tamtéž.

5. Laičtí vyučující náboženství

Jak se proměňoval vztah státních orgánů k vyučujícím náboženství lze dobře ilustrovat na tzv. laických učitelích či učitelkách. Ti tvořili samostatnou kategorii vyučujících náboženství²⁴² a před rokem 1949 neměli řádný smluvní poměr a mzdu pobírali pouze za odučené hodiny, případně za cestovní výlohy. Tuto situaci si často kompenzovali blízkou spoluprací s místními faráři, kteří jim kupříkladu poskytovali ubytování zdarma, či přivýdělek v kostele. Tato situace se změnila v srpnu 1949, kdy s nimi státní školní správa uzavírala řádný smluvní poměr za měsíční plat a odučení 26–28 hodin týdně, což často znamenalo, že museli učit na několika školách zároveň. Také pro vykonávání činnosti již nutně nepotřebovali kanonickou misi, kterou vydával biskup na žádost příslušného farního úřadu, ale pouze souhlas příslušných státních orgánů.²⁴³

Tím, že se laičtí učitelé dostali do přímého pracovního vztahu se státem, od nich byl také vyžadován, stejně jako od kněží, slib věrnosti republice, skládaný do rukou okresního církevního tajemníka: „Slibuji na svou čest a svědomí, že budu věren Československé republice, jejímu lidově demokratickému zřízení, jejímu presidentu a její vládě, že budu zachovávat zákony a nařízení Československé republiky, že budu své povinnosti plnit pilně, svědomitě a nestranně, zejména, že budu poslušen příkazů vedoucích, že budu přísně zachovávat mlčenlivost v úředních věcech a že při veškerém svém jednání budu mít na zřeteli jen zájmy služby a prospěch republiky a jejímu lidu.“²⁴⁴

Tato situace přispěla k tomu, že církevní správa do jisté míry ztratila nad laickými učiteli kontrolu ve prospěch správy státní. Samotní laičtí učitelé si sice finančně polepšili, ale stejně neměli identické podmínky jako ostatní učitelé. Důvodem bylo hlavně to, že jim nebyly propláceny pedagogické odměny za vyšší počet žáků ve třídě, na což si také často církevními tajemníky stěžovali.²⁴⁵ Samotný počet laických učitelů a učitelek byl výrazně omezen kolem roku 1952, hlavně z důvodů administrativní změny v přihlašování a

---

²⁴² Společně s knězi a externími vyučujícími.

²⁴³ Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, 2008, s. 52.

²⁴⁴ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 327. *Slib laických učitelů*.

²⁴⁵ Např. MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 6/II, inv. č. 11. *Zápis o poradě laických učitelek řím. kat. náboženství na Okresním národním výboře v Kroměříži, konané dne 14. listopadu 1951*.

následnému poklesu žáků, kdy z 1245 učitelů bylo v Československu propuštěno 690.²⁴⁶ Pro srovnání, například v pražském kraji v roce 1952 bylo 118 laických učitelů, kteří odučili kolem 34 % všech hodin náboženství.²⁴⁷

Dohlížením nad těmito vyučujícími byli stejně jako v případě kněžích pověřeni církevní tajemníci. Jako kontrolní mechanismus jim měla sloužit jednak přímo inspekce v hodinách, dále státně-politická školení, ze kterých byli následně vyučující zkoušeni, a porady konané obvykle jednou za měsíc, kde se pod vedením OCT scházeli všichni laičtí vyučující v okrese.

Přímé inspekce laických vyučujících prováděné okresními církevními tajemníky se neukázaly jako příliš vhodný kontrolní mechanismus a to hlavně z důvodů, že konkrétní vyučující si byl vždy vědom přítomnosti cizího elementu ve třídě, tudíž mohl podle potřeby usměrnit výklad. Tak si např. OCT v Hodoníně stěžoval, že místní učitelka po jeho příchodu do třídy, okamžitě změnila probíranou látku na zeměpis a on ani nepoznal, že se jedná o hodinu náboženství.²⁴⁸ OCT se tedy spíše omezovali jen na obecnější komentáře, nikoli na konkrétní vyučovací látku, a v samotných hodnoceních vyučujících se spoléhali na komentáře ředitele.²⁴⁹ Církevní tajemníci poté minimálně do roku 1954 velice kladně hodnotili, když vyučující pracují dobře v kolektivu, účastní se masových akcí, angažují se v Pionýru atd. Také bylo kladně oceňováno, když daný vyučující přesně dochází do hodin, měl dobrou kázeň a především dokázal látku podat v souvislostech se současným děním, např. přirovnat utrpení Krista k utrpení korejského lidu.²⁵⁰ Na rozdíl od toho bylo kritizováno především to, když se vyučující nezapojoval do kolektivu, přespříliš se stýkal s knězem a především když vyučující „neučí prakticky, neaplikují náboženskou nauku na pozemský život a dění současné, vedou děti k formalismu a ne k praktickému katolicismu.“²⁵¹

---

²⁴⁶ Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, 2008, s. 55.

²⁴⁷ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 329. Sumář o náboženské výuce na Pražském kraji. 22. dubna 1952.

²⁴⁸ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 2/II, inv. č. 5. ONV Hodonín, situační zprávy za r. 1951. (28. října)

²⁴⁹ Tamtéž, KNV Gottwaldov, situační zprávy za r. 1951. (5. února)

²⁵⁰ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 3/II, inv. č. 5. Veselí nad Moravou, situační zprávy za r. 1952. (24. dubna)

²⁵¹ Tamtéž, ONV Valašské Klobouky, situační zprávy za r. 1952. (23. června)

Za příklad státně-politického školení nám může posloužit školení konané na konci srpna 1952 v Panenských Břežanech u Prahy, kterého se zúčastnilo 27 posluchačů. Vedením kursu byl pověřen místní okresní církevní tajemník, který s podobnou prací měl zkušenosti z minulých let, a podle své vlastní zprávy, svou práci bral opravdu vážně a snažil se neponechat nic náhodě. Dokonce se přičinil, aby v zasedacím pořádku spolu neseděli příslušníci stejných církví, a to hlavně z důvodu, aby si vzájemně nestěžovali se sdílenými zkušenostmi a netvořili hloučky: „Připomněl jsem, že jakoukoli izolaci jednotlivců a snahu o vytváření samostatných skupinek budu nemilosrdně likvidovat.“²⁵² Posluchači museli každý den vstávat v 6:45 ráno a zúčastnit se společné rozcvičky, které OCT přikládal velice důležitý význam: „Neošidíme ani jedno cvičení u vědomí, že řádné protáhnutí celého těla může jen přispět všem posluchačům k duševní svěžesti při poslouhání ranních referátů“²⁵³ Následovala krátká snídaně a předčítání *Rudého práva*, což měl za úkol vždy jeden z posluchačů. Následně s pauzou na oběd a na večeři pokračovaly referáty až do 9 hodin do večera. Přednášejícími byli krajský školní inspektor, zaměstnanci církevního oddělení KNV, hosté ze SÚC nebo přímo okresní církevní tajemník. Probírala se témata jako dějiny dělnického hnutí, ekonomie, SSSR, lidová demokracie, státní církevní politika a především zemědělství. Samotné výuky náboženství se školení netýkalo. Tento nabitý školicí program trval bezmála dva týdny a podle církevního tajemníka měl několik cílů. Jednak vzdělat, popřípadě usměrnit posluchače, a především zhodnotit jejich spolehlivost v rámci vyučovacího procesu. K zmíněnému vzdělávání měly posloužit především výše zmíněné přednášky, kde nejvíce převažovalo téma JZD, konkrétně nejvíce kladných ohlasů získal referát o nových metodách v zemědělství, který jedna z laických učitelek katolického náboženství komentovala se slovy, že nabyté poznatky se bude „snažit uplatnit v boji za socialismus.“²⁵⁴ Co se týče spolehlivosti, církevní tajemník kontroloval přímo na místě, kdo ze zúčastněných chodí na ranní mši, kdo se modlí před jídlem a kdo jak pracuje se zadanými úkoly, a celkově se snažil do hloubky poznat posluchače. Velice kladně

---

²⁵² SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 326. *Stručné závěry ze státně-politického školení laických učitelů náboženství v Panenských Břežanech ve dnech 13. až 26. července 1952.*

²⁵³ Tamtéž, s. 3 a dál.

²⁵⁴ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 326. *Stručné závěry ze státně-politického školení laických učitelů náboženství v Panenských Břežanech ve dnech 13. až 26. července 1952 – Dotazník pro žáky.*

hodnotil, když se laičtí učitelé zúčastňovali všemožných necírkevních akcí jak ve škole, tak mimo ni.

Církevní tajemník na konci studijního pobytu rozdělil posluchače v zásadě do tří kategorií, především z hlediska jejich schopností a loajality ke státu. Nejhuře hodnotil vyučující, kteří byli v jeho očích schopní, ale příliš loajální k církevním orgánům: „Pro své vzdělání a schopnosti jest nám pro naše děti největším nebezpečím.“²⁵⁵ Druhou skupinu tvořili učitelé, kteří v tajemníkových očích měli dále zastávat pozice učitelů: „Ne že by byl (...) špatný člověk. Je veselý, společenský, ale nerozumí ani politice ani náboženství.“²⁵⁶ A konečně občasně našel někoho, kdo mu připadal, že pro vyučování náboženství je ho vysloveně škoda a měl by se přesunout na nějaké vhodnější místo. Jinými slovy církevní tajemník vypracovával kádrové materiály jednotlivých vyučujících a jeho největší starostí bylo zjistit, jestli jsou dostatečně loajální ke státnímu zřízení a jsou ochotni žáky vést k „socialistickým“ hodnotám.

Posledním kontrolním mechanismem laických učitelů byly porady, konané obvykle jednou měsíčně. Tajemník měl za úkol jednak informovat učitele o zahraniční a vnitrostátní politice, především však o politice církevní, jednak se měl informovat o tom, s jakými problémy se učitelé potýkají, potažmo je nějak usměrňovat v jejich činnosti.

Když pomíneme všeobecné vzdělávání a pravděpodobnou snahu o indoktrinaci účastníků, směřovaly politické referáty k usměrnění a k uklidnění vyučujících. OCT laickým vyučujícím doporučoval, aby se jednak vyhýbali střetům s ostatními předměty, a především aby se vyvarovali výkladu o tématech, která byla v přímém rozporu s církevní politikou. Například se jednalo o vyzdvihování papežství, kdy OCT vyučující upozorňoval, „aby v otázce papeže byli velmi opatrné a taktické, aby se neopakoval případ, kdy jedna katechetka vyzdvihovala papeže a jeho zásluhy, proti čemu se postavila jedna žačka, která prohlásila, že papež žehnal německým zbraním. Tato žačka byla od katechetky pokárána a na základě toho celá rodina vystoupila z církve.“²⁵⁷

---

²⁵⁵ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 326. II. běh školení laických učitelů náboženství v Panenských Břežanech ve dnech 27./7 – 9/8 1952.

²⁵⁶ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 117, inv. č. 326. *Stručné závěry ze státně-politického školení laických učitelů náboženství v Panenských Břežanech ve dnech 13. až 26. července 1952.* s. 6.

²⁵⁷ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 6/II, inv. č. 11. *Zápis o poradě laických učitelek řím. kat. náboženství na Okresním národním výboře v Kroměříži, konané dne 14. listopadu 1951.*

Minimálně na Gottwaldovsku se církevní tajemníci snažili, ať již upřímně nebo ze strategických důvodů, vysloveně nebýt proti laickým vyučujícím, a to i v případě jejich stěžování si na platy nebo nedostatek učebnic pro žáky. Ve svých referátech navozovali dojem, že s výukou náboženství je nadále počítáno a má své právoplatné místo v socialistickém vzdělávání: „máme za to, že v praktickém katolictví vychovávaný hoch či dívka bude též dobrým občanem lidově-demokratického státu v každém ohledu.“²⁵⁸

Jednou ze snah církevních tajemníků bylo zlepšit vztahy laických vyučujících s řediteli, potažmo s celým učitelským sborem a zapojit je do „budovatelského úsilí“ i mimo samotný předmět náboženství. Tato snaha, alespoň v očích OCT, začala být postupně úspěšná na začátku školního roku 1951/1952: „(laické učitelky) oproti loňskému roku daleko lépe zapojily do práce učitelského sboru na jednotlivých školách a že se zúčastnily pracovních brigád, které školy uspořádaly. Laická učitelka Hodická přispívá tím, že má na starosti školní cyklostyl, který sama udržuje, jiné učitelky se zapojily tím, že pomáhají při různých relacích ve školním rozhlase. Je patrné, že se snaží přispívat k výchově dětí i mimo svůj vyučovací předmět. Laická učitelka náboženství Marie Baná, třebaže není straničkou zúčastňuje se RSŠ ve školské organizaci učitelského sboru.“²⁵⁹ Integrace do širšího provozu socialistického vzdělávání pokračovala i v následujícím školním roce, kdy se sami vyučující podle svých schopností měli zapojit jednak do mírového hnutí, do Pionýra, případně do ČSM.²⁶⁰ OCT si také často vyučující pochvalují, především ty z „dělnických kádru“, kteří přesně chápou „dnešní budovatelské úsilí našeho lidu.“²⁶¹ Ovšem toto vcelku pozitivní hodnocení církevních tajemníků bylo občasné narušováno jednotlivými vyučujícími, kteří je na daných poradách obviňovali z určité podvojnosti, kdy OCT vykládá, že náboženství vede k mravnosti a není v rozporu se státním zřízením, ale ostatní učitelé ve škole proti náboženství neustále vystupují.²⁶²

Nicméně již v roce 1953 se objevuje názor, že v tu chvíli, kdy se laičtí vyučující z celého okresu sejdou na jedno místo, mají převahu nad církevním tajemníkem a celé besedy se

---

²⁵⁸ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 6/II, inv. č. 11. ONV Valašské Klobouky. Zápis o *schůzi laických učitelek náboženství* (2. března 1951)

²⁵⁹ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 2/II, inv. č. 5. *Zpráva, činnosti církevního tajemníka Ant. Svobody za dobu od 1. 12. -31.12. 1951.*

²⁶⁰ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 6/II, inv. č. 11. ONV Uherské Hradiště. *Beseda laických učitelek náboženství*. (3. září 1952)

²⁶¹ Tamtéž, *Besedy laických učitelek náboženství*. (22. listopadu 1952)

²⁶² Tamtéž, ONV Uherský Brod. *Zápis o poradě laických učitelek dne 26. března 1952.* (30. března 1952)

následně zvrhnou v kritiku náboženských poměrů, na rozdíl od toho, když OCT jedná s vyučujícími samostatně: „Stačí jeden podobný diskuzní příspěvek a již všechny učitelky táhnou za jeden provaz proti OCT a vyčítají mu VN. OCT potom velmi těžko může ukončit podobnou diskusi, aniž by v učitelích náboženství nevznikl dojem umlčování a zatírání. Když ale k OCT přijde učitelka se svými stížnostmi jako jednotlivec, je se svým stanoviskem osamocena, v kolektivu cítí sílu proti jedinému OCT a referentu.“²⁶³ Začíná se tudíž objevovat snaha porady s laickými učiteli omezit či zrušit úplně, a to především z důvodu, že ti často vůbec nechtějí hovořit o politické situaci a baví se pouze o výuce náboženství, což z pohledu církevních tajemníků postrádalo kýžený smysl.²⁶⁴

Jak vyplývá z politického školení v Panenských Břežanech, ze zpráv z besed církevních tajemníků s učiteli i z inspekcí samotných představitelů katolické církve v brněnském kraji,²⁶⁵ existovala snaha o zapojení laických vyučujících do systému socialistického vzdělávání. Nicméně ta byla ke konci první poloviny 50. let změněna ve snahu o co jejich největší potlačení. Vyučující neměli být připouštěni k žádným jiným akcím a zájmovým kroužkům (jako Pionýr a družina), kde by mohli ovlivňovat děti.²⁶⁶ Také měl být co nejvíce omezen jejich počet a jejich povinnosti měly být přeneseny na duchovní.²⁶⁷ Pravděpodobně to bylo z toho důvodu, že v očích církevních pracovníků byli laičtí vyučující často více interesováni na samotné výuce a projevovali se „fanatičtěji“ než kněží, což ovšem neplatilo stoprocentně a lze nalézt zprávy, které tvrdí i přesný opak.²⁶⁸ Faktem je, že ani mnozí církevní tajemníci důvod tohoto omezování laických vyučujících nechápali, jelikož předpokládali, že kněz tuto práci zastane kvalitněji, než laický vyučující.²⁶⁹ Vytíženost kněží ovšem byla enormní, vyplývala z množství povinností, jako sloužení mší, křty, biřmování, pohřby apod. Kněží tak často nemohli přípravě věnovat

---

²⁶³ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 11. a 12. Porada KM 18. 3 a 25.3. 1953. *Zhodnocení církevně-politické situace za únor 1953 podle zpráv z krajů*. s. 2

²⁶⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, Výuka náboženství ve školách r. 1953. *Hlášení o průběhu besedy učitelů náboženství*. Třeboň. (30. dubna 1953)

²⁶⁵ DABB, f. BKB, k. 5578, inv. č. 17858. ; DABB, f. BKB, k. 5579, inv. č. 17858. ; DABB, f. BKB, k. 5580, inv. č. 17858.

²⁶⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Vyučování náboženství na školách I. a II. stupně, dotaz*. 7. března, 16. března 1953.

²⁶⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 17, inv. č. 93. 26 Schůze KM 28-29. 10. 1954. *Zpráva o přihlašování dětí do vyučování náboženství ve školním roce 1954 - 55*.

²⁶⁸ Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, 2008, 55.

²⁶⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 17, inv. č. 93. 24 Schůze KM 22. 9. 1954. *Zpráva o průběhu přihlašování žáků do VN na počátku šk. roku 1954/1955*.

takové úsilí jako laičtí učitelé, pro něž byla výuka jedinou povinností. Dále měl každý kněz povinnost odučit 8–10 hodin v rámci svého kněžského úvazku a od konce roku 1952 nebyl za přesčasy honorován prací od hodiny, ale pouze paušálně, což podle zpráv některých OCT zapříčinilo pokles zájmu farářů o vyučování.²⁷⁰ Jinými slovy se i finančně vyplatilo, aby výuku převzali v co největší míře kněží.

Na obecnější úrovni lze říci, že v socialistickém školství existovala limitovaná snaha o využití náboženské výuky. Nicméně od konce první poloviny 50. let byla tato snaha postupně zavrhována a laičtí vyučující a samotní kněží, měli s dětmi přijít do co nejmenšího kontaktu. Jakékoli známky normality náboženství, ať se jedná o vysvěcování škol, přítomnost křížů, či o laické vyučující v provozu školy nad rámcem samotné výuky, měly být napříště omezeny na nutné minimum. To ovšem nemělo v daném prostoru překročit rámec „legality“ a věřící neměli nabýt dojmu, že se proti nim vede „kulturní boj“. Této snaze o udržení aktivního konsenzu a zapojení věřících na straně jedné do „budování socialismu“ a na straně druhé snaze o protlačování ateistické doktríny se bude podrobněji věnovat následující část.

---

²⁷⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 7. Porada KM 18. 2. 1953. *Zhodnocení církevně politické situace podle situačních zpráv za leden 1953.* s. 4-5.

6. Komunisté a katolíci ve výuce náboženství

„Náboženství je povzdechem utlačovaného tvora, citem bezcitného světa, duchem bezduchých poměrů. Je *opium* lidu.“²⁷¹ Tento velice slavný citát Karla Marxe vzbuzuje v mnoha lidech představu bezpodmínečné a násilné likvidace náboženství jako takového²⁷² a kdybychom se zaměřili pouze na podmínky římskokatolické hierarchie po roce 1948, museli bychom mu dát za pravdu. Nicméně při bližším pohledu na běžné věřící se situace poněkud komplikuje. Tato kapitola se bude věnovat tématu učitelů a komunistů, kteří své děti posílali do hodin náboženství a proklamovaným změnám v církevní politice v roce 1953, s cílem lépe porozumět střetávání ideologického nároku s každodenní praxí.

Nejdříve je potřeba upozornit, že ani v Sovětském svazu nebyla prosazována okamžitá plošná a násilná ateizace obyvatelstva. Naopak mocenské složky před ní samy varovaly.²⁷³ V českých zemích byla situace neméně komplikovaná jak již z katolického, tak komunistického pohledu. Podle statistik se v roce 1950 ke katolické církvi hlásilo na 76,7 % obyvatelstva a ještě v roce 1952 kolem 64 % členů samotné Komunistické strany bylo katolíky,²⁷⁴ což vzhledem k tematice není zanedbatelné. Z hlediska římskokatolické církve tento paradox trochu nadneseně vyjádřil Vojtěch Novotný: „(...) nepraktikující katolíci pronásledovali katolíky praktikující.“²⁷⁵ Většina „pronásledovatelů“ římskokatolické církve zůstávala formálně a z hlediska svého pokřtění i reálně, stále katolíky i přesto, že katolická církev komunismus několikrát odsoudila.²⁷⁶ Z pozice komunistů, i když je komunistická doktrína velice úzce spojena s ateismem, velké části věřících komunistů stejně nijak nebránilo, aby se za katolíky považovali i nadále.

Tento rozpor a z pozice vedení KSČ i problém, velice jasně patrný na teoretické úrovni, se náhle mimo jiné obnažil při přesvědčovací kampani za nepřihlašování dětí do náboženství ve školním roce 1952/1953, která byla jinak ze statistického hlediska

---

²⁷¹ Marx, Karl; Engels, Friedrich. *O historickém materialismu*. Praha: Svoboda, 1951, s. 29.

²⁷² Olšáková, Doubravka. *Věda jde k lidu!* Praha: Academia, 2014, 410.

²⁷³ Tamtéž, 410-411.

²⁷⁴ Novotný, Vojtěch. *Úvaha o počátcích Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakulty*. s. 77. in: Kubín, Petr (ed.). *Brány pekelné jí nepřemohou*. Praha: Karolinum, 2013, s. 72-82.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 77-78.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 77.

úspěšná. Jak již bylo podotknuto výše, snaha o snížení počtu přihlášených dětí byla zaměřena nikoli na všechno obyvatelstvo, ale především na školské pracovníky a členy samotné KSČ, čemuž bude věnována následující část.

6.1 Literní učitelé

Ne všichni školští pracovníci byli komunisté, ale všichni, jakožto vychovatelé „nového socialistického člověka“, se měli „vyrovnat“ s tzv. náboženskými předsudky a jako takoví měli jít příkladem a neposílat své vlastní děti do hodin náboženství.²⁷⁷ Ovšem, že se tak dělo velice často, odhalila až kampaň za nepřihlašování na náboženství v roce 1952.

Prvním problémem bylo, že část učitelů, ať již komunistů či nikoli, nebyla do této doby o věci vůbec informována. O nevhodnosti posílání dětí do hodin náboženství měli být učitelé spraveni především po stranické linii, ale jak se následně ukázalo, tato činnost byla buďto nedostatečná²⁷⁸ nebo proběhla příliš pozdě. To mělo za následek, že učitelé museli své děti po přihlášení zase hned odhlašovat.²⁷⁹ Dnes nelze říci, kolik celkem učitelů skutečně děti posílalo na náboženství, ale alespoň namátkou v roce 1952 v religiózním kraji Gottwaldov to bylo kolem 75 % vyučujících. Tento problém ovšem nezahrnoval pouze religiózní kraje a podobné zprávy církevních tajemníků můžeme nalézt prakticky v jakékoli oblasti. Např. v okrese Sedlčany své děti přihlásilo 21 z 26 učitelských rodin i přesto, že většina z nich patřila ke KSČ.²⁸⁰ To bylo problematické především z toho důvodu, že své děti přihlašovali jako jedni z prvních a tím dávali příklad všem ostatním rodičům.²⁸¹ Ukázalo se, že tam, kde učitelé své děti na náboženství přihlásili, byla celková účast často vyšší.²⁸²

---

²⁷⁷ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. *Zpráva o průběhu vyučování na školách I. a II. stupně.* s. 3.

²⁷⁸ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 118, inv. č. 332. ONV v Kutné Hoře. *Vyučování náboženství, zhodnocení přípravy.* (4. října 1952)

²⁷⁹ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. *Zpráva o průběhu vyučování na školách I. a II. stupně a o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 29. října 1952.* s. 3.

²⁸⁰ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 118, inv. č. 332. *Odpověď k oběžníku MŠVU č. 1294/52 – I – taj. č. 3-instruktáž o vyučování náboženství.* (11. prosince 1952)

²⁸¹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce VN akce – zhodnocení.* Krajský národní výbor v Českých Budějovicích. 11. 9. 1952.

²⁸² NA, f. 852 (SÚC), k. 34, inv. č. 98. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství na školách I. a II. stupně a o usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 29. října 1952.* (nedatováno)

Sekretariát pro věci církevní i samotní církevní tajemníci byli se situací ve školství nespokojeni a neskrývali své překvapení z toho, jak velké procento učitelů své děti na hodiny náboženství přihlásilo.²⁸³ Celá kampaň v roce 1952 byla podle OCT „prubířským kamenem pro naše učitelstvo v kraji a většina neobstála, neboť v průměru se ukázali velmi málo uvědomělými.“²⁸⁴ Okresní školní inspektoři následně slíbili SÚC v této věci nápravu a zavázali se, že žádný literární učitel své dítě do náboženství v dalších letech nepřihlásí.²⁸⁵ I když prameny nedovolují říci, jak přesně tato snaha byla úspěšná, můžeme předpokládat, že v následujících letech skutečně návštěvnost učitelských dětí klesala. Úplně však nevymizela v celém sledovaném období. Jak ukazují zprávy ze školního roku 1954/1955, tak především v religiózních krajích občasně posílali děti na náboženství i ředitelé²⁸⁶ a vedení SÚC ještě v následujícím roce nepřestávalo být udivené, že značná část i mladých učitelů stále není „s náboženskou otázkou vyrovnána.“²⁸⁷

Na okresní konferenci učitelstva 28. 8. 1952 okresní školní inspektor uvedl, že „jediným světovým názorem na škole prosazovaným je marx-leninský, v jehož duchu musí každý učitel pracovat. Náboženství jest s tímto názorem v rozporu, proto si učitelé musí sami u sebe tuto otázku vyjasnit. Nejedná se o rozpoutání protináboženského boje, ale jde o to, aby pokrokoví občané neposílali své děti na náboženství.“²⁸⁸ Problematické zřejmě bylo právě to, že každý učitel se s náboženskou otázkou měl „vyrovnat“ sám bez jakékoli pomoci, tedy pokud nepočítáme velice sporadické „domluvy“ církevního tajemníka a pravděpodobný nátlak jeho nadřízených.

Jak se měli učitelé v konfrontaci s náboženstvím správně zachovat, se sice mohli dozvědět z pedagogického časopisu *Komenský*, který jim dával jen jednu možnost: „(...)

---

²⁸³ NA, f. 852 (SÚC), k. 13, inv. č. 93. 3. Porad KM 21. 1. 1953. *Zhodnocení situačních zpráv KCT za prosinec 1952.* s. 3.

²⁸⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce VN akce – zhodnocení.* Krajský národní výbor v Českých Budějovicích. 11. 9. 1952.

²⁸⁵ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. *Zpráva o průběhu vyučování na školách I. a II. stupně.* s. 3.

²⁸⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 19, inv. č. 93. 18. Schůze KM 4. 7. 1955. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství ve školním roce 1954/55 a návrh na postup v roce 1955/56.*

²⁸⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 21, inv. č. 93. 28. Schůze KM 2. 11. 1956. *Zpráva o přihlašování dětí do vyučování náboženství ve školním roce 1955-1956.*

²⁸⁸ SOA Praha, f. 38 (SKNV KCT), ka 118, inv. č. 332. ONV v Mladé Boleslavi. *Zhodnocení opatření pro vyučování náboženství v letošním šk. r. 25. září 1952.*

bezvýhradně se postavit na stanovisko vědeckého světového názoru ve výchově a proti každému náboženství, tmářství a jakékoli formě idealismu. Jenom tak může přispět k šťastné budoucnosti svých žáků a k rozvoji celé společnosti.“²⁸⁹ Problematické ovšem bylo, že výše zmíněný text byl z hlediska pedagogické i ateistické literatury naprosto ojedinělý a jiné materiály učitelé k dispozici neměli.²⁹⁰ Celá situace tak vyústila v relativně dlouhý proces „očišťování“ učitelských sborů, kde na svých místech často zůstávali i učitelé posílající děti do náboženství, byť často jen z toho důvodu, že je neměl kdo nahradit.²⁹¹

Nejostřejší tlak na učitele z hlediska jejich náboženského smýšlení přišel s tzv. politickými prověrkami až v roce 1958. Ty probíhaly na úrovni městských, okresních a krajských národních výborů a učitelé v nich museli dosvědčit, že buďto vystoupili z církve nebo alespoň se aktivně neúčastní žádných náboženských obřadů. Pokud tak neučinili, byli neustále povoláváni na pohovory s příslušníky školského odboru, kde jim bylo domlouváno a případně vyhrožováno. Pokud i tomuto tlaku odolali, byli přeřazeni do nižší platové třídy, případně překládáni z místa na místo a následně propuštěni ze zaměstnání.²⁹²

6.2 Komunisté

Přesvědčovací kampaň za nepřihlašování dětí započala v roce 1952 a měla kontinuálně pokračovat i následující roky. Rodiče-nekomunisté měli být přesvědčováni pouze řediteli a silně věřící alespoň v počátečních letech kampaně neměli být přesvědčováni vůbec. Rozdílná situace nastávala v případě rodičů-komunistů, na které měl být vyvíjen nátlak i skrze stranické orgány. Byli jmenováni tzv. aktivisté, kteří měli o přihlašování na náboženství informovat členy výborů základních organizací KSČ. ZO KSČ potom následně měly vybrat zkušené straníky, jež měli na rodiče působit. Jejich úkol spočíval v tom, že

---

²⁸⁹ Frencllovský, František. *Světový názor a náboženství*. S.554-555. in: *Komenský. Ročník 77 (1952-1953)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1953. s. 547-558.

²⁹⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 34, inv. č. 98. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství na školách I. a II. stupně a o usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ ze dne 29. října 1952.*

²⁹¹ Tamtéž.

²⁹² Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, s. 64-65.F

rodičům, potažmo učitelům, měli vysvětlovat, že školní výchova je založena na „vědeckému učení marxismu-leninismu a splňuje všechny předpoklady, aby nám vychovávala občany mravné, čestné, pravdomluvné, zásadové, s kladným poměrem k práci, milující svoji socialistickou vlast a nezatížené přežitky minulosti.“²⁹³ A oproti tomu náboženství je brzdou této výchovy, vzbuzuje rozpory s ostatními předměty a dítě vychovává k nevíře ve vlastní síly a „činí ho rozpolceným a vnitřně rozervaným.“²⁹⁴

Ovšem první kampaň, která započala o letních prázdninách roku 1952, nebyla bezproblémová i přes statistický úspěch, vyplývající z výše popsaných administrativních opatření. Jedním z problémů byla naprostá ideologická nepřipravenost všech zúčastněných. Jediní pracovníci, kteří se v dané problematice orientovali, byli místní okresní církevní tajemníci. Těch ovšem bylo příliš málo, a hlavně měli dodržovat zdání neutrality. Přesvědčovací kampaní se veřejně neměli účastnit a často si sami ani nevěděli rady, jestli přihlásit své vlastní děti, jelikož se obávali, aby to nepodkopalo důvěru duchovních a neohrozilo jejich církevně-politickou práci.²⁹⁵ Naopak vybraní komunisté ze základních organizací se sice nemuseli obávat ohrožení své práce, ale zase často používali příliš laciné či urážlivé argumenty, které měly často jediný efekt v tom, že rodiče popudily.²⁹⁶ Míru zmatení a nedostatečné informovanosti členů strany lze také ilustrovat faktem, že ještě v roce 1952 na náboženství chodil i syn Jana Bílka, ministra hutního průmyslu a rudných dolů.²⁹⁷

Církevní a školští pracovníci měli sice vágní instrukce o nevhodnosti posílání dětí z komunistických rodin na náboženství, ale běžní členové strany byli v roce 1952 informováni pouze od samotných ředitelů nebo od výše zmíněných aktivistů. V četných případech, především v religiózních oblastech, byla otázka náboženství mezi komunisty projednávána jen s velikou nelibostí²⁹⁸ nebo se o ní nemluvilo vůbec. Dělo se tak

---

²⁹³ NA, f. 315 (ÚPV-T), k. 766, sig. 182, inv. č. 3166. Dopis politického sekretariátu ÚV KSČ krajským výborům KSČ. (nedatováno).

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 1/II, inv. č. 2. *Zpráva o průběhu akce o vyučování náboženství*. (29. 7. 1952)

²⁹⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce o výuce náboženství*. Krajský národní výbor v Jihlavě. 29. července. 1952.

²⁹⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Vyučování náboženství na školách – zpráva*. Krajský národní výbor v Ostravě. 1. 12. 1952.

²⁹⁸ NA, f. 852 (SÚC), k. 4, inv. č. 53. *Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o výuce náboženství na školách I. a II. stupně z října 1952*. s. 2.

především z obavy funkcionářů KSČ, že by diskuze kolem náboženství mohla ohrozit budování JZD.²⁹⁹ Mnoho členů se také bouřilo s argumentací, že se s náboženskou otázkou započalo příliš brzy, kdy na ni členové strany nejsou ještě připraveni: „ (...) mělo (se) počkat ještě 3 roky a (...) ze sovětských filmů vidíme jak i tam hodně věřících navštěvuje kostely.“³⁰⁰ Také ovšem existoval prozaičtější důvod nezájmu ke kampani za nepřihlašování – aktivisté a ani základní organizace nebyli nijak kontrolováni, tudíž se často stávalo, že poměr komunistů k náboženství jednoduše vůbec projednán nebyl.³⁰¹

Hlavním důvodem těchto zmatků ovšem bylo, že poměr KSČ k náboženství nebyl nijak vyjasněn ve stranickém tisku, kde by si ho mohli přečíst všichni straníci. Text na toto téma sice měl být zpracován ještě před přesvědčovací kampaní, ale neprošel schválením politického sekretariátu ÚV KSČ.³⁰² Vyšel až příští rok 19. června 1953 v *Rudém právu*.³⁰³ Až tento text se oficiálně velice příkře ohradil proti ideologicky nedostatečné práci strany ve smyslu „překonávání pozůstatků náboženského přesvědčení příslušníků“, s argumentací, že všem komunistům musí být jasné, „že každé náboženství s jeho vírou v nadpozemský život, s jeho hlásáním pokory, trpného odevzdávání se osudu, lásky i k nepříteli, s jeho zavrhováním aktivního boje pracujících za opravdové štěstí na zemi, je v naprostém, příkrém rozporu s komunistickým světovým názorem.“³⁰⁴

Před školním rokem 1953/1954 byla zahájena další přesvědčovací kampaň,³⁰⁵ která běžela souběžně s kampaní za výstupy straníků z církví. Ovšem ani ta nepřinesla požadovaný úspěch. Výsledky se dostavily pouze u vyšších stranických funkcionářů především proto, že od začátku roku 1953 byli před svým zvolením do funkce tázáni, zdali jsou příslušníky některé z církví a stranické orgány vytvářely seznamy těch, kteří posílají své děti do hodin náboženství. Nicméně u dělníků a rolníků nenašla příliš velké pochopení a v případě religiózních krajů často ani u funkcionářů.³⁰⁶ Tento fakt okresní

---

²⁹⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Přesvědčovací kampaň v důsledku nové úpravy náboženské výuky*. Krajský národní výbor v Jihlavě. 25. srpna 1952.

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ Tamtéž.

³⁰² Tamtéž, s. 7.

³⁰³ *Rudé právo*. 19. 6. 1953. (Voda-Pexa, Bedřich. *Ideologicky upevnit řady strany*)

³⁰⁴ Tamtéž

³⁰⁵ NA, f. 852 (SÚC), k. 4, inv. č. 53. Návrh pro politický sekretariát na vyučování náboženství ve školním roce 1954/1955. 31. května 1954.

³⁰⁶ NA, f. 852 (SÚC), k. 15, inv. č. 93. 1. Schůze KM 6. 1. 1954. *Návrh na zrušení hlášení na ONV o výstupech z církví*.

církevní tajemníci často vyhodnocovali tak, že funkcionáři podléhají tlaku svých manželek, které si přejí, aby jejich děti do náboženství chodily.³⁰⁷ Vzhledem k tomu, že ze statistik vyplývá, že ženy měly kladnější vztah k náboženství než muži, nelze tento argument zcela zavrhnout.³⁰⁸ Také se ovšem stávalo, že funkcionáři nebo i učitelé, vystupovali často z církví formálně z důvodu, že by to mohlo ohrozit jejich kariéru, jejich ženy však v církvích zůstávaly.

Z výše řečeného je zřejmé, že počet dětí komunistů navštěvující hodiny náboženství pod tlakem okolností klesal. Šlo ovšem o dlouhodobější proces, který svou rychlostí zdaleka představitelům SÚC nestačil, jelikož ještě ve školním roce 1955/1956 návštěvy komunistických dětí v hodinách náboženství nebyly zdaleka ojedinělým jevem.³⁰⁹

6.3 Proměna církevní politiky v roce 1953

Ve stejné době, když se do tisku dostal dlouho očekávaný výše zmíněný text odsuzující věřící komunisty, se ovšem objevily i impulsy vyzývající k méně agresivnější politice vůči církvím. Jednalo se především o projevy Antonína Zápotockého a Viliama Širokého, kteří v roce 1953 konstatovali ukončení první fáze budování socialismu, kde převažoval boj proti třídním nepřátelům, do fáze druhé, kde měl být kladen důraz na důvěryhodnost státní správy ve smyslu aktivního zapojení obyvatel do budování socialismu.³¹⁰

Určitá změna kurzu se projevila také v Sekretariátu pro věci církevní, jehož nové vedení si za hlavní úkol na rok 1954 vytklo: „Upevňovat důvěru věřících k politice strany a vlády“.³¹¹ To se také do určité míry odrazilo i v konkrétní sociální praxi, kde byl kladen enormní důraz na to, aby se především na vesnici neprojevil „kulturní boj“. Ten totiž mohl jak v očích OCT, tak funkcionářů, ohrozit budování JZD: „Odmítáme náboženský

---

³⁰⁷ Např. NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Akce VN – zhodnocení*. Krajský národní výbor v Českých Budějovicích. (11. 9. 1952)

³⁰⁸ Nešpor, Zdeněk R. *Empirické výzkumy (současného) náboženství v letech 1946-1989*. s. 416. in: *Soudobé dějiny* 2-3/2007, s. 399-438.

³⁰⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. Odbor pro věci církevní rady krajského národního výboru v Olomouci. (25. května 1955)

³¹⁰ Piškula, Jiří. *Předzvěst pražského jara v době stalinismu. Státní úřad pro věci církevní v letech 1953-1956*. s. 23. in: *Teologie & Společnost* 3/2006, s. 23-26.

³¹¹ NA, f. 852 (SÚC), k. 15, inv. č. 93. 46. Porada KM 9. 12. 1953. *Perspektivní plán práce SÚC na r. 1954*. s. 2.

kulturní boj a stavíme se proti němu, protože narušuje jednotu pracujících v budovatelském úsilí v boji za mír.“³¹²

Součástí této snahy bylo vyvarovat se tvrdých administrativních postupů proti církvím. V případě výuky náboženství se jednalo především o zatajování možnosti přihlásit dítě na náboženství nebo nerozdávání přihlášek. Tyto snahy, především ze strany ředitelů, měli totiž podle OCT naprosto opačný efekt, kdy se rodiče cítili zneuznáni a stejně děti na náboženství posílali. Od této chvíle tedy mělo přesvědčování věřícího obyvatelstva probíhat ve smyslu „ponenáhleho, nenápadného zmenšování jeho religiozity jen výhradně pozitivně. Nepolemizovat, nýbrž přesvědčivě demonstrovat výsledky vědy.“³¹³ A důraz byl kladen na to, aby do „mas věřícího lidu“ i do řad duchovních byl vnesen klid a důvěra ve státní zřízení.³¹⁴

Historik Jiří Piškula právě v této změně přístupu k věřícím vidí liberálnější politickou praxi a „předzvěst pražského jara“.³¹⁵ Jednak z důvodů personální kontinuity, kdy v roce 1956 na SÚC nastoupili Jaroslav Hranička a Ladislav Prokůpek, kteří pak společně s Erikou Kadlecovou byli hlavními realizátory církevní politiky během Pražského jara 1968. Také pak z důvodů snahy o propuštění řeholníků z klášterů Želiv a Králíky a řeholnic z Hejnic, znovuoobnovení Církve adventistů sedmého dne a z důvodu výše naznačených snah o omezení tvrdých administrativních opatření. Nicméně jestli se jednalo o liberálnější politiku v případě výuky náboženství je minimálně sporné ze dvou důvodů – praktického a ideologického.

V případě katolíků je tuto změnu politiky obtížné empiricky doložit na konkrétních případech. Ve zprávách církevních tajemníků můžeme sledovat spíše sebe stylizaci a obhajování sebe sama ve smyslu nařízeních SÚC, nikoli konkrétně, jak byla tato snaha o klid a „nejitření“ věřících prováděna. Menší množství pramenů, které by vypovídalo o konfliktech na lokální úrovni ovšem naznačuje,³¹⁶ že církevní tajemníci skutečně neměli

---

³¹² SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 905, inv. č. 2122. *Referát OCT pro školení tajemníků MNV.* (nedatováno). s. 27.

³¹³ NA, f. 852 (SÚC), k. 3, inv. č. 51, Referáty 1953. Plíhal, Josef. *Zpráva o situaci a aplikace projevů s. Zápotockého a Širokého na naši círk. Politickou práci.* (26. září 1953), s. 5-6.

³¹⁴ Tamtéž, s. 1.

³¹⁵ Piškula, Jiří. *Předzvěst pražského jara v době stalinismu. Státní úřad pro věci církevní v letech 1953-1956.* in: *Teologie & Společnost* 3/2006, s. 23-26.

³¹⁶ Případ Gottwaldova.

tolik zpráv k zaznamenání. Nicméně se ovšem nabízí také prozaičtější vysvětlení, že církevní tajemníci nevedli tak rozsáhlou agendu jako dříve. Především po roce 1953 byla církevní situace považována za „zkonsolidovanou“. OCT byli čím dál více zavalováni i jinou než jen církevně-politickou prací, především v zemědělství³¹⁷ a houfně opouštěli svá místa. Pro příklad v roce 1955 svou funkci opustilo 43 tajemníků, což bylo asi 21 % z jejich celkového počtu.³¹⁸

Z ideologických komunistických pozic by šlo k výše zmíněné „liberalizaci“ namítnout, že se jednalo o pouhou strategii, jak dosáhnout menší religiozity obyvatel. Představitelé SÚC dospěli k závěru, že tvrdou cestou, ať již násilnou v četných perzekucích hierarchie nebo administrativní ve výuce náboženství, se dá dosáhnout pouze dílčích úspěchů, nikoli rychlého a plošného snížení religiozity obyvatelstva: „(náboženství) Je to cizí ideologie, která je pevně zakořeněná v masách a nelze ji odstranit nějakým administrativními zásahy. Její postupné odumírání v podmínkách socialismu je možno toliko dobrou a správně řízenou osvětovou a vědeckou činností, atheistickou propagandou na vysoké úrovni a komunistickou výchovou pracujících.“³¹⁹ Ostatně k podobným závěrům došla ve své studii z roku 1966 i výše zmíněná Erika Kadlecová, která tvrdila, že skuteční marxisté vědí, že teprve svoboda náboženství pomáhá vytvořit podmínky boje proti němu, na rozdíl od pronásledování církve, které snížení religiozity nepomáhá: „Všichni horlivci, kteří „likvidovali“ náboženství administrativním způsobem, by si měli uvědomit, že sami jsou jedním z faktorů jeho udržování.“³²⁰

Alternativní vysvětlení posunu v církevní politice nabídl také historik Ondřej Matějka. Matějka si změnu vysvětluje především tím, že SÚC potřeboval nutně předefinovat svou činnost za účelem institucionálního přežití. Jelikož v roce 1953 byly náboženské organizace po mocenské stránce v zásadě zpacifikované, vedení Sekretariátu muselo vytvořit takový program, který by obhajoval činnost úřadu i nadále – církve „musely dále existovat, aby SÚC měl na koho dohlížet, koho řídit, o koho se starat.“³²¹

---

³¹⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 1, inv. č. 41. *Činnost národních výborů s hlediska církevní politiky*. (23. února 1956)

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 1, inv. č. 41. *XX. sjezd KSSS – problémy naší církevní politiky*. (13. dubna 1956)

³²⁰ Kadlecová, Erika (a kol.). *Boží a lidé*. Praha: NPL, 1966. s. 449.

³²¹ Matějka, Ondřej. „*Jsou to berani, ale můžeme je využít*“. s. 332. in: *Soudobé dějiny* 2-3/2007. s. 305-340.

Ať již byl posun v politice SÚC učiněn z důvodů „liberalizačních“ či čistě pragmatických na tomto místě ponechme stranou. Můžeme však vzhledem k předchozí části práce upozornit alespoň na to, že ke snížení administrativního tlaku rozhodně nedocházelo ve všech složkách církve, jelikož u laických vyučujících to bylo přesně naopak. Předchozí část ovšem nepopírá, že nějaký posun církevní politiky směrem k „převýchově“ věřících nastal. Od roku 1953 měla právě propagace a nenásilné přesvědčování hrát ústřední roli ve snížení religiozity obyvatel. Součástí této snahy, v případě výuky náboženství nazývané „boj o dětskou duši“, byla i ateistická výchova. V té se měly prezentovat postuláty marxismu-leninismu, výsledky vědy a v konečné rovině ukazovat, že náboženství je jen „ideologická forma, která je fantastickým, ilusorním a nesprávným zobrazením skutečnosti ve vědomí lidí.“³²² Ateistická výchova probíhala v různých formách od počátku komunistické diktatury, ale zesílila právě až v roce 1952 založením *Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí*.

První cestou byla snaha ovlivnit rodiče prostřednictvím osvětových přednášek. Ty ovšem podle zpráv církevních tajemníků nenacházely u obyvatel, alespoň v religiózních oblastech, příliš velké pochopení zřejmě také z důvodu, že sami osvětoví pracovníci byli často věřící.³²³ Ku příkladu na přednášku o „světovém názoru“ pořádanou v okresním městě Veselí nad Moravou, které mělo přes 4 tisíce obyvatel, dorazilo osmnáct občanů.³²⁴ Nabízené přednášky na téma marxismus a náboženství, určené přímo pro učitele, se také podobně setkávaly s nulovým zájmem.³²⁵

Druhou cestou bylo působit přímo na děti skrze ostatní vyučovací předměty. Zde ovšem šlo o dlouhodobý proces, který neměl dětem náboženství vysloveně zakazovat, ale měl šířit politické a vědecké poznatky, zejména ty přírodovědecké.³²⁶ Zhodnocení úspěšnosti této činnosti přesahuje však možnosti této studie.

---

³²² Konstantinov, Fedor Vasil'jevič (ed.). *Historický materialismus*. Praha: Svoboda, 1952, s. 693.

³²³ NA, f. 994 (MŠK), k. 2133, sig. 471. *Informační zpráva o šetření o náboženském životě lidu*. (11. listopadu 1955), s. 8.

³²⁴ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 3/II, inv. č. 5. Veselí nad Moravou, situační zprávy za r. 1952. (24. dubna 1952)

³²⁵ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 4/II, inv. č. 5. ONV Kroměříž. *Situační zpráva za měsíc červen 1953*. (25. června 1953)

³²⁶ Mokrý, Vladimír. *Boj proti tmářství a pověrám v učení o přírodě*. S. 204. in: *Komenský. Ročník 77 (1952-1953)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1953. s. 204-208.

Třetí cestou pak byla činnost Československého svazu mládeže, a především Pionýrské organizace ČSM. Tyto organizace měly jednak organizovat volný čas dětí a také pořádat protiakce v době výuky náboženství, či církevních slavností. (Jejich činnost byla ve snižování účasti na náboženství úspěšná již v roce 1952.)³²⁷ Měly se také starat o „ideovou a mravní výchovu“ dětí.³²⁸ Problematické ovšem bylo, že tuto funkci, jak organizační, tak vzdělávací, organizace plnily jen velice sporadicky. Přesvědčovací kampaně za účelem nepřihlašování do náboženství se neúčastnily skoro vůbec, a to jak v roce 1952,³²⁹ tak i v letech následujících.³³⁰ V religiózních oblastech se také stávalo, že organizace samy rozšiřovaly náboženský materiál a protináboženské akce vysloveně odmítaly.³³¹ To pravděpodobně můžeme přičítat i tomu, že na práci v samotných organizacích se často minimálně do roku 1953 podíleli i samotní laičtí vyučující náboženství. Naproti tomu v oblastech méně religiózních se občasné stávalo, že žáci s náboženským vyznáním nemohli do Pionýru chodit, tudíž na ně mohl působit jen velice omezeně.³³²

Na tomto místě zbývá odpovědět otázku, proč vlastně komunisté své děti na náboženství posílali. Hlavním důvodem byl pravděpodobně zvyk a tradice, stejně jako v případě, kdy komunisté navštěvovali kostely. Jeden funkcionář tuto situaci vyjádřil jednoduše tak, že „by neděle u něho nebyla nedělí, kdyby nenavštívil kostel“³³³ a stejně tak samozřejmá byla výuka náboženství ve škole. Ještě v roce 1946 se v empirickém šetření 77,2 % občanů české národnosti vyjadřovalo ve smyslu, že dítě náboženskou výchovu potřebuje a 71,8 % se domnívalo, že má být vyučována ve škole.³³⁴

---

³²⁷ NA, f. 994 (MŠK), k. 2133, sig. 471. *Informační zpráva o šetření o náboženském životě lidu*. 11. listopadu 1955, s. 8.

³²⁸ Hofbauer, Břetislav. *Pionýrská organizace ČSM a její pomoc při plnění vzdělávacího a výchovného úkolu národní školy*. S. 425. in: *Komenský. Ročník LXXVI (1951-1952)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952, s. 421-430.

³²⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 4, inv. č. 53. *Zpráva o plnění usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ o výuce náboženství na školách I. a II. stupně z října 1952*. s. 4-5.

³³⁰ NA, f. 852 (SÚC), k. 21, inv. č. 93. 28. Schůze KM 2. 11. 1956. *Zpráva o přihlašování dětí do vyučování náboženství ve školním roce 1955-1956*.

³³¹ MZA Brno, f. B 125 (KNV Gottwaldov), ka 4/II, inv. č. 5. *Situační zpráva církevního oddělení ONV Val. Klobouky za měsíc leden 1953*. (5. února 1953)

³³² NA, f. 852 (SÚC), k. 19, inv. č. 93. 18. Schůze KM 4. 7. 1955. *Zpráva o průběhu vyučování náboženství ve školním roce 1954/55 a návrh na postup v roce 1955/56*.

³³³ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Přesvědčovací kampaň v důsledku nové úpravy náboženské výuky*. Krajský národní výbor v Jihlavě. (25. srpna 1952)

³³⁴ Hamplová, Dana. *Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji*. s. 298. In: *Soudobé dějiny 2-3/2001*, s. 294-311.

Důvody, proč děti na náboženství chodí, často neznámé i samotným ředitelům, se pokusila určit v roce 1952 ředitelka z Prahy 5. Zachytila motivy typu, že když dítě chodí na náboženství, má lepší kázeň, jelikož se bojí Boha, dále proto, že na náboženství chodili jeho rodiče a především to, že dítě potřebuje mravní výchovu a tou rodič myslí vždy náboženství.³³⁵ Jak můžeme předpokládat, tak velká část obyvatelstva brala hodiny náboženství především jako morální nauku, nikoli jako katechezi, i když tato představa se neslučovala s postoji vyučujících náboženství. Morální nauka byla samozřejmě součástí hodin, ale hlavní důraz, jak vyplývá z církevních inspekcí v hodinách náboženství, byl především kladen na to, aby žák byl doveden k víře v Krista, chodil do kostela a přijal příslušné svátosti, jinými slovy, aby se stal praktikujícím členem církve.³³⁶ Někteří rodiče pak ředitelům, kteří se je snažili přesvědčit, aby děti na náboženství neposílali na hodiny náboženství, argumentovali tím, že je posílat budou, protože nechtějí mít z dítěte pohana.³³⁷ Především na vesnicích byl obecně rozšířen názor, že „mravní výchovu dítěti může dát jedině náboženství“³³⁸ a že „dítě bezpodmínečně potřebuje náboženskou výchovu, jinak že by zpustlo.“³³⁹

6.4 Shrnutí

Rozsáhlost problematiky věřících učitelů, komunistů i ostatních občanů obnažila teprve kampaň proti přihlašování do náboženství v roce 1952. V následujícím roce Sekretariát pro věci církevní přijal novou strategii v církevních otázkách. Součástí této změny mělo být opuštění nejtvrděších fyzických a administrativních útoků proti náboženským organizacím a proklamovaná snaha o uklidnění věřících s cílem obnovit jejich důvěru ve státní zřízení. Ať již důvody této změny byly jakékoli, z určitého pohledu se jeví velice logicky. V tvrdém pronásledování hierarchie a dalších římskokatolických představitelů byla i nadále vždy uplatňována nacionální argumentace. V případě administrativních

---

³³⁵ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Zpráva o průběhu přihlašování dětí do náboženství*. Ústřední národní výbor hlav. města Prahy. 17. 9. 1952.

³³⁶ DABB, f. BKB, k. 5579, inv. č. 17858.

³³⁷ NA, f. 852 (SÚC), k. 17, inv. č. 93. 26 Schůze KM 28-29. 10. 1954. *Zpráva o přihlašování dětí do vyučování náboženství ve školním roce 1954 - 55*.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Zhodnocení akce vyučování náboženství v kraji olomouckém*. Krajský národní výbor v Olomouci. 12. 9. 1952.

proměň výuky náboženství se zase stát snažil upozorňovat na vytíženost žáků a svobodu volby rodičů. Vysloveně protináboženská argumentace stála vždy pouze v pozadí. Ovšem tento v něčem „legitimní“ a především osvědčený způsob diskreditace a omezování nešel využít v případě běžných věřících, kteří se mohli odvolávat na státem garantovanou svobodu vyznání. V tuto chvíli tedy měla přijít strategie jiná, „osvětová“ a přesvědčovací, a to i v případě věřících komunistů, kterým se mělo „trpělivě pomáhat“.³⁴⁰ Problematické se ovšem ukázalo, že ať již zmíněné organizace ČSM, tak Pionýr absolutně nebyly tuto roli schopny zastat a osvětové přednášky na téma náboženství se alespoň v religiózních oblastech neselekávaly s úspěchem. Ostatně po prvé se snaha o systematizaci rozvíjení vědecko-ateistické propagandy objevila až v polovině roku 1955.³⁴¹

Tato pro komunistické vedení ne příliš lichotivá situace trvala po celé sledované období také z důvodů, že nastoupený směr SÚC se často neselekával s pochopením na místní úrovni, především na vesnicích v religiózních oblastech. Zde v roce 1956 místní funkcionáři byli ze SÚC kritizováni, už nejen jako dříve za to, že chodí do kostela a posílají děti do náboženství, ale i za své případné příliš ostré vystupování proti náboženství, kdy podlamují „důvěru věřících v lidově demokratické zřízení“ a „narušují svazek dělníků s rolníky.“³⁴²

---

³⁴⁰ Matějka, Ondřej. „Správný komunist má také být správným křesťanem, jako byli křesťané první“. *Vztah československých evangelíků ke komunistické straně Československa 1921-1970*. s. 292. in: Kalous, Jan – Kocian, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: USD AVČR, ÚSTR, 2012, s. 284-296, s. 284.

³⁴¹ Olšáková, Doubravka. *Věda jde k lidu!* Praha: Academia, 2014, 415.

³⁴² NA, f. 852 (SÚC), k. 1, inv. č. 41. *Činnost národních výborů s hlediska církevní politiky*. 23. února 1956.

Závěr

1. Mezníky a zlomy

Jelikož se proklamovaná změna církevní politiky v roce 1953 neukázala vzhledem k problematice laických vyučujících, jako vhodný mezník pro výuku náboženství, v následujících řádcích se zaměřím na zlomy církevní politiky, jež nabízí sekundární literatura.

Posun církevní politiky KSČ od „boje proti Vatikánu“ k celkové protináboženské strategii je v sekundární literatuře, obvykle v návaznosti na Karla Kaplana, datován do let 1952–1953 a nazýván „boj o věřící“.³⁴³ Kaplan vidí zlom především v referátu Antonína Novotného *Některé otázky ideologické, masové politické a organizační práce strany* předneseném na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1953. V podobných intencích Martin Jindra vidí zlom ještě dříve, a to v projevu Václava Kopeckého *Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu* ze dne 21. června 1952.³⁴⁴ V následujících řádcích se pokusím zjistit, jestli tyto projevy lze skutečně považovat za zlomy v církevní politice, a to především ve smyslu omezování výuky náboženství, které by patrně zapadalo do Kaplanova pojetí „boje o věřící.“

Karel Kaplan upozornil na projev Antonína Novotného *Některé otázky ideologické, masové politické a organizační práce strany*, který vyšel v *Rudém Právu* 6. 12. 1953.³⁴⁵ Ten podle jeho interpretace vyzýval k boji proti náboženství především u komunistů. Novotný v referátu tvrdil, že ideologická práce strany není dostatečná, i když je esenciální pro výstavbu socialismu. Problém viděl především v nedostatečném vzdělání kádrů v marxismu-leninismu: „V čele našeho života může stát jenom ten, kdo se vzdělává, kdo si tvůrčím způsobem osvojuje marxismus-leninismus, kdo v sobě zdokonaluje vlastnosti pracovníka leninsko-stalinského vzoru.“ Novotný také identifikuje tři jevy, které dosud nebyly v práci překonány – buržoazní nacionalismus,

---

³⁴³ Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993, s. 171-173.

³⁴⁴ Jindra, Martin. *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*. s. 142. in: Petráš, Jiří; Svoboda, Libor (eds.). *Osm let po válce*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 142-153.

³⁴⁵ *Rudé právo*. 6. 12. 1953. (Novotný, Antonín. *Některé otázky ideologické, masové politické a organizační práce strany*)

sociáldemokratismus a masarykismus a k těm na několika místech přidává i „náboženské tmářství.“³⁴⁶ Nicméně jak už upozornil Ondřej Matějka, výklad tohoto projevu nemusí zdaleka být tak přímočarý a z dalších textů v *Rudém právu* je očividné, že strategie „odhalování“ a „potírání“ se vztahuje na tři výše zmíněné jevy, nikoli na náboženství, které je naopak potřeba „objasňovat“ a „vysvětlovat“.³⁴⁷

Druhý konkrétní mezník v církevní politice státu našel Martin Jindra v projevu Václava Kopeckého, otištěném v *Rudém právu* pod názvem *Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu*³⁴⁸ z ustavujícího sjezdu Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí. Zde je třeba upozornit, že samotný projev vzbudil u církevních tajemníků podstatně větší ohlas, než výše zmíněný projev Novotného. V Jindrově interpretaci komunistický režim zahájil slovy Kopeckého boj proti náboženství jako takovému a „ústy ministra Václava Kopeckého otevřeně deklaroval boj proti náboženskému tmářství, náboženským pověrám a proti reakčnímu klerikalismu.“³⁴⁹ Ovšem pozornějším čtením textu můžeme zmírnit Jindrovu interpretaci a dojít k tomu, že i sám Kopecký rozlišuje lid s opravdovým náboženským cítěním, který trpí nedostatkem osvěty, a těmi, „kteří své okázalé náboženské zanícení jen předstírají“ a využívají ho k maskování svých pokusů o „reakční provokace“.³⁵⁰

Ani ve svém „mírnějším“ výkladu však nebyl Kopeckého projev církevními pracovníky přijat s velkým nadšením, a to z toho důvodu, že nezapadal do schématu jejich práce. Na úrovni Státního úřadu pro věci církevní byl projev interpretován jako impuls pro zahájení kampaně „reakčního kléru“, který prohlašoval, že se jedná o zahájení kulturního boje: „Církevní reakce měla z projevu radost a dokazovala, že s. Kopecký řekl církvi to, co ona tvrdila již dávno. Z našeho hlediska možno říci, že tento projev naši práci mezi duchovními ztížil a zkomplikoval.“³⁵¹ Ani na regionální úrovni situace nebyla ke

---

³⁴⁶ Tamtéž.

³⁴⁷ Matějka, Ondřej. „Správný komunista má také být správným křesťanem, jako byli křesťané první“. *Vztah československých evangelíků ke komunistické straně Československa 1921-1970*. s.292. in: Kalous, Jan – Kocian, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: USD AVČR, ÚSTR, 2012, s. 284-296, s. 284.

³⁴⁸ *Rudé právo*. 22. 6. 1952. (Kopecký, Václav. *Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu*)

³⁴⁹ Jindra, Martin. *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*. s. 142. in: Petráš, Jiří; Svoboda, Libor (eds.). *Osm let po válce*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 142-153.

³⁵⁰ *Rudé právo*. 22. 6. 1952. (Kopecký, Václav. *Vědu a umění do služeb lidu, míru a socialismu*)

³⁵¹ NA, f. 852 (SÚC), k. 36, inv. č. 100. *Zpráva o činnosti za III. čtvrtletí 1952*. (nedatováno)

Kopeckému o mnoho příznivější a důraz při případných stížnostech duchovních církevní tajemníci kladli na to, že Kopecký nepronese řeč jménem vlády, ale jako marxista a funkcionář strany: „Avšak ani ministr Kopecký ve svém projevu ani žádný zodpovědný člen komunistické strany nevyhlásil ideologický boj proti věřícím, nevyhlásil persekuci církve a kněží a nevyhlásil omezování náboženské svobody. Ústava 9. května zaručuje svobodu svědomí všem věřícím a nemůžeme zazlívát nikomu, když řekne svůj názor.“³⁵²

Jak můžeme vidět, hledání konkrétních událostí, které by způsobily zlomy v církevní politice státu je více než komplikované a troufám si tvrdit, že to není ani příliš produktivní. To zvláště z důvodu, že i když identifikujeme posuny na stránkách oficiálního tisku a případně proklamované změny SÚC, nemusí to znamenat, že byly beze změny a prodlení implementovány v konkrétní sociální praxi. Ani Kaplanův ne příliš definovaný koncept „boje o věřící“ datovaný až do roku 1952 vzhledem k výše nastíněné problematice odstraňování křížů ze škol, se pro naše téma nezdá příliš přesvědčivý. Proto bych rád odstoupil od z mého pohledu poněkud násilného rýsování mezníků a soustředil se na některé procesy, které můžeme v konkrétní problematice vyučování náboženství identifikovat.

---

³⁵² SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 905, inv. č. 2122. *K projevu ministra Kopeckého.*

2. Mezi represí a integrací

Cílem této diplomové práce bylo historizovat fenomén výuky římskokatolického náboženství v rané fázi komunistické diktatury v českých zemích. Předmětem výzkumu byly proměny strategií KSČ na poli výuky náboženství a zmapování určitého pomyslného prostoru stýkání ideologického nároku s každodenní praxí.

V první části jsem provedl analýzu soudobé historiografické produkce zabývající se katolickou církví s cílem ověřit její konceptuální vhodnost pro mnou kladené otázky. Ukázal jsem, že zvolená literatura, aniž bych chtěl popírat její relevantnost, nenabízí jako celek vhodný rámec pro výzkum výuky náboženství, především z důvodu spoléhání na totalitární způsob vyprávění. Ten vychází z příliš automatického přejímání prací Karla Kaplana a nepodává žádnou odpověď na otázku možnosti existence výuky náboženství ve sledovaném období. Z tohoto důvodu jsem se pracemi inspiroval pouze částečně, především studií Zdeňka Demela a jím naznačeným rozporem mezi oficiální církevní politikou a lokální praxí. Jako teoretickou inspiraci jsem zvolil koncepty hegemonie navazující na Antonia Gramsciho a legitimacy vycházející z prací Maxe Webera.

Ukázal jsem, že v mnohých otázkách v období tzv. Třetí Československé republiky existoval konsenzus mezi katolickou církví a KSČ, který ovlivňoval jejich vztahy i v následujícím období. Komunistická strana se po roce 1948 stále spoléhala na všeobecně přijímaný „poválečný“ konsenzus, ale také se snažila nastolovat svojí vlastní ideologii, která měla být napříště univerzálním pojítkem celé společnosti. Ovšem redefinice tohoto konsenzu vždy probíhala pouze do té míry, aby neohrozila legitimitu komunistického panství. Tento dynamický proces je naprosto zásadní pro část druhou, zaměřující se na historizaci fenoménu výuky náboženství.

Ve druhé, empirické části, jsem kontextualizoval školu a vyučování náboženství. Na příkladu snímání křížů jsem ukázal nesamozřejmost konkrétní praxe odstraňování náboženských symbolů z veřejného prostoru. Práce dále zmapovala změny ve výuce náboženství ve školním roce 1952/1953, kde pokles návštěvnosti (o 27 %) vyložila jednak jako úspěch administrativních zásahů, tak jako prostý fakt toho, že ne všichni žáci, kteří navštěvovali náboženství, byli z věřících rodin. V případě laických vyučujících náboženství práce ukázala, že do poloviny 50. let existovala snaha o jejich zapojení do

systemu socialistického vzdělávání, která ovšem byla paradoxně omezována v době proklamovaného konce administrativních zásahů do života věřících. V poslední kapitole jsem pak ukázal rozpor mezi oficiálně propagovanou snahou o přesvědčování věřících a jejím konkrétním uvedením do lokální praxe.

Snahy Komunistické strany o ovládnutí výuky náboženství započaly v roce 1950, kdy církevní tajemníci, společně s řediteli, byli pověřeni jejím dozorem. Ovšem v praxi se ukazovalo, že kontrola samotného vyučovacího procesu je v zásadě nemožná, proto se církevní tajemníci omezovali na snahu kontrolovat vyučující skrze politická školení a porady. S trochou nadsázky můžeme říci, že církevní tajemníky až na výjimky nezajímalo, co se učí,³⁵³ ale kdo to učí. Hlavní roli při omezení návštěvnosti měli hrát ředitelé škol. Ovšem jejich způsob nátlaku na rodiče se odvíjel vždy od lokálních poměrů a ve sledovaném období není pravděpodobné, že ředitelé plošně vyhrožovali rodičům tím, že v případě účasti jejich dětí na náboženství jim nebude umožněno vyšší studium. Samotná přesvědčovací kampaň, která započala v roce 1952, byla mířena primárně na děti z komunistických rodin, ale především v religiózních oblastech měla jen omezený úspěch. I když můžeme předpokládat, že důvody posílání dětí do náboženství byly mezi komunisty různé (především zvyk a tradice), můžeme identifikovat alespoň jeden motiv. Rodiče-komunisté se nesoustředili na katechetické poslání výuky náboženství, ale především na jeho mravní obsah, který nebyla socialistická škola podle mnohých názorů vždy schopna bez výuky náboženství poskytnout.³⁵⁴

V socialistickém školství existovala limitovaná snaha o využití náboženské výuky ve smyslu výchovy „nového socialistického člověka“. Nicméně od konce první poloviny 50. let byla tato snaha postupně redukována a laičtí vyučující i samotní kněží měli s dětmi přijít do co nejmenšího kontaktu. Všechny známky normality náboženství měly být napříště omezeny na nutné minimum, ovšem vždy se snahou nepřekročit v daném prostoru rámec „legality“, který by mohl nějak ohrožovat legitimitu komunistického

---

³⁵³ Jediné témata, které byla doporučena z výuky vypustit byla Jan Hus, husitské války a Čeští bratři. viz NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Učební osnovy náboženské výchovy pro žáky vyznání římskokatolického*. (9. ledna 1950)

³⁵⁴ NA, f. 852 (SÚC), k. 6, inv. č. 62. *Zhodnocení akce vyučování náboženství v kraji olomouckém*. Krajský národní výbor v Olomouci. 12. 9. 1952.

panství. Celý proces výuky náboženství nebyl tedy pouze diktátem představitelů KSČ, ale důsledkem interakce nejrůznějších faktorů, které jsem se v práci pokusil nastínit.

Koncept hegemonie se podle mého názoru ukázal v dané problematice jako produktivní, nicméně má svoje limity. Především z toho důvodu, že Komunistická strana i po převzetí moci v Československu neprosazovala svoje ateistické postuláty neomezeně, ale vždy v závislosti na udržení vlastní legitimacy, tudíž pomyslný boj o hegemonii nikdy nekončil. V tomto kontextu se ve sledovaném období, trochu paradoxně, stává KSČ garantem výuky náboženství (i když s konečným cílem jejího zrušení), kdy stát zajišťuje jednak místo pro výuku i plat pro vyučující. Výuka náboženství totiž nepředstavovala přímé ohrožení mocenských pozic KSČ, ale její případné úplné zrušení by mohlo její legitimitu ohrozit. Celková ateizace společnosti tedy nebyla primárním zájmem Komunistické strany, jednoduše z toho důvodu, že samotná víra v Boha bez institucionálního zázemí nijak neohrožovala mocenské pozice strany. A jelikož jsem svou práci začal citátem Vladimira Iljiče Lenina, zdá se mi příhodné i jedním jeho citátem ji zakončit: „Jednotnost (...) revolučního zápasu jařmené třídy za zřízení ráje na zemi, je pro nás důležitější než jednotnost mínění proletářů o ráji na nebesích.“³⁵⁵

---

³⁵⁵ SOKA Rakovník, f. 8 (ONV Rakovník), ka 905, inv. č. 2122. *Referát OCT pro školení tajemníků MNV.* (nedatováno). s. 27.

Prameny a literatura

1. Archivní prameny

Diecézní archiv Biskupství brněnského

Fond Biskupská konzistoř Brno

Moravský zemský archiv, Brno

Fond Krajský národní výbor Gottwaldov (KNV Gottwaldov)

Národní archiv, Praha

Fond Ministerstvo školství a kultury (MŠK)

Fond Státní úřad pro věci církevní (SÚC)

Fond Úřad předsednictva vlády (ÚPV-T)

Státní oblastní archiv Praha

Fond Středočeský krajský národní výbor Praha (SKNV KCT)

Státní okresní archiv Rakovník

Fond Okresní národní výbor Rakovník

2. Dobové publikace a vydané prameny

Dvořák, Xaver. *Katolícky církevní dejepis*. Praha, Prešov: Československá grafická Unia, 1938.

Frendlovský, František. *Světový názor a náboženství*. in: *Komenský. Ročník 77 (1952-1953)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1953. s. 547-558.

Hofbauer, Břetislav. *Pionýrská organizace ČSM a její pomoc při plnění vzdělávacího a výchovného úkolu národní školy*. in: *Komenský. Ročník LXXVI (1951-1952)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952, s. 421-430.

- Hronek, Josef. *Cesta k Bohu*. Praha: Kropáč a Kucharský, 1947.
- Hronek, Josef (upravil). *Malý katechismus katolického náboženství*. Praha: Státní nakladatelství, 1947.
- Hronek, Josef. *Methodika náboženské výuky*. Praha: Státní úřad pro věci církevní, 1953.
- Hronek, Josef (upravil). *Střední katechismus katolického náboženství*. Praha: Státní nakladatelství, 1947.
- Chlup, Otokar; Kahuda, Franišek; Král, Karel. *Školský zákon*. Praha: Orbis, 1949.
- Kadlecová, Erika (a kol.). *Bozi a lidé*. Praha: NPL, 1966.
- Kajpr, Adolf. *Svědectví doby*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993.
- Konstantinov, Fedor Vasil'jevič (ed.). *Historický materialismus*. Praha: Svoboda, 1952.
- Košický vládní program*, přístupné: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf; (28.3. 2018)
- Kubiček, Václav. *Katolická prvouka pro nižší třídy obecných škol*. Olomouc: R. Promberger, 1929.
- Lenin, Vladimír I. *O náboženství*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954.
- Ludvík, František. *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*. Praha: Arcidiecéšní pastorační ústředí, 1946.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich. *O historickém materialismu*. Praha: Svoboda, 1951.
- Mokrý, Vladimír. *Boj proti tmářství a pověrám v učení o přírodě*. in: *Komenský. Ročník 77 (1952-1953)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1953. s. 204-208.
- Nejedlý, Zdeněk. *Ideová výchova na střední škole*. Praha: Státní nakladatelství, 1949.
- Nejedlý, Zdeněk. *Slovo o náboženství*. Praha: Melantrich, 1949.
- Panholzer, Johann; Podlaha, Antonín. *Velká biblická dějprava Starého i Nového zákona pro katolickou mládež škol národních*. Praha: Státní nakladatelství, 1947.
- Pastýřské listy 1945-2000*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

Proč volí věřící katolík Národní frontu?. Praha: Ústřední akční výbor Národní fronty, 1948.

Přechodné učební osnovy pro školy obecné, měšťanské a střední na školní rok 1945/1946. Praha: Státní nakladatelství, 1946.

Usnesení předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa o učebnicích pro národní a střední školy. Praha: Kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, 1951.

Soubor právních předpisů upravujících poměr k církvím v Československé socialistické republice. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1962.

Uher, Bohumil. *Za školu radostnou, za školu vlasteneckou a bojovnou, za školu socialistickou!*. in: *Komenský. Ročník LXXVI (1951-1952)*, Brno: Státní nakladatelství učebnic v Praze, 1952, s. 641-648.

Za socialistickou školu, za socialistickou výchovu. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1951.

3. Periodika

Duchovní pastýř. 4/1945.

Katolík. 26. 10. 1947.

Rudé právo. 19. 6. 1953.

Rudé právo. 6. 12. 1953.

Rudé právo. 22. 6. 1952.

4. Literatura

Anderson, Perry. *The Antinomies of Antonio Gramsci*. in: *New Left Review* 1/1976, s. 5–78.

Babička, Václav. *Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949-1989 (Na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – Sekretariátu pro věci církevní)*. in: *Sborník archivních prací*. 2. Ročník LV. Praha: Ministerstvo vnitra, 2005, s. 379-506.

Balík, Stanislav; Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Brno: CDK, 2013.

Balík, Stanislav. *Totalitní a autoritativní režimy*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university : řada historická*, č. 54. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2008, s. 41-52.

Balík, Stanislav: *Tři roky svobody? Pretotalitní režim v Československu v letech 1945 – 1948*. in: *Rexter* 0/2002.

Barša, Pavel; Císař, Ondřej. *Levice v postrevoluční době*. Brno: CDK, 2004.

Boháč, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemích 1918-1999*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

Bourdieu, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

Brenner, Christiane. *Mezi východem a západem*. Praha: Argo, 2015.

Buben, Radek; Pullmann, Michal; Spurný, Matěj; Růžička, Jiří. *Diktatura a autoritářské režimy*. In: *Storchová, Lucie a kol. Koncepty a dějiny*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 258-268.

Bulínová, Marie – Janišová, Milena – Kaplan, Karel (Ed.). *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951*. Praha – Brno: Doplněk, 1994.

Certeau, Michel de. *Vynalézání každodennosti*. In: *Cahiers du CEFRES*. N° 10, Antologie francouzských společenských věd. 2010.

- Cigánek, Radim. *Politický zápas o jednotnou státní školu*. Praha: Karolinum, 2009.
- Demel, Zdeněk. *Pod dohledem církevních tajemníků*. CDK, 2008.
- Dolinský, Juraj. *Problematika vyučovania náboženstva na Slovensku v rokoch 1948-1973*. Trnava: Dobrá kniha, 2001.
- Dřímál, Ludvík. *Katecheze a výuka náboženství – odlišnosti a komplementarita*. s. 10. in: *Katecheze – realita a vize*. Praha: UK v Praze, KTF, 2007.
- Fapšo, Marek. *Čist Pekaře. Čtyři interpretační cesty k jednomu textu*. Diplomová práce, Praha: FFUK, 2013.
- Fiala, Petr; Hanuš, Jiří. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*, Praha: CDK, 2001.
- Fričová, Jitka. *Perzekuce laiků v římskokatolické církvi v 50. a na počátku 60. let 20. století na Kroměřížsku*. Diplomová práce. Praha: FFUK, 2008.
- Gjuričová, Adéla. *Třikrát o českém katolicismu a katolické církvi*. S. 729. in: *Soudobé dějiny* 3-4/2008, s. 729-735.
- Gramsci, Antonio. *Socialism and Culture*. In: Forgacs, David (ed.). *The Antonio Gramsci Reader*. New York: New York University Press, 2000, s. 56-59.
- Hamplová, Dana. *Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji*. s. 298. In: *Soudobé dějiny* 2-3/2001.
- Hanuš, Jiří. (ed.). *Eseje o povaze církevních dějin*. Brno: CDK, 2012.
- Heumos, Peter. *Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. Praha: ÚSD AV ČR, 2006.
- Horák, Záboj. *Právní úprava výuky náboženství v českých zemích v letech 1948-1989*. in: *Revue církevního práva* 3/2010, s. 201-223.
- Horský, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*. Praha: Argo, 2009.
- Jančarová, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*. in: *Revue církevního práva* 1/2008, s. 21-59.

Jindra, Martin. *Rok 1953 jako jeden z přelomových období v církevní politice státu*. In: Petráš, Jiří; Svoboda, Libor (eds.). *Osm let po válce*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2014, s. 142-153.

Jonová, Jitka. *Československá strana lidová jako zástupce zájmů katolické církve na příkladu jednání o výuce náboženství na školách na počátku existence Československé republiky*. in: Marek, Pavel (ed.). „*Bílá místa*“ v dějinách Československé strany lidové. Olomouc: Gloria, 2009, s. 69-85.

Jonová, Jitka. *Omezování náboženské výuky a účasti dětí na náboženských obřadech v padesátých letech 20. století na příkladu šternberského okresu*. In: Doležalová, Markéta (ed.). *Církev za totality – lidé a místa*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 205-211.

Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948-1953*. Brno: Doplněk, 1993.

Kempná, Beáta. *Církevní politika komunistického režimu na severní Moravě (se zaměřením na region Jesenícko) v letech 1950-1956*. Diplomová práce. Olomouc: FFUP, 2013.

Křestán, Jiří. *Dva školské zákony 1948 a 1953*. in: Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd, 2014. s. 27-43.

Madsen, Richard. *Religion Under Communism*. in: Smith, Stephen Anthony (ed.). *The Oxford handbook of the history of communism*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2014, s. 585-601.

Maňák, Jiří. *Proměna dělnické strany v organizaci moci*. in: Kárník, Zdeněk; Kopeček, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek I*. Praha: USD AV ČR; Dokořán, 2003, s. 157-199.

Matějka, Ondřej. „*Jsou to berani, ale můžeme je využít*“. *Čeští evangelíci a komunistický režim 1948-1956*. in: *Soudobé dějiny 2-3/2007*, s. 305-340.

Matějka, Ondřej. „Správný komunista má také být správným křesťanem, jako byli křesťané první“. *Vztah československých evangelíků ke komunistické straně Československa 1921-1970*. in: Kalous, Jan – Kocian, Jiří (eds.). *Český a slovenský komunismus (1921-2011)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012.

Mouffe, Chantal. *Hegemony and ideology in Gramsci*. in: Týž (ed.). *Gramsci and Marxist Theory*. London, Boston and Henley: Routledge & Kegan Paul, 1979, s. 168-204.

Nešpor, Zdeněk R. *Empirické výzkumy (současného) náboženství v letech 1946-1989*. in: *Soudobé dějiny* 2-3/2007, s. 399-438.

Nešpor, Zdeněk R. *Ideologické nástroje ateizace české společnosti v letech 1948-1989*. in: *Církevní dějiny* 1/2008, s. 36-63.

Nešpor, Zdeněk R. *Příliš slábi ve víře*. Praha: Kalich, 2010.

Novotný, Vojtěch. *Maximální křesťanství : Adolf Kajpr SJ a list Katolík*. Praha: Karolinum, 2012.

Novotný, Vojtěch. *Úvaha o počátcích Římskokatolické cyrilometodějské bohoslovecké fakulty*. in: Kubín, Petr (ed.). *Brány pekelné jí nepřemohou*. Praha: Karolinum, 2013, s. 72-82.

Olšáková, Doubravka. *Věda jde k lidu!* Praha: Academia, 2014.

Petrusek, Milan a kolektiv. *Dějiny sociologie*. Praha: Grada, 2011.

Piškula, Jiří. *Předzvěst pražského jara v době stalinismu. Státní úřad pro věci církevní v letech 1953-1956*. in: *Teologie & Společnost* 3/2006, s. 23-26.

Pullmann, Michal. *Diktatura, konsenzus a společenská změna. K výkladu komunistické diktatury v českých akademických diskuzích po roce 1989*. In: Storchová, Lucie – Horský, Jan (a kol). *Paralely, průsečíky, mimoběžky*. Ústí nad Labem: albis international, 2009, s. 231-246.

Randák, Jan. *V záři rudého kalicha*. Praha: NLN; FFUK, 2015.

Řezníková, Lenka. *Prostor*. in: Storchová, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 36-45.

Sabrow, Martin. *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*. In: *Soudobé dějiny 2/2012*, s. 196-208.

Sommer, Vítězslav. *Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin*. in: *Soudobé dějiny 2/2008*, s. 341-356.

Spurný, Matěj. *Most do budoucnosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Nakladatelství Karolinum, 2016.

Vaničková, Vladimíra(ed.). *Diktatura versus naděje*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014.

Vaško, Václav. *Dům na skále 1. Církev zkoušená*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

Vaško, Václav. *Dům na skále 2. Církev bojující*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

Vaško, Václav. *Dům na skále 3. Církev vězněná*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

Vaško, Václav. *Neumlčená I*. Praha: Zvon, 1990.

Vaško, Václav. *Neumlčená II*. Praha: Zvon, 1990.

Vorlíček, Chrudoš. *České školství v letech 1945 – 2000*. in: Walterová, Eliška (ed.). *Česká pedagogika: Proměny a výzvy*. Praha: UK v Praze – Pedagogická fakulta, 2004. s. 119-176.

Weber, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. (ed.) Miloš Havelka, Praha: OIKOYMENH, 2009.

Weis, Martin. *Svědectví dokumentů*. České Budějovice: Nakladatelství Jih, 2009.